

Tone Ferenc

Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943

*Članek ima namen v skopih obrisih podati organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije in Osvobodilne fronte v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do kapitulacije Italije, da bi laže razumeli tamkajšnje dogodke v septembru 1943. leta. Ti niso bili nič spontanega, marveč sad ogromnega dela primorskih aktivistov po prvi pokrajinski konferenci KPS za Primorsko. To vztrajno in prizadevno delo je v odmevu takratnih zunanjih dogodkov — predvsem vse večjih zmag protihitlerjevske koalicije, v kateri je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije že silno veliko pomenila — dalo osvobodilnemu gibanju v Slovenskem Primorju tisto širino in moč, ki mu je bila potrebna, da kakovostno pre-
rase v novo obliko boja — v splošen upor primorskega ljudstva proti nacionalnemu in socialnemu zatiranju.*

I

Razmere v Slovenskem Primorju jeseni 1942

Obdobje osvobodilnega boja do konca 1942 lahko v Slovenskem Primorju imenujemo začetke. Ne da bi se spuščali v vzroke in v posebnosti narodnoosvobodilne borbe v Slovenskem Primorju v tem času, lahko ugotovimo, da je po obsegu in kakovosti močno zaostajala za drugimi slovenskimi pokrajinami, predvsem pa za Dolenjsko in Notranjsko. Ko je bila drugod že skoraj docela razpredena organizacijska mreža OF in obstajalo osvobojeno ozemlje in na njem volitve krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, je politično delo v Slovenskem Primorju slonelo le na nekaterih posameznih aktivistih, ki so pridno in vztrajno delali ter prebujali primorsko ljudstvo. Obe dotedanji politični zborovanji, prvo 8. julija 1941 v Kremancah in drugo 6. aprila 1942 na Skalnici, kljub svojemu velikemu pomenu, nista vzpostavili trdne organizacijske mreže organizacij OF in KPS v Slovenskem Primorju. Šele novi Pokrajinski komite KPS za Primorsko, ki so ga sestavili aprila 1942, in v katerem so bili Tomo Brejc-Lojze, Jože Lemut-Saša in Anton Velušček-Matevž, je začel z organizacijskimi pripravami za razširitev posameznih žarišč osvobodilnega gibanja v široko in trdno organizirano mrežo celic in komitejev KPS in odborov OF. Sekretar Pokrajinskega komiteja Tomo Brejc je razmere v Slovenskem Primorju poleti 1942 opisal takole:

»Na splošno je položaj na Primorskem sedaj tak: Sovražnik hoče z nasiljem prestrašiti ljudske množice in uničiti naše gibanje, še preden

bi prišlo do prave organizirane ljudske vstaje. Da je dobra organizacijska in idejna priprava porok za uspešno izvedbo načrtov, nam dokazuje Ljubljanska pokrajina. Naše organizacijske priprave niso v nobenem skladu z velikostjo nalog, ki so pred nami...

Naša največja težava na Primorskem je pomanjkanje srednjega in višjega kadra, ki ga v tem kratkem času ni bilo mogoče vzgojiti. To nam povzroča hude skrbi, kajti osvobodilno gibanje se širi, boj postaja vsak dan ostrejši...

Partija. Vse delo PK KPS za Primorsko je šlo in bo moralo iti tudi v bodoče, poleg organiziranja osvobodilnega boja, za ciljem, da čimprej zgradimo in postavimo na noge lasten, samostojen, idejno utrjen, borben in sposoben kader, ki bo obenem prost vsakršnega oportunitizma...

Ideološka vzgoja članov Partije ne zadovoljuje. Gre predvsem za pomanjkanje učnega gradiva, so pa tudi pomanjkljivosti pri samih članih. Pokrajinski komite KPS šolanje dosledno in strogo zahteva, če je učno gradivo na razpolago...

Vprašanje posameznih okrožnih vodstev še ni urejeno, bo pa mogoče za nekaj od njih v kratkem. Druga okrožja bodo še čakala, ker ni na razpolago ustreznih moči.

KPS ima na Primorskem skupaj 53 članov na terenu. Socialni sestav je sledeč: 25 delavcev, 14 kmetov, 7 obrtnikov, 5 žensk in 3 intelektualci, drugi so v privatnih poklicih. Kandidatov je 31. V partizanih je 11 članov Partije in 8 kandidatov.

Slabost naše partijske organizacije — in to zelo velika — je v tem, da je z delavstvom vse premalo povezana. Kljub temu, da je delavstvo povsod in v glavni večini usmerjeno na levo, smo z glavnimi industrijskimi revirji... navezali komaj prve rahle organizacijske stike. Vzrok sem že navedel. Mi sami ne moremo biti povsod, samostojnih kadrov pa v tem času z ozirom na splošno zaostalost še ni bilo mogoče zgraditi...

Toda partijska organizacija dela in napredek — najsi bo še tako skromen — je že tu. Le pomoči rabimo in smo prepričani, da nam jo bo Centralni komite KPS tudi dal, če mu bo to mogoče. Poudarjam še enkrat: Primorska je velika in za ves naš osvobodilni boj ogromnega pomena. Kar je bilo zamujeno, je treba nadoknaditi, kar se le da hitro. (Podčrtal T. F.)

OF. Na Primorskem dela zdaj okrog 100 odborov OF. Njihovo delo je v glavnem zbiranje hrane, obleke in obutve za partizane, zbiranje orožja, finančnih sredstev in propaganda za OF. Tipična slabost večine teh odborov je, da so v propagandi še kar močni, pač pa je v njih prav malo dobrih organizatorjev. To, da so se ljudje v zadnjih letih sploh odvadili misliti na organizacijo, se pozna. Pokrajinskega odbora OF na Primorskem še vedno nimamo, ne obstojajo niti okrožni odbori v Gorici in Trstu, ker še vedno nimamo zanje pravih ljudi. Prav tu se vidi, kako različen je položaj tu od onega v Ljubljani. Izgledi, da bi mogli povsod urediti pravilno organizacijsko in upravno poslovanje OF, so bolj slabi, ker se položaj naglo zaostčuje. Skratka: za višja predstavništva OF do sedaj nismo mogli dobiti ljudi, s katerimi bi mogli sestaviti socialno in politično zanesljive in solidne odbore OF. Nekateri posamezniki so prav dobri in požrtvovalni, a se bojijo organizacije. Kljub tem težavam je naše delo v OF do sedaj že rodilo prav lepe uspehe. Povsod se zbira hrana za

partizane, pripravlja tople obleke za zimo itd. Kmetje kar se le da sabotirajo oddajo klavne živine in je sploh ne bi dali več, če bi jih mi mogli le količkaj uspešno zavarovati pred represalijami.«¹

Čez tri tedne pa je Tomo Brejc v pismu, ki ga je poslal štabu Soškega odreda, primerjal moč osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju in Ljubljanski pokrajini:

»Dejstvo pa je točno samo eno in sicer to, da je politična in organizacijska moč OF na Primorskem sedaj približno taka, kakor je bila lani meseca novembra v Ljubljanski pokrajini, moč partizanske vojske pa slična oni, ki je bila letos v začetku maja na Gorenjskem.

To pa pomeni, da se pri nas na Primorskem nahaja še v polnem razvoju, vrši se obširno organizatorsko in ideološko pridobivanje ljudskih množic za organizatorsko in ideološko platformo OF, pomeni, da je treba prodreti prav v globino ljudske duše, tam iskati in poiskati vse ono, kar je temu ljudstvu blizu in drago...«²

Iz poročil je razvidno, da se je PK KPS za Primorsko sicer posrečilo pridobiti simpatije primorskega prebivalstva za Osvobodilno fronto, ni ga pa moglo organizacijsko zajeti, kakor tudi ne prodreti v delavska središča. Razmere se še nekaj časa niso mnogo spremenile. Ko se je vračal v domovino Boris Kraigher, ki je v noči med 30. in 31. avgustom 1942 s skupino sedmih tovarišev zbežal iz italijanskega koncentracijskega taborišča Gornars, je analiziral razmere v Slovenskem Primorju. 9. oktobra 1942 je poročal Centralnemu komiteju KPS:

»Ljudstvo v splošnem z velikim veseljem sprejema partizane in zelo požrtvovalno zbira hrano za njih. Zato nimajo ti s prehrano nobenih težav. Nacionalna zavest ljudstva je razmeroma zelo visoka, borbena pripravljenost pa je za enkrat še ne dosega. Ljudje se boje represalij in dajejo partizanom vse, kar ti hočejo — samo žele, da bi v njihovi bližini ne vršili akcij...

Vsa organizacija sloni na posameznih krajevnih aktivistih — večinoma prišlekih iz Ljubljanske pokrajine — deloma partijskih deloma tudi vdanih članov OF, in mnogo manj na odborih, ki jih večinoma niti ni — okrožnih namreč, pač pa so terenski odbori.

OF je postala ponekod (spodnja Vipavska dolina) res množično narodnoosvobodilno gibanje, ki ima izrazito ljudski — plebejski značaj. Vendar pa ni moglo skoro niti najmanj zajeti malo premožnejših slojev... Zato je značilno za naše gibanje OF, da ni našlo še večjega razmaha v mestih — Gorici in Trstu, čeprav je tu vendar naš vpliv močno zrasel v primeru z onim maja meseca. Mislim, da vodstvo kot enega glavnih vzrokov za ta minimalni prodor med srednje sloje slovenskega življa Gorice in Trsta pravilno pripisuje dejstvu, da mu doslej ni uspelo dobiti niti najmanjše zveze z delavstvom obeh dveh mest.«³

Takšne so bile razmere v Slovenskem Primorju, ko sta Centralni komitej KPS in Glavno poveljstvo poslala tja svojo pomoč. Ko je Pokrajinski komitej KPS 22. avgusta 1942 prosil zanjo, je v Ljubljanski pokrajini besnela

¹ Poročilo PK KPS za Primorsko 22. 8. 1942 v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (citiram: arhiv IZDG), f. 533.

² Pismo T. Brejca 16. 9. 1942 v arhivu IZDG, f. 219.

³ Arhiv pri Centralnem komiteju ZKS (citiram arhiv CK ZKS), števil. 396.

velika italijanska ofenziva. Kljub temu je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet avgusta 1942 določilo, da bo Loški odred odšel v Slovensko Primorje. Tam je bil takrat že Gregorčičev bataljon, ki so ga ustanovili 10. avgusta 1942 po prvi uspehi rekrutaciji letnika 1922, ki ga je Mussolini rad imenoval »jekleni letnik« (classe dell'acciaio). Bataljon je 26. avgusta 1942 postal III. bataljon Loškega odreda, a je na predlog Pokrajinskega komiteja še naprej nosil Gregorčičevo ime. Tudi Loški odred, ki je pod vodstvom politkomisarja Dušana Pirjevca-Ahaca 20. oktobra 1942 prestopil bivšo jugoslovansko-italijansko mejo, se je na predlog Pokrajinskega komiteja preimenoval v Soški odred.⁴

Ko je Boris Kraigher 9. oktobra 1942 poročal o razmerah v Slovenskem Primorju, je Centralni komite KPS že določil, da bo odšel tja dotedanji član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dr. Aleš Bebler, brž ko konča svoje delo na Notranjskem.⁵ Dr. Aleš Bebler je prispel natančno po treh tednih potovanja 15. novembra 1942 v bližino Vogrskega, in to kot inštruktor CK KPS ter politični in vojaški poverjenik IOOF.⁶

16. novembra 1942 mu je Centralni komite KPS sporočil: »Za enkrat ne moremo poslati nikogar več v pomoč. Vitez bo zaposlen drugje. Pač pa dobite v pomoč poverjenika kršč. socialistov in morda tudi sokolov.«⁷ Franca Ravbarja-Viteza so potem, ko sta z Borisom Kraigherjem prišla iz Slovenskega Primorja (od tam sta odšla 30. oktobra 1942), poslali na Gorenjsko, kjer je postal politkomisar III. operativne cone »Alpske«.⁸ Poverjenik krščanskih socialistov dr. France Škerl-Jurij Nuškin pa je prišel v Slovensko Primorje sredi decembra 1942.

Dejstvo, da je bilo tedaj primorsko ljudstvo Partiji in Osvobodilni fronti splošno vdano, organizacijsko pa še ne zajeto, je naravnost zahtevalo partijsko konferenco. Pokrajinski komite KPS za Primorsko jo je začel pripravljati še pred Beblerjevim prihodom. Nanjo naj bi bili prišli tudi ljudje, ki so se pri svojem delu na terenu pokazali za primerne, da jih vodstvo pritegne v politični aktiv. Poleg tega so bili s prispelo pomočjo dani vsi pogoji, da se pokrajina razdeli na okrožja in da začno v njih graditi trdno mrežo organizacij KPS in OF.⁹

II

Prva pokrajinska konferenca KPS za Primorsko

Osnovno gradivo za vprašanja, ki naj bi jih bila obravnavala prva pokrajinska partijska konferenca KPS za Primorsko, so navodila Centralnega komiteja KPS, ki jih je ta poslal v dveh pismih Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko. Prvo pismo sta napisala Franc Leskošek-Luka

⁴ Borec 1954, str. 72; Kronika 1954, II., 2, str. 89–94.

⁵ Kidričevo pismo 5. 10. 1942 v arhivu CK ZKS, št. 310.

⁶ Poročilo dr. A. Beblerja 15. 11. 1942 v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov (citiram: Zbornik), del VI., knjiga 4, dok. št. 89, str. 262.

⁷ Arhiv CK ZKS, št. 573.

⁸ Padel 14. januarja 1943 v Poljanski dolini.

⁹ Tomo Brejc, ustni vir.

Dr. Aleš Bebler na poti v Slovensko Primorje v začetku novembra 1942

in Boris Kraigher-Janez 16. novembra¹⁰ na osnovi Kraigherjevega ustnega poročila, ko je v prvi polovici novembra 1942 prispel na sedež Centralnega komiteja KPS, drugo pa je napisal Edvard Kardelj 20. novembra 1942¹¹ na osnovi poročila štaba Soškega odreda in Kraigherjevega pisanega poročila z dne 9. oktobra 1942. Obe pismi v glavnem enako analizirata razmere v Slovenskem Primorju in dajeta enake naloge, le da je Kardeljevo obširnejše, bolj poglobljeno in zajema vse plati osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju. Obe sta bili polnomočni in podajali stališče celotnega Centralnega komiteja KPS.¹²

»Ni nobenega dvoma,« pravi tovariš Kardelj, »da je naša Partija na Primorskem v rezultatu večjega prizadevanja dosegla znatne uspehe in da so položeni trdni temelji za njen nadaljnji razvoj. Prva naloga, ki ste jo od nas sprejeli, namreč vzpostaviti osnovne postojanke, od koder se bo potem lahko naše delo razvijalo v širimo, je brez dvoma izpolnjena. Prav tako ste uspeli doseči znatne uspehe na področju splošne agitacije in propagande ter formiranja prvih partizanskih odredov, ki imajo vse pogoje, da bi se v relativno kratkem času razvili v dobro partizansko vojsko, ki bo sposobna na področju Primorske izvršiti izredno važne naloge v bo-

¹⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 93, str. 271–275.

¹¹ Arhiv CK ZKS, št. 338.

¹² Sporočilo CK KPS 27. 11. 1942 v arhivu IZDG, f. 535. Verjetno so šele tega dne odposlali obe pismi.

dočnosti, ki odpadejo prav na ta sektor. V tem pogledu CK KPS v celoti potrjuje in odobrava vaše ukrepe in smatra, da ste upravičili zaupanje CK, s katerim vas je poslal na ta izredno važni sektor naše fronte.

Toda istočasno je naša partijska organizacija na Primorskem in sam PK v svojem delu pokazal znatne slabosti in napake, ki gotovo ovirajo hitrejši napredek naše Partije v Primorju.«

Kot prvo pomanjkljivost omenja prakticizem in drobnjakarstvo pri delu z množicami: »Vi hitite od vasi do vasi, od problema do problema, rešujete težave izgradnje partizanske vojske, rešujete posamezne organizacijske probleme naše Partije in OF, pečate se s problemi naše tehnike itd.« in svetuje: »Treba je imeti pred seboj jasne perspektive za bodočnost in tudi jasen načrt za delo, po katerem naj se zajamejo spontani procesi v ljudskih množicah in kanalizirajo v smeri, ki edina lahko zajamči zmago slovenskemu ljudstvu in naši veliki osvobodilni stvari... Svoje delo si morate v organizacijskem pogledu tako urediti, da vas ono ne bo popolnoma absorbiralo in da si boste ohranili tako širok razgled nad dogodki okoli vas, kakor tudi da boste znali razlikovati, kaj jevažno in kaj nivažno.«

Za drugo pomanjkljivost šteje sektaštvo, ki se kaže »zlasti v zoževanju množične opore sedanjega osvobodilnega boja, ki ga vodi naša Partija. Samo tako je mogoče razumeti, da na Primorskem vse doslej ni uspelo izgraditi resničnega vodstva OF pa tudi ne prave organizacijske mreže OF spodaj. Naša primorska OF pravzaprav — po naših vtisih — sestoji iz gibanja naših simpatizerjev, simpatizerjev za ZSSR in celo zgolj simpatizerjev za zavezniški blok.«

Za največjo pomanjkljivost dotedanjega dela Partije v Slovenskem Primorju pa šteje dejstvo, da ni zajela delavskih središč. O tem pravi: »Ogromna večina množic, ki jih je doslej zajela naša Partija v OF, so kmečke množice. Proletariata to gibanje ni zajelo, v proletarskih množicah so pozicije naše Partije izredno slabe... Iz tega sledi, da mora naša partijska organizacija na Primorskem vložiti vse sile, da popravi svojo slabost glede svoje nepovezanosti s proletariatom. Danes mora biti težišče njenega prizadevanja na zajetju in mobilizaciji proletarskih — slovenskih in italijanskih množic. V te delavske centre mora preiti tudi središče našega partijskega življenja.«

Poleg naloge, odpraviti vse te pomanjkljivosti, postavlja še glavno nalogo: »Treba je splošne simpatije ljudskih množic in njihovo privrženost ciljem osvobodilnega gibanja vztrajno dvigati na večjo višino, pretvarjati jih v aktivno bojovno silo, organizacijsko jih učvrščevati. Vse vesti iz Primorja govore, da so množice za nas, toda borbene pripravljenosti, da ni v teh masah. Dva faktorja vplivata na bojovno pripravljenost ljudskih množic: objektivni pogoji in sposobnost revolucionarne avantgarde, mobilizirati mase za borbo. Ni dvoma, da že sedaj obstoje na Primorskem ugodni pogoji za razvoj množične borbe. Ti pogoji bodo iz dneva v dan postajali v naslednjih mesecih vse ugodnejši. Vse je potemtakem odvisno od naše aktivnosti in sposobnosti.«

Zatem določa konkretne organizacijske naloge, med katerimi so gotovo najvažnejše: 1. organizacijsko in politično zajeti vse slovensko področje od hrvaške meje do Režije in morja, tudi Trst, Gorico in druga mesta,

2. prenesti težišče partijske organizacije v mesta, v industrijska središča, 3. posvetiti posebno pozornost Trstu, 4. posvetiti vso pozornost izgradnji okrožnih in nižjih komitejev in sicer nemudoma, kjer je za to na razpolago ustrezni kader, 5. izgraditi lastno tehniko, zveze itd.

Franc Leskošek in Boris Kraigher sta naštela iste naloge in dodala:

»Da čim hitreje in pravilneje izvedemo vse zgornje politične naloge, je nujno, da organizirate takoj, če še niste, partijsko posvetovanje v onem obsegu, kot ste že sklenili (podčrtal T. F.). Če je mogoče — ne da bi na to čakali — nam sporočite, kdaj se bo to vršilo, da pošljemo po možnosti našega delegata.«

Dr. Aleš Bebler je 25. novembra 1942 poklical Dušana Pirjevca-Ahaca iz Tolminskega Loma na sedež Pokrajinskega komiteja na Vogrsko. Ta je naslednji dan zvečer krenil na pot in prišel tja 27. novembra. Zvečer so imeli sejo Pokrajinskega komiteja, na kateri so bili navzoči dr. Aleš Bebler, Tomo Brejč, Anton Velušček¹³ in Dušan Pirjavec. Analizirali so razmere v Slovenskem Primorju in priprave za prvo pokrajinsko partijsko konferenco. Ker so Italijani naslednji dan aretirali sekretarja Pokrajinskega komiteja Toma Brejca, sta začela poročili za konferenco pripravljati dr. Aleš Bebler in Dušan Pirjavec, in sicer Bebler o splošnih nalogah Partije, Pirjavec pa o njenih vojaških nalogah. Te priprave so trajale od 28. novembra do 2. decembra 1942, ko je dr. Aleš Bebler odšel na konferenco, Dušan Pirjavec pa je zaradi razbitega kolena ostal na Vogrskem.¹⁴

Konferenca je bila 4. in 5. decembra 1942 v majhni opuščeni cerkvi na Vrhu pri Braniku.¹⁵ Udeležilo se je je 16 tovarišev (dr. Aleš Bebler, Anton Velušček, Darko Marušič,¹⁶ Avgust Dugulin, Avgust Špacapan, Julij Beltram, Bojan Štih, Andrej Kumar, Srečko Čebrom, Ivan Kosovel, Martin Greif, Vidko Hlaj).¹⁷

¹³ Ubit v tržaški rižarni februarja 1945.

¹⁴ Dnevnik D. Pirjevca-Ahaca v arhivu IZDG, f. 219; D. Pirjavec, ustni vir.

¹⁵ Doslej je veljalo, da je bila konferenca 1. in 2. decembra 1942. Tako pravi tudi Julij Beltram v Goriškem zborniku (Gorica, 1957, str. 101). Vendar pa podrobnejše raziskovanje dokumentov pove, da to ne drži.

Dr. Aleš Bebler je namreč 1. decembra 1942 pisal Centralnemu komiteju KPS: »Namesto poročila o splošnem stanju pošiljam svoj osnutek referata za partijsko konferenco, ki smo jo sklicali in ki se bo, vsaj tako upamo, kljub Lojzetovi aretaciji lahko vršila v začetku decembra« (podčrtal T. F.). Pisma pa ni odposlal takoj, ker je čakal, da bo Dušan Pirjavec priložil še svoje poročilo. Ta ga pa ni napisal, ker se je zamudil z referatom o vojaških nalogah. Zato je 5. decembra 1942 (podčrtal T. F.) dr. Aleš Bebler pripisal še nekaj vrstic, med njimi:

»Konferenca se bo vršila. Ko oddajam to pismo, je prispelo že 8 delegatov (iz 5 okrožij, med njimi najvažnejša Trst in Gorica). Lahko torej smatrate, da se je vršila (podčrtal T. F.) in objavite, če se vam zdi umestno, katerega od pozdravnih telegramov. — Resolucijo pa bomo še pilili in izpopolnjevali.« (Arhiv CK ZKS št. 576; Zbornik VI/4. dok. 115, str. 350—352.)

Potemtakem je bila konferenca vsekakor po 3. decembru 1942. Iz dnevnika D. Pirjevca-Ahaca pa lahko razberemo, da je dr. Aleš Bebler odšel z Vogrskega 2. decembra in se vrnil 6. decembra 1942 (Arhiv IZDG, f. 219). Če je konferenca trajala dva dni, potem je mogla biti samo 4. in 5. decembra 1942. To potrjuje tudi dnevnik Bojana Štiha.

¹⁶ Padel 17. novembra 1945 v Zgornjem Lokovcu.

¹⁷ Štirih udeležencev nisem mogel ugotoviti.

Dr. Aleš Bebler je v svojem referatu najprej orisal razmere v svetu, nato pa razmere v Sloveniji, še posebej pa v Slovenskem Primorju. Zatem je govoril o Partiji na Primorskem in dejal, da je povsod na čelu narodno-osvobodilnega gibanja in močna po svojih zvezah z ljudskimi množicami, da pa organizacijsko bóleha. Predvsem je premalo sistematičnosti v delu (ponekod je več aktivistov na kupu, drugje pa so popolnoma zapuščeni predeli), »kustarničeski«¹⁸ sistem, nizka raven teoretične izobrazbe, velik organizacijski zaostanek v delavskih središčih (Trst, Idrija, Rabelj), kjer je Partija zelo šibka ali pa je sploh ni (Rabelj). Dejal je: »Avantgardna vloga proletarskih sil in razmah narodnoosvobodilnega gibanja trpi, ker je samo kmečko-bajinarska, ker ni še pokazal svoje sile tržaški luški delavec, tržiški kovinar in idrijski knap.« Opozoril je tudi na to, da je v Slovenskem Primorju veliko odličnih in požrtvovalnih aktivistov OF, ki zaslužijo, da jih sprejmejo v Partijo.

Nato je govoril o Osvobodilni fronti in poudaril, da ji je ogromna večina primorskega ljudstva naklonjena in se vanjo tudi vključuje. Toda vse preveč je prepuščena spontanemu razvoju, ki že začenja aktivistom rasti čez glavo. Zaradi organizacijskih pomanjkljivosti in neuspelega navezovanja stikov s katoliško sredino razvoj Osvobodilne fronte v mestih zelo zaostaja. Kljub velikim uspehom pri pridobivanju množic za osvobodilno gibanje pa je v primeri z razvojem v Ljubljanski pokrajini še zelo velik zaostanek, zlasti v oblikah dela (ni Narodne zaščite, ni rednega pobiranja davkov in nabiranja posojila, počasna rekrutacija v partizane itd.). Zaradi pomanjkljivega dela organizatorjev, predvsem zaradi »kustarničestva« in sektaštva, so ostali nekateri predeli še docela neorganizirani (Rabelj, del Pivke, del Brkinov, Beneška Slovenija, Tržič itd.).

V drugem delu svojega referata je Bebler govoril o nalogah in uvodoma dejal: »Mednarodni položaj ter položaj v ostalih predelih Slovenije in Jugoslavije terja, naš domači pa dovoljuje, da naglo stopnjujemo organiziranost in napadalnost primorskega slovenskega ljudstva in italijanske manjšine kot revolucionarnega faktorja prvovrstnega pomena. Dolžnost in možnost imamo, da vržemo na tehtnico zgodovine revolucionarno energijo tri četrte milijona prebivalcev naše pokrajine in da njihova antifašistična čustva in požrtvovalnost usmerjamo do vedno večjih oblik boja proti fašizmu vse do narodne vstaje.« Nato je povedal, s kakšnimi ukrepi je treba vse to doseči. Da bi se Partija okrepila, je potrebno: a) naglo in množično (celo kampanjski) sprejeti vanjo vse dobre aktiviste OF, ki to žele, b) izgraditi okrožne in rajonske komiteje, c) bojevati se proti sektaštvu, d) člane teoretično izobraziti, e) izboljšati stil dela (ločiti važno od nevažnega). Zato naj bi pokrajinski partijski konferenci sledile okrožne partijske konference, ki naj bi se začele v delavskih središčih. Da bi se okrepila OF, pa je potrebno: a) sklicati plenum Pokrajinskega odbora OF, b) pogajati se s katoliško sredino, c) izgraditi okrožne odbore in pritegniti vanje predstavnike izrazito zavezniških skupin, d) vzgajati ljudi v disciplini in trdnosti povezanosti ter uvesti redno pobiranje davkov in posojila. Govoril je še o delu med italijansko narodnostno manjšino, o okrepitevi vojske (rekrutacija letnikov 1923 in 1924, ustanovitvi enot Narodne zaščite, usta-

¹⁸ Rokodelstvo, v prenesenem smislu drobnjekarstvo.

novitvi borbenih skupin (po mestih), o obveščevalni in varnostni službi, o tehnikah in publicistiki.¹⁹

Referat Dušana Pirjevca, ki so ga na konferenci prebrali, je najprej ugotovil, da je Komunistična partija Slovenije zagotovila pravičen razvoj narodnoosvobodilnemu boju v Slovenskem Primorju, kar dokazujejo množična rekrutacija v partizane, razplamtevanje narodnega upora in znatni vojaški uspehi partizanskih čet. Nato je opozoril, da so pred narodnoosvobodilno vojsko nove in odgovorne naloge. Kljub temu, da se je okupatorjevo nasilje okrepilo, je treba še naprej razplamtevat narodni upor, zlomiti vse ofenzivne sovražnikove poskuse in v kali zatreti namere belogardistov, da bi na Primorskem zanetili državljansko vojno. Ker je prva neposredna naloga partizanske vojske oborožiti se pri okupatorju, mora po vsem Slovenskem Primorju preiti v odločno ofenzivo.

V ta namen morajo partijske organizacije v vojski opraviti pomembno delo. Njih prva in najvažnejša naloga je, usmeriti vse enote v napad, zlasti še, ker se je ob množični rekrutaciji v partizane zmanjšala njihova vojaška aktivnost. Njih druga naloga je, dvigniti disciplino in delavnost komandnega in politikomisarskega kadra. Tretja naloga partijskih organizacij v vojski je, da ustvarijo v njej železno, zavestno disciplino in vojaško strumnost (ter dosežejo pri tovariših brezpogojno in točno izvrševanje vseh povelj). Ker je po množični rekrutaciji v partizane prišlo v vojsko mnogo novincev, ki še niso služili vojake, in sta zato borbeno sposobnost in vojaška izurjenost vojske zelo popustili, je četrta naloga Partije v vojski, da ustvarja ustrezne pogoje in sodeluje pri čim uspešnejšem vojaškoizobraževalnem delu po partizanskih enotah. Njih peta naloga pa je, ustvariti vse potrebne pogoje in sodelovati pri čim uspešnejšem vzgojnopoličnem delu v partizanskih enotah.

Da pa bodo partijske organizacije v vojski kos tem nalogam, morajo biti ustvarjeni določeni pogoji: 1. naglo je treba okrepiti partijske organizacije s čim širšim sprejemanjem novih članov in kandidatov; 2. ustvariti je treba organizacijsko trdne in redno poslušajoče partijske organizacije in jih začeti načrtno izgrajevati tam, kjer jih še ni; 3. vztrajno je treba dvigati politično in ideološko izobrazbo članov KP in jih vzgajati v prave partijce; 4. okrepiti je treba disciplino in strumnost v partijskih organizacijah, da se bodo vse smernice hitro in brezpogojno izvrševale; 5. preiti je treba k množičnemu političnemu delu v četah; 6. po četah in bataljonih je treba ustvariti množično organizacijo Zvezo komunistične mladine z vsemi njenimi organi.²⁰

Po dva dni trajajočem razpravljanju so sprejeli resolucijo. Ta ugotavlja v uvodu, da je KPS dosegla lepe uspehe v boju proti fašizmu in v kratkem času združila slovenske ljudske množice v mogočno vseljidsko gibanje OF ter ustanovila ljudsko partizansko vojsko. Dalje pravi, da so se komunistične organizacije na Primorskem, odkar jih neposredno vodi OK KPS, prerodile in žanjejo iz dneva v dan večje sadove. Vendar še vedno niso izginili ostanki starega sektaštva, ki se kažejo v tem, da iščejo aktivisti pri množičnem delu zgolj že izrazite simpatizerje in je zaradi tega Partija številčno šibka ter še ni zajela vseh predelov Slovenskega

¹⁹ Dnevnik zapiskov dr. A. Beblerja v arhivu IZDG, f. 1.

²⁰ Arhiv IZDG, f. 535.

Primorja, zlasti pa je šibka v proletarskih središčih. Zato mora sprejeti v svoje vrste vse, ki to žele in zaslužijo, pri čemer naj odloča samo borbenost in vdanost stvari slovenskega naroda in delovnega ljudstva. Nove člane in kandidate je treba »čim hitreje povezati v celice oziroma kandidatske skupine ter vzpostaviti redno poslujoče rajonske in okrožne komiteje Partije«. Za drugo nalogo določa dvig ideološke ravni članov in kandidatov ter krepitev Zveze komunistične mladine Jugoslavije.

O Osvobodilni fronti v Slovenskem Primorju ugotavlja, da doživlja znaten organizacijski razmah in da velika večina ljudstva z njo simpatizira in se vanjo vključuje, tako da aktivisti še »zdaleč ne morejo zajeti vseh sil, ki se nudijo, jih smotrno zaposliti in vključiti v načrtno delo«. To pa zato, ker je delo sektaško in »rokodelsko«, kar se izraža v tem, da aktivisti ne pritegujejo k delu zaveznikov, marveč hočejo opraviti vse sami in se »izgublajo v nevažnih podrobnostih, obiskujejo osebno vse neštete sestanke in razgovore, ne znajo pa najti sodelavcev in jih vzgojiti k samostojnemu delu... Največkrat ne razumejo, kakšnega političnega pomena je organizacijska izgradnja OF, vzpostavitve terenskih odborov OF v vseh vaseh, podjetjih, ustanovah, ulicah, poklicih itd., ženskih odborov OF in pa ustanovitve in redno poslovanje rajonskih in okrožnih odborov OF.«

O nalogah pravi resolucija: »Če hočemo zgraditi močno, široko in do kraja bojevito gibanje OF, ki bo v njem utelešen ves srd našega naroda proti fašističnim zatiralcem, je treba zgoraj našete napake temeljito odpraviti. Edino tako bomo dosegli, da bo tudi naše Primorje dalo svojemu narodu to, kar je od njega pričakovati — močan oborožen odpor okupatorjem. To je tem pomembnejše, ker ima oborožen boj proti fašizmu na Primorskem tudi velik mednaroden pomen, saj kaže, da se je protifašistična vojna zanesla v notranjost ene izmed vodilnih fašističnih držav — fašistične Italije.

Zato postavljamo poleg rekrutacije v partizane kot *trenutno glavno udarno nalogo* zgraditi množično rezervno partizansko vojsko kot prvo stopnjo k množični partizanski vojski. Ta rezervna partizanska vojska je *Narodna zaščita* (NZ). Delavnost organov OF bomo odslej merili po tem, koliko čet Narodne zaščite so ustvarili poleg števila novincev, ki so jih poslali v partizane.

Pri reševanju vojaških nalog je treba imeti pred očmi, da je za bodoči razmah oboroženega boja najpomembnejše aktivizacija partizanskih in zaščitnih čet pri *pridobivanju novega orožja*.

Pri vsem našem množičnem delu nam bo v veliko pomoč, če bomo znali združiti tudi mladino okoli OF in jo povezati v množično Zvezo delovne mladine (ZDM), ki naj bo organizacijski okvir za vse narodno-osvobodilno udejstvovanje slovenskih fantov in deklet, tako v mestu kakor na vasi.

Slovenski komunisti moramo delati tudi med italijansko narodnostno manjšino na Primorskem in med italijanskim vojaštvom...

Kljub slabostim bele garde na Primorskem ne smemo pozabljati na njeno stalno nevarnost...²¹

²¹ Vestnik PK KPS za Primorsko, I/1, 10. decembra 1942.

Sprejeta resolucija kaže, da je konferenca realno ocenila razmere v Slovenskem Primorju. Dr. Aleš Bebler je o nji poročal Centralnemu komiteju KPS 14. decembra 1942:

»Kakor ste razvideli iz prve številke »Vestnika«, se je vršila naša prva pokrajinska konferenca. Zelo dobro je uspela. Delegatov je bilo 16. Vzdušje odlično, soglasje popolno. Lojze je izbral res najboljše, kar je bilo na razpolago. Kakor razvidite iz resolucije, smo proglasili sektaštvo in kustarničestvo za glavni nevarnosti, za glavni nalogi pa rekrutacijo in masovno NZ. Mislim, da smo pravilno zadeli.«²²

Centralni komitej KPS je 31. decembra 1942 sporočil Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko: »Sprejeli smo resolucijo I. pokrajinske konference KPS za Primorsko... Smatramo, da je osnovna politična linija vaše I. partijske konference pravilna in bo brez dvoma privedla do rezultatov. Pozdravljamo ta vaš organizacijski uspeh, ki za celo našo Partijo predstavlja izredno važen dogodek.«²³

Na konferenci so bili samo delegati iz srednjega in južnega dela Slovenskega Primorja. Delegati iz Severne Primorske pa so imeli v noči med 22. in 23. decembrom 1942 v Kanalskem Lomu v Žefovem seniku posebno partijsko posvetovanje, ki ga je vodil Dušan Pirjevec-Ahac. Navzoči so bili: Franc Šavli-Medved, Ferdo Kravanja-Skalar,²⁴ Jaka Štucin-Cvetko²⁵, Jaka Platiša-Franc, Albin Kovač-Jaka Baški, Adrijan Kumar-Borigoj in Franc Jakopič, ter štab II. bataljona Soškega odreda (komandant Tone Bavec-Cene in politkomisar Emil Filipčič-Ličan).

Po uvodni besedi o prvi primorski partijski konferenci in namenu posvetovanja so poročali delegati o razmerah v posameznih okrožjih. Nato so natančno razpravljali o resoluciji in končno sprejeli načrt za delo. Poročila so pokazala, da so pritegnili v zadnjem času v delo že precej zaveznikov, posebno v Idriji in Tolminu; da so se utrdili v Bovcu, kjer so našli nekaj starih članov KPI in prišli preko njih v stik z Rabljem; da so dobili nekaj stikov s Čedadom ter da je območje okrog Kanala skoraj popolnoma neobdelano. Ugotovili so, da so delali iste napake, ki jih je kritizirala konferenca. Sprejeli so enake sklepe, kot jih je sprejela konferenca.

Na posvetovanju so določili tudi nova okrožja in rajone: tolminsko (z rajoni Tolmin, Kobarid, Bovec, Rezija, Trenta), baško (z rajoni Cerkno, Podbrdo, Bukovo, Sv. Lucija), idrijsko (z rajoni Idrija-mesto, Idrija-okolica, Vojsko in Črni vrh) in kanalsko (z rajonom Kanal in Kal).

O vzdušju na posvetovanju je poročal Dušan Pirjevec: »Posvetovanje je potekalo v popolnem soglasju. Na mene so napravili vsi zelo ugoden vtis.«²⁶

²² Zbornik VI/4, dok. št. 124, str. 354–358.

²³ Arhiv CK ZKS, št. 352.

²⁴ Padel sredi oktobra 1944 pri Paljevem v Slov. Primorju.

²⁵ Padel v nemški ofenzivi proti IX. korpusu konec marca-začetek aprila 1945.

²⁶ Poročilo D. Pirjevca 24. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532.

III

Delo Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko za uresničenje sklepov prve partijske konference

1. Rekrutacija v osvobodilno vojsko

Konferenca je za najpomembnejšo nalogo postavila rekrutacijo v partizane. Izvajati to nalogo je bilo še posebej nujno, ker je hotel fašistični režim pobrati v vojsko vse, kar je še ostalo doma. Zato je štab Soškega odreda sklenil fašiste prehiteti. Da bi pa fašisti ne izvajali represalij nad svoji rekrutirancem, je sklenil, da bo rekrutiral s pozivnicami in tako ustvaril videz, da so bili mladeniči vzeti s silo. Ko je PK KPS razposlal prazne pozivnice okrožnim komitejem, je naročal: »Na noben način ne smemo uporabljati sile. Pozivnico je treba izpolniti z imenom mobiliziranca, zgoraj se napiše tekoča številka, ki naj bo precej visoka, celo čez tisoč, da tako ustvari videz velikega števila partizanov, spodaj pa za komandanta in politkomisarja naj podpišeta dva člana okrožnega komiteja Partije ali odbora OF.«²⁷

Rekrutacija je zelo dobro uspela. Tako je poročal politkomisar Soškega odreda Dušan Pirjevec: »Rekrutacija v partizane je bila v zadnjem času zelo močna, posebno na terenu okrog Idrije in Cerknega ter v Vipavski dolini. Prav tako smo dobili tudi nekoliko več fantov iz Brd, kjer v začetku nismo mogli nič rekrutirati. Prišla je tudi prva delavska skupina iz Trsta. V kritje staršem novincev fingiramo nasilje z dostavljanjem kategorično formuliranih pozivnic. Sredstvo se je pokazalo za zelo učinkovito. Rekruti na ta način lažje odhajajo in so sami zelo zadovoljni.«²⁸

Okrožni komite KPS Gorica je s pomočjo 1. čete I. bataljona Soškega odreda samo v večernih urah 22. januarja 1943 na Vogrskem, v Prvačini, Šempetru, Bukovici, Volčji dragi in Vrtojbi rekrutiral 42 mladeničev, kar je tedaj pomenilo pol bataljona.²⁹ 24. februarja 1943 je poročal: »Rekrutiranih je bilo okoli 200 novincev, med katerimi je 10 žensk. Marsikje so odhajali že nekoliko oboroženi. Med novinci je bilo približno 30 delavcev.«³⁰

Enako je uspela mobilizacija tudi na Severnem Primorskem.

Tako je 6. februarja 1943 poročal Okrožni komite KPS Bača: »Radi akcij, ki jih vršijo partizani, se je zelo dvignila morala ljudstva, tako da je nastal pri nas popolnoma nov položaj. S 1. februarjem, ko so fašisti objavili mobilizacijo za Primorsko, smo to izrabili na ta način, da smo tudi mi mobilizirali vse sile, odziv je ogromen. V zgornji Baški dolini so se izpraznile vasi, od 16-letnih fantov pa do 50. leta starosti vse gre v partizane. Skratka: »Narod ves se k borbi dviga!«³¹

17. februarja 1943 pa je poročal sekretar OK KPS Tolmin Franc Šavli: »Mobilizacija v partizane se odlično izvaja in gre kar dobro. Mobilizacija v partizane v našem kraju je v polnem teku. Nismo izvajali nikakršnih

²⁷ Navodilo PK KPS za Primorsko 22. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

²⁸ Arhiv IZDG, f. 535.

²⁹ Poročilo OK KPS Gorica 24. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

³⁰ Arhiv IZDG, f. 532.

³¹ Arhiv IZDG, f. 532.

trikov. Zadostovalo je, da smo ljudi dobro na to pripravili. Ubogali so in množično prihajajo na zborna mesta. Odlični in korajžni fantje so na vse pripravljani. Morala med njimi je prav dobra. Takoj po prihodu v čete hočejo kar vsi novinci prostovoljno v akcijo. Tudi rabeljski rudarji so se prav dobro odrezali. Tile prihajajo kar oboroženi...»³²

Uspešna je bila mobilizacija tudi na Krasu, ki je o njej poročal politkomisar 1. čete III. Kraškega bataljona Soškega odreda Peter Čerin 12. februarja 1943:

»Sedaj sem malo v zadregi z novinci, ki jih je vedno več. Ta teden prihajajo vsak večer 2 ali 3, včeraj 10 in jutri 25. Rabim tiskane pozive...»³³

Iz Brkinov so pošiljali slovenske mladeniče na Hrvaško. Okrožni komite KPS Materija je 21. aprila 1943 poročal:

»Večina mladine pa je šla februarja v partizane, do sedaj smo rekrutirali okoli 90 novih partizanov, ki smo vse odpremili na Hrvaško, le nekaj iz okrožja v Slovenijo. Na Hrvaškem so v 6. in 14. udarni brigadi. Hrvati jih visoko cenijo kot borbene in disciplinirane.«³⁴

V vsem Slovenskem Primorju so tedaj rekrutirali preko tisoč novincev.

Italijanske vojaške in civilne oblasti so se seveda zelo jezile, da imajo partizani tako velike uspehe pri rekrutaciji. Tajnik fašistične stranke za goriško pokrajino je 15. februarja 1943 naročil fašističnim tajnikom, naj se sporazumejo z vojaškimi poveljstvi, policijo in karabinjeri o ureditvi spalnic za mladince, ki se ne čutijo več varne po svojih domovih in se boje, da bi jih ne odpeljali partizani. To so ponekod sicer storili, vendar ni nič pomagalo. Že 23. februarja 1943 je moralo poveljstvo graničarjev XI. armadnega zbora poročati, da je odšel iz baškega in idrijskega obmejnega področja v partizane 501 mladinec. Tajnik fašistične stranke za goriško pokrajino pa je istega dne poročal v Rim, da so mu fašistični tajniki sporočili, »da je v času od 5. do 19. februarja 1943 odšlo z doma v partizane 335 oseb razne starosti«.

Med Italijani in NOV je nastalo pravo tekmovanje, kdo bo rekrutiral več ljudi. Tako poroča fašistični tajnik iz Podbrda v Gorico:

»Kakor vam je znano, je bilo prve dni meseca ukazano napotiti na vojaška okrožja tudi mladeniče letnikov 1925 in 1926. Ta odredba je bila najzaupnejše narave, toda komunistične bande so zamjo hitro izvedele in je med njimi in karabinjeri v občini Grahovo nastala prava tekma, kdo bo več rekrutiral.«

V tej tekmi za rekrutacijo novincev so partizanske čete napadle celo italijanske vojake, ki so že rekrutirali novince. Tako je patrolja I. bataljona Severnoprimskega odreda 15. februarja 1943 pri Koritnici napadla oddelek alpinov, ki je rekrutiral mladeniče v italijansko vojsko. Po napadu, v katerem je bilo šest vojakov mrtvih, sedem pa hudo ranjenih, medtem ko so se drugi razpršili, je odšlo šest mladeničev v partizane.³⁵

6. februarja 1943 zvečer pa so partizani napadli posadko v Čepovanu, ki je stražila mobilizirance.³⁶

³² Arhiv IZDG, f. 532.

³³ Arhiv IZDG, f. 532.

³⁴ Arhiv IZDG, f. 532.

³⁵ Poročilo fašističnega tajnika za goriško pokrajino 16. 2. 1943 v arhivu IZDG.

³⁶ Poročilo fašističnega tajnika za goriško pokrajino 8. 2. 1943 v arhivu IZDG.

Seveda ne smemo misliti, da so šli tedaj v partizane skoraj vsi mladeniči ustreznih letnikov. Zaradi premajhnega števila partizanskih čet in velikega števila italijanskih posadk, posebno pa še zaradi grozečih represalij italijanske vojske in policije je še nekaj stotin mladeničev odšlo v italijansko vojsko. Tako n. pr. samo 28. in 29. januarja 1943 634 novicev letnika 1924.³⁷ Zanimivo pa je, da so iz italijanske vojske začela prihajati pisma, v katerih so slovenski mladeniči iskali stik z organizacijami OF in partizanskimi enotami, da bi jim te pošiljale literaturo OF. Ustanavljali so skrivne krožke, kjer so potem to literaturo prebirali in pošiljali celo denar za narodni davek in posojilo (na primer iz Neaplja).³⁸

Ker je rekrutacija uspela, se je partizanska vojska na Primorskem lahko reorganizirala. Februarja 1943 sta iz Soškega odreda nastala Severno-primorski in Južnoprimorski odred, ustanoviti pa so nameravali tudi prvo primorsko partizansko brigado »Andreja Laharnarja«. Ker pa je Janko Premrl-Vojko, ki so ga bili določili za komandanta te brigade, v moči od 21. na 22. februar 1943 hudo ranjen umrl, brigade niso ustanovili. Precej novicev so zaradi pomanjkanja orožja poslali v Ljubljansko pokrajino, da se tam v že preizkušenih brigadah naučijo ravnati z orožjem in se bojevati. Tako so prvi primorski partizanski brigadi ustanovili šele aprila 1943. In medtem ko so prej osrednji slovenski predeli dajali partizanske borce Slovenskemu Primorju, jih je zdaj Slovensko Primorje pošiljalo na Dolenjsko in Notranjsko.

2. Porast članstva KPS in organizacij OF

Dr. Aleš Bebler je že sredi decembra 1942 poročal, da se že kažejo prvi sadovi konference. Ker so spremenili kriterij pri sprejemanju ljudi v Partijo, se je število članov Partije do srede januarja 1943 več kot podvojilo.³⁹ Medtem ko so prej nekateri aktivisti sodili, »da spadajo v Partijo

³⁷ Poročilo goriškega vojnega področja 29. 1. 1943 v arhivu IZDG.

³⁸ Poročilo OK KPS Gorica 11. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

³⁹ Pokrajinski komite KPS za Primorsko je 17. januarja 1943 poročal:

»Število članov je seveda v zadnjem mesecu naglo narastlo, ker smo na konferenci »odprli vrata na široko«. Po poročilih na plenumu pokrajinskega komiteja (10. in 11. januarja 1943 — op. p.) in naknadnih poročilih imamo danes članov in kandidatov:

jug:	Članov	Kandidatov
Trst	14	10
Istra	1	—
Materija	1	5
Kras	3	—
Gorica	11	22
center:		
Brda	6	3
Ajdovščina	24	30
Pivka	1	9
sever:		
Tolmin	7	12
Kanal	2	3
Bača	15	8
Idrija	13	7

... Iz gornje statistike torej sledi, da imamo danes na terenu 98 članov in 107

Komandant in politkomisar Primorske
operativne cone Mirko Bračić in Dušan
Pirjevec

zlasti tisti redki vaški 'antikristi', ki so sovražniki domačega župnika«, so se sedaj tej ožini odpovedali. Pokrajinski komite KPS je sredi januarja poročal:

»Tej praksi smo zato napovedali boj in jo odpravili. Novi partijski oziroma kandidati so tisti najboljši elementi iz ljudstva, ki so se v gibanju OF postavili množicam na čelo in so v stiku z OF spoznali odločilno vlogo Partije v boju za svobodo naroda in ljudstva ter zaželeli stopiti vanjo. Zavedamo se seveda nevarnosti, na katero nas opozarjate in jo imamo pred očmi. Zato smo tudi na konferenci debeli dve uri razpravljali o tem, kdo spada v Partijo in kdo ne...«⁴⁰

Centralni komite KPS je namreč, potem ko je dobil gradivo prve pokrajinske partijske konference, opozoril na nekoliko preveč široko formulacijo o svetovnonazorskem prepričanju pri sprejemanju ljudi v Partijo in dodal: »Kakorkoli je seveda nujno potrebno prelomiti z dosedanjo sektaško prakso čezmernega omejevanja pri vstopu v Partijo, je vendarle

kandidatov. O vojski nimamo točnih svežih podatkov, vendar je po starejših podatkih bilo v četah 80 članov Partije.« (Arhiv IZDG, f. 533).

Ohranjena poročila iz okrožij pa izpričujejo, da je bilo v tem času v okrožjih več članov in kandidatov KPS, kot pa jih navaja poročilo.

⁴⁰ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1945 v arhivu IZDG, f. 533.

treba pri takih formulacijah paziti, da se ne bi postavili taki široki okvirji, ki bi nam sicer hitro povečali številčno moč Partije, toda bi po svoji notranji enotnosti postala močno omahljiva.«⁴¹

Ob sprejemanju novih članov se je razvijala in utrjevala tudi organizacijska mreža partijskih komitejev in odborov OF. Kjer pa ni bilo na razpolago ustreznih ljudi, so delali »zaupniki« kot neke vrste poverjeniki Pokrajinskega komiteja KPS in pokrajinskega odbora OF. Sredi januarja 1943 je pokrajinski komitej že mogel poročati:

»Zadnji mesec se je naglo razširjala mreža terenskih odborov OF. Naši osnovni aktivisti, ki smo jih imenovali za sekretarje partijskih okrožnih komitejev, so prevzeli hkrati dolžnost sekretarjev okrožnih odborov OF. S tem so prevzeli odgovornost za cela okrožja, kar je bila tu novost. Doslej so delali ti tovariši, kjer so hoteli, v praksi torej v omejenem številu vasi. Tako so nastali obdelani otoki, med njimi pa obsežni nedotaknjeni pasovi. Zadnji mesec se v teh pasovih razširja mreža terenskih odborov... Izgradnja rajonskih odborov OF počasi napreduje.«⁴²

Tedaj je poročal tudi pokrajinski odbor OF:

»Stanje naših organizacij se je v zadnjem času znatno izboljšalo. Po našem navodilu so naši najboljši aktivisti prevzeli dolžnost, organizirati OF po točno določenih okrožjih, na katere smo razdelili vso Primorsko. Okrožij je štirinajst.⁴³ Vsak v svojem okrožju so zdaj že več kot mesec dni na poslu, da razširijo mrežo terenskih odborov OF ter da ustvarijo rajonske in okrožne odbore OF. Po poročilih, ki jih prejemamo, gre delo zelo dobro izpod rok. V okrožjih Gorica, Brda, Trst, Idrija, Tolmin in Ajdovščina imamo okrožne odbore. V Idriji je tudi mestni odbor. Kamor naši organizatorji še niso prodrli, nadalje nastajajo organizacije OF spontano (n. pr. prav v zadnjem času v Št. Petru na Krasu).

Poseben problem je tu zastopstvo raznih struj v odborih, ker so tu množice strankarsko mnogo manj diferencirane nego v bivši Jugoslaviji... Spričo tega je razumljivo, da so pri nas terenski odbori veliko bolj enotni in večji del živo nasprotje naših ljubljanskih »parlamentov«.«⁴⁴

Čeprav so po prvi pokrajinski partijski konferenci pogumneje reševali organizacijska in kadrovska vprašanja, pa so vendarle obstali pred istim vprašanjem, na katerega je že avgusta opozarjal Pokrajinski komitej KPS za Primorsko. To je bilo vprašanje ustreznih ljudi za sekretarje okrožnih komitejev KPS. Dr. Aleš Bebler je 3. decembra 1942 pisal Centralnemu komiteju KPS:

»Prosimo vas za kadrovsko pomoč. Sedanji aktivisti po okrožjih, ki so bili dobri kot apostoli, hodeči od vasi do vasi, bodo kot sekretarji okrožij — za kar jih zdaj postavljamo — večji del obupno slabi. Sploh si take suše v kadrih, kakršna vlada tu, najbrž niti ne predstavljate. Kar koli hočeš stoniti, povsod ista zapreka — ni ljudi.«⁴⁵

⁴¹ Arhiv CK ZKS, št. 352.

⁴² Glej op. 40!

⁴³ Všteti sta tudi trbiško in beneško okrožje, ki pa v tem času še nista imeli zaupnikov.

⁴⁴ Poročilo POOF za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 540.

⁴⁵ Arhiv CK ZKS, št. 576.

Ker Centralni komite KPS tisti čas ni mogel poslati ustrezne pomoči, je pokrajinski komite vzel ljudi iz vojske. Za to so bili najprimernejši namestniki političnih komisarjev bataljonov, ker so imeli kot bataljonski partijski voditelji že določene izkušnje. Centralni komite KPS je s tem soglašal, opozoril pa je, da ne smejo oslabiliti političnih kadrov v vojski.⁴⁶

Da težave s tem niso bile odstranjene, priča poročilo Pokrajinskega komiteja 17. januarja 1943, ki pravi:

»Izgradnja okrožnih komitejev se vrši že ves čas od konference sem in imamo dva do tričlanske odbore doslej v Trstu, na Krasu, v Ajdovščini in Brdih. V ostalih okrožjih imamo le po enega tovariša, ki ga tam, kjer je tudi že kaj članov, imenujemo sekretarja, drugod pa zaupnika. Kvalifikacija tega osnovnega partijskega kadra je na splošno zelo nizka. Našemu povprečnemu sekretarju okrožnega komiteja ne bi, recimo pred letom dni, v Ljubljani niti celice poverili... Imamo komaj kake tri okrožne sekretarje, ki ustrezajo zahtevam in poleg njih še kake tri, ki se bodo v doglednem času razvili v dobre sekretarje. Večina ostalih bi rabila daljšo vzgojno dobo, nekaj bi jih pa bilo treba nujno takoj nadomestiti...«⁴⁷

Pokrajinski komite je znal premagati tudi te težave in je ustanavljanje novih organizacij Partije in OF še precej hitro napredovalo. Zato mu je Centralni komite KPS 20. februarja 1943 dal nove naloge:

»CK potrjuje pravilnost vašega političnega dela. Mnenja smo, da je položen potreben temelj, s katerega je sedaj mogoče preiti še k večjim nalogam. Potrebno je, da začnete s sistematično izgradnjo vseh sektorjev dela Partije v masah, ki so bili sedaj še zanemarjeni (SKOJ, zlasti agitacija in propaganda, žene itd.). Partija mora sedaj postati vidna ljudskim množicam, biti mora njihov resnični voditelj, vidna mora biti njena vodilna vloga. Če je do sedaj v glavnem zbirala najaktivnejše kadre, da bi ustvarila osnovo, je sedaj potrebno te kadre tako razporediti, da bodo sposobni odgovarjati dogodkom v našem osvobodilnem gibanju.«

Nato opozarja, da naj Pokrajinski komite dela kot enotno telo in zbira okoli sebe tudi aktiviste, ki jih bo lahko pošiljal po organizacijah s posebnimi nalogami. O okrožnih komitejih pa svetuje:

»Okrožne komiteje gradite na vsak način, četudi bodo po sestavi morda slabši. 'Zaupništvo' samo po sebi kviri ljudi, ker so brez neposredne kontrole, zlasti pa še tedaj, če so ti 'zaupniki' tudi sicer še slabi, kar je pri vas slučaj v večini primerov...«⁴⁸

Pokrajinski komite je izpolnil tudi te naloge. Do srede aprila so zadnji zaupniki ustanovili okrožne komiteje in postali njihovi sekretarji, razen v Beneški Sloveniji, kjer je zaupnik ostal do avgusta 1943. Začeli so ustanavljati tudi odbore Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze, graditi Varnostno obveščevalno službo, službo zveze in povečali število ciklostilnih tehnik, ki so od srede januarja 1943 razmnoževale Primorski poročevalec kot glasilo OF za Slovensko Primorje. Tako je bilo od spomladi 1943 dalje organizacijsko vprašanje potisnjeno v ozadje, v ospredje pa je prišlo vprašanje boja proti beli gardi in sredini, to se pravi vprašanje razširitve osvobodilnega gibanja.

⁴⁶ Navodila CK KPS 31. 12. 1942 v arhivu CK ZKS, št. 352.

⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 533.

⁴⁸ Arhiv CK ZKS, št. 365.

Boj Partije za razširitev osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju

1. Polet osvobodilnega gibanja pozimi 1942—1943

V Sloveniji je bilo narodnoosvobodilno gibanje jeseni 1942 pred veliko in pomembno nalogo: odpraviti negativne posledice velike italijanske ofenzive, predvsem pa uspešno nastopiti proti beli gardi. Centralni komite KPS je napravil zato pravo politično ofenzivo, katere vrh je zasedanje Vrhovnega plenuma OF v začetku novembra 1942 v Ljubljani. Vrhovni plenum OF je tedaj pozval Slovence, naj preprečijo razmah bratomorilske državljanske vojne. Pozval pa je tudi »sredino«, to je tiste elemente, ki so hoteli biti nekje na sredi med vojskujočima se taboroma, so pa s svojim omahovanjem in molkom podpirali podžigalce državljanske vojne; naj se jasno izjavi za to ali drugo stran.⁴⁹

Centralni komite KPS je jeseni 1942 menil, da postane Slovensko Primorje lahko glavno področje osvobodilnega gibanja na Slovenskem ali pa bele oziroma plave garde. Primorsko ljudstvo je vedno želelo osvoboditi se izpod fašističnega jarma in se pridružiti Slovincem v Jugoslaviji. Njegova nacionalna zavest je bila precej močna, ni pa imelo za sabo grenkih izkušenj ostalega slovenskega ljudstva, ki se je moralo ves čas bojevati proti velikosrbskim prizadevanjem stare Jugoslavije. Pretila je tedaj nevarnost, da bi poprijelo za sleparsko vabo belogardistično-mihailovičevskih reacionarjev, ki so jim obetali Jugoslavijo. Menil je tudi, da je nevarnost za razširjanje bele garde v Slovenskem Primorju manjša kot pa nevarnost sredine, ker italijanski politični in vojaški krogi iz političnih in prestižnih razlogov ne morejo dati beli gardi v Slovenskem Primorju takih koncesij, kot jih je dobila v Ljubljanski pokrajini. Prav zato je Centralni komite KPS odtelej stalno poudarjal, naj Partija in Osvobodilna fronta, kar se dá razbijata sredino in vključujeta pozitivne elemente.⁵⁰

Konec novembra 1942 pa so Izvršni odbor OF in vodstva ustanovnih skupin OF izdali posebno »poslanico Primorskim Slovincem«. IOOF pravi, da je nastopil čas, ko je treba mobilizirati vse sile primorskih Slovencev za odločilni boj in kliče:

»Sirate in utrjujte organizacije Osvobodilne fronte, vsenarodnega slovenskega gibanja za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, za svobodno in združeno Slovenijo, za novo, demokratično in svobodno Jugoslavijo.«

Centralni komite KPS pa je opozoril »na dve nevarnosti za osvobodilno gibanje na Primorskem.

Prva nevarnost je teorija čakanja, teorija nekakšnega trenutnega zloma okupatorskega jarma. Sadove take teorije čakanja so primorski Slovenci okusili že takrat, ko jih je zasedla imperialistična Italija.

Narod dobi toliko svobode, kolikor si je pripori... Ne čakati, temveč stopiti takoj v borbo...

⁴⁹ Slovenski poročevalec 1942, posebna izdaja.

⁵⁰ Kardeljevo pismo 20. 11. 1942 Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko v arhivu CK ZKS, št. 358.

Druga nevarnost je nevarnost domačih narodnih izdajalcev, nevarnost, da bivši oblastniki, ki so iz strahu pred ljudstvom prijeli na okupatorski strani za orožje ter ga naperili proti lastnemu narodu, занesejo pojave bratomornega klanja med Slovenci tudi na Primorsko.

Tej nevarnosti se bodo Primorski Slovenci uspešno uprli, če se bodo rodoljubne primorske skupine združile v OF, hkrati pa se energično borile proti izdajalski beli gardi in njenim poskusom, razbijati narodno enotnost ter sejati razdor med Slovenci.⁵¹

Isti čas je Edvard Kardelj v svojem pismu Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko poudaril: »Od tega, ali bo naši Partiji na Primorskem uspelo izgraditi tako OF, ki bo združila spodaj in v vrhovih, demokratične in patriotske sile v Primorju ter istočasno jasno potegniti črto-razdelilnico med OF in belo gardo in njenim mihailovičevskim priveskom, je odvisno, ali bomo razbili belogardistično-mihailovičevsko reakcijo na tem sektorju ali ne...

Na Primorskem je naša OF še vedno ostala predvsem gibanje splošnih simpatij za OF, toda največji del bremena še vedno nosi naša Partija, medtem ko je velik del demokratičnih elementov, ki spadajo v OF, ali pasiven ali pa celo plava na repu bele garde odnosno mihailovičevstva. Dokler nam ne bo uspelo dvigniti OF iz tega okvira, ne bo postala neuničljiva sila. Potrebno je ukreniti zlasti naslednje:

a) treba je stopiti v kontakt s predstavniki tistih skupin, ki tudi v ostali Sloveniji že sodelujejo v OF;

b) treba je stopiti v kontakt s predstavniki raznih sredinskih skupin. Imeti morate pred očmi, da v okviru primorske 'sredine' danes pravzaprav delajo tako belogardistični kakor tudi demokratični elementi...

c) Platforma sodelovanja: boj proti italijanskemu in nemškemu fašizmu, združitev in osvoboditev slovenskega naroda, svobodna demokratična Jugoslavija, ljudska demokracija, takojšnje akcije, formiranje partizanske vojske, formiranje enotnega vodstva Pokrajinskega odbora OF za Primorje, ki se v političnem pogledu podreja IOOF kot vodstvu za vso Slovenijo.

d) Tak POOF za Primorje je treba osnovati čimprej. Ne sme biti to samo neka reprezentanca, ampak ga morajo sestavljati ljudje, ki so zares voljni delati. Zato morate paziti, kako se bo formiral. Smatramo, da je od vas odvisno, kako se bodo ostale demokratične skupine na Primorskem razvijale. Če mihče od oficijalnih in priznanih 'voditeljev' na Primorskem ne pristane na sodelovanje v OF, tedaj se povežite z njihovimi nižjimi aktivisti, ter iz teh formirajte nova vodstva nacionalistične skupine, katoliške skupine, s. d. (socialnodemokratske — op. p.) stranke itd. Saj je jasno, da v celoti nobena od buržoaznih in malomeščanskih strank ne bo pripravljena na sodelovanje z nami. Isti proces je bil tudi v ostali Sloveniji.

e) Za to delo je treba določiti enega naših dobrih aktivistov, po možnosti legalnega, ki se lahko giblje in ki lahko preko raznih kanalov poišče stike s predstavniki raznih skupin, o katerih smo zgoraj govorili.

f) Vzporedno s tem delom, ki je izredno važno za rezultat našega prizadevanja na Primorskem in v Sloveniji sploh, je treba formirati odbore

⁵¹ Brošura, natisnjena v začetku decembra 1942.

OF po mestih in vaseh, po terenu, po tovarnah, uradih, šolah itd. To delo naj se vrši neodvisno od rezultatov dela v vrhovih. Organizacija OF v masah bo ravno pozitivno vplivala na rezultate vaših razgovorov z vrhovi. Pri formiranju OF na terenu izkoristite izkušnje s tukajšnjega terena...⁵²

Toda politične razmere v Slovenskem Primorju so bile bistveno drugačne od omih v drugih slovenskih predelih. Tu je fašizem že pred leti prepovedal vse meščanske stranke, da o socialistični in komunistični sploh ne govorimo. Narodni svet v Trstu, ki je tajno združeval nekaj »narodnih« voditeljev, so Italijani razbili že ob drugem tržaškem procesu, nekateri voditelji v Gorici so bili v odnosu do osvobodilnega gibanja pravi reakcionarji, nekaj jih je bilo v emigraciji itd. Tako je Pokrajinski komite le težko našel ljudi, s katerimi bi se bil mogoč pogajati, in je vprašanje sestave Pokrajinskega odbora OF za Primorsko ostalo tako rekoč odprto vse do kapitulacije Italije.

Pokrajinski odbor OF za Primorsko so ustanovili jeseni 1942. Do decembra 1942 so ga sestavljali tajnik Anton Velušček in člana Tomo Breje ter nekakšen zastopnik »liberalcev« Miro Špacapan. Toda po aretaciji Toma Brejca in prihodu dr. Franceta Škerla so vprašanje spet postavili na dnevni red. Po vsestranskem pretresanju na sestanku 1. januarja 1943 (navzoči: dr. Aleš Bebler, dr. France Škerl in Anton Velušček) so soglasno prišli do zaključka, da bo politično bolje, če sestavijo ves pokrajinski odbor iz domačinov, ki so ugledni in imajo zveze, oba poverjenika IOOF dr. Aleš Bebler in dr. France Škerl bi mu pa bila svetovalca in zveznika z IOOF. V tem duhu so imeli 10. januarja 1943 sestanek, ki so se ga od domačinov udeležili trije liberalci (Ludvik Slokar, Miro Špacapan in Jože Štrukelj), dva komunisti (Branko Babič in Anton Velušček) in en krščanski socialist (Mihael Leban). Združili so se v razširjen pokrajinski odbor, potrdili delo ožjega pokrajinskega odbora ali tajništva in ga pooblastili za vodstvo tekočih zadev. Tajništvo samo je ostalo isto (tajnik Branko Babič, člana Anton Velušček in Miro Špacapan), ker oba krščanska socialisti (Benedikt Simčič iz Brd in Mihael Leban-Ciril⁵³ iz Poljubina) nista ustrezala, saj sta živela legalno na svojih posestvih, daleč od sedeža pokrajinskega odbora.⁵⁴ O tem sestanku je poročal Pokrajinski komite: »Pred tednom dni se je vršil nekoliko razširjen sestanek pokrajinskega odbora, ki pa je bil dejansko neuspeh, ker tak, kakršen je bil po svoji sestavi, ni mnogo pomenil. V pomanjkanju vidnih in vplivnih osebnosti v pokrajinskem merilu bomo skušali prirediti še širši zbor pod nazivom pokrajinske konference.«⁵⁵ Na tem sestanku so se dogovorili, da bo konferenca OF 31. jan., ali 7. febr. 1943.

Konferenca OF pa je bila šele v nedeljo, 14. februarja 1943 v Lokah pri Kromberku. Udeležili so se je dr. Aleš Bebler, Branko Babič, Anton Velušček, dr. France Škerl, Jože Štrukelj-Karol iz Solkana, Miro Špacapan-Savo, Benedikt Simčič-Matic iz Goriških Brd, Ivan Golja s Kanalskega, Ivan Lavrenčič-Filozof iz Vipavske doline, Franc Mezgec⁵⁶ in Vladimir Žvab iz Trsta ter Vincenzo Gigante-Ugo kot zastopnik italijanskih protifašistov.⁵⁷

⁵² Glej op. 50!

⁵³ Padel 12. 6. 1943 na Logarščah.

⁵⁴ Poročilo POOF za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 540.

⁵⁵ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

⁵⁶ Umrli v nemškem koncentracijskem taborišču.

Navzoči so se razglasili za Pokrajinski plenum OF za Primorsko in sprejeli resolucijo, v kateri so obsodili staro »narodno« vodstvo in ugotovili, da program OF, ki ga izražajo njene temeljne točke, in politika IOOF v celoti ustrežata težnjam in željam primorskega ljudstva. Jugoslovanski begunski vladi v Londonu so odrekli pravico zastopati Primorske Slovence pred svetom in poudarili, da je za prihodnost slovenskega naroda odločilna moč njegove partizanske vojske, da so napredne in svobodoljubne sile italijanskega naroda naravne zaveznice slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in jih je zato treba krepiti. Izvolili so tudi tajništvo, ki so ga sestavljali tajnik Branko Babič in člana Ludvik Slokar in dr. France Škerl (dokler ne bi našli ustreznega domačina).

Pomen prvega primorskega Pokrajinskega plenuma OF je dr. Aleš Behler ocenil v članku »Edina pot k osvobojenju Primorske«, kjer pravi, da je konferenca OF pravilno izrazila potrebo in željo ljudstva, ko je politiko meščanskih voditeljev »zavrgla kot pogubno in potrdila, da je tudi za nas Primorce edina rešitev narodna politika — politika OF. V tem, da je konferenca ugotovila gornja dejstva in v imenu vsega primorskega ljudstva izpričala svojo zvestobo novemu narodnemu vodstvu — Izvršnemu odboru OF, je prva velika pomembnost pokrajinske konference.

Druga pomembnost februarske pokrajinske konference je v tem, da se je konstituirala v stalen organ, v primorski Pokrajinski plenum Osvobodilne fronte...

Tretja pomembnost konference pa je v tem, da je sama dala vzgled novih odnosov do naših najbližjih zaveznikov — do italijanskih protifašistov. Med delegati je bil tudi delegat italijanskih protifašističnih organizacij med primorskimi Italijani, to je tistih organizacij, ki podpirajo naš osvobodilni boj in posebno naše primorske partizane. Ta delegat je bil sprejet v plenum kot predstavnik italijanske narodne manjšine na Slovenskem Primorskem...⁵⁸

Izvršni odbor OF je o pokrajinski konferenci OF za Primorsko razpravljal na seji 5. marca 1943. Pokrajinski odbor OF je verjetno predlagal, naj bi bil Vincenzo Gigante-Ugo tudi njegov član. Izvršni odbor OF pa je na seji sklenil, »da italijanski delegat za sedaj ne more biti stalen član odbora, temveč gost, ki naj prihaja na sejo po potrebi.«⁵⁹

O pokrajinski konferenci OF za Primorsko je razpravljal tudi Centralni komite KPS, ki je 21. februarja 1943 pisal Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko:

»Dragi tovariši,

menimo, da je vaša linija glede OF pravilna in da ste dosegli znatne uspehe.

Glede na zunanji in notranji politični razvoj vas opozarjamo zlasti na naslednje stvari:

⁵⁷ Imena navzočih mi je dal dr. France Škerl in se mu na tem mestu še enkrat lepo zahvalim.

⁵⁸ Primorski poročevalec, I. 3, 25. 2. 1943.

⁵⁹ E. Kocbek: Tovarišija, Ljubljana 1949, str. 375.

Stremeti je treba, da postane OF zares enotno vseljudsko gibanje pod dejanskim vodstvom naše Partije in da čim hitreje izgublja karakter koalicijske. Vi ste v tem pogledu šli povsem pravilno pot, ko niste dopustili, da bi se formirale kake posebne skupine, kjer niso že prej obstajale.

Dejstvo, da reakcija še ne more nastopati s tako odkritimi kartami, pa vas ne sme oslepiti... Pokrenite in dosledno izvedite pravo pravcato objasnjevalno kampanjo o izdaji bele garde v Ljubljanski pokrajini. Sedanja doba poleta morate torej temeljito izkoristiti, da med kolebljivimi elementi čim bolj izpodnesete tla za uspeh kakršnega koli belogardističnega nastopa...

Vaš način organiziranja OF je pravilen. Pravilen je tudi način, kako ste izbirali Pokrajinski odbor OF. Tudi rajonske odbore izbirajte po poti konferenc zastopnikov terenskih odborov (pri tem seveda ne pozabite na prepotrebno konspiracijo). Ista načelna pot velja za okrožne odbore. OF torej pojmovati kot enotno vseljudsko gibanje!...

Posvetite zelo veliko pozornost zbiranju in vzgoji aktivistov OF. To je pri vas mnogo pomembnejše kot v Ljubljanski pokrajini. Partija je pri vas namreč še zelo slaba. Pravilna politika aktivistov OF pomeni potemtakem tudi rezervoar za nove dobre, z množicami povezane partijce.⁶⁰

Na to pismo je Pokrajinski komite KPS za Primorsko odgovoril dne 18. marca 1943 in že poročal o rezultatih konference:

»V vaših prejšnjih pismih ste sporočili, da odobravate našo splošno linijo. Mislim, da ste zlahka v njej opazili, da smo po navodilu tovariša Krištofa (Edvarda Kardelja — op. pisca) polagali mnogo pozornosti na tiste momente, ki diferencirajo sredino (ljudsko demokracijo po vojni, popularizacijo ZSSR, hladen odnos do uradne Anglije, ostro kritiko begunske vlade itd.). V tem duhu je tudi potekal plenum, kjer smo z istim namenom obsodili staro primorsko vodstvo.

Rezultati te politike so — kakor je bilo pričakovati, dvojni. Reakcijski del sredine se je še bolj oddaljil od nas... Po drugi strani pa opazamo večjo razbournost delovnih množic.

Najbolj podrobno poznam seveda rezultate 'plebiscita' v goriški okolici. Tu so vsi terenski odbori na posebej sklicanih sejah odobrili sklepe plebiscituma. Neposrednega učinka pri sredini še ne poznamo, pač pa ga slutimo.⁶¹

Hkrati z oceno dela Partije in OF v Slovenskem Primorju je Centralni komite KPS poslal vabilo na partijsko posvetovanje, ki naj bi bilo sredi marca 1943 v Dolomitih z referati o političnem položaju, vojaškem delu, organizacijskih vprašanjih in množičnem delu Partije s celo vrsto koreferatov. Delegate naj bi izbral PK KPS za Primorsko, po možnosti za vsako okrožje po enega.⁶² Iz Slovenskega Primorja so odpotovali Dušan Pirjevec, Anton Velušček, Julij Beltram, Adrijan Kumar, Albin Kovač, Jože Hvala, Cveto Močnik,⁶³ Martin Greif in Ludvik Slokar.⁶⁴ Ko so prišli v Dolomite,

⁶⁰ Arhiv IZDG, f. 535.

⁶¹ Arhiv CKZKS, št. 1368.

⁶² Arhiv CKZKS, št. 1595.

⁶³ Padel 26. aprila 1943 na Golobarju kot politkomisar Gradnikove brigade.

⁶⁴ Albin Kovač, Julij Beltram, Dušan Pirjevec, Adrijan Kumar in Martin Greif, ustni vir.

so Italijani začeli z močno ofenzivo in je zato Centralni komite KPS posvetovanje odpovedal. Delegati so se nato vrnili v Slovensko Primorje.

Centralni komite KPS je tedaj sklenil: »Zaenkrat nimamo namena v krajšem času znova sklicati posvetovanja, ker so razmere take, da ni jamstev, da bi ponovitev izpadla bolje od prvega poskusa. Sklicali pa bomo posvetovanje takoj, kakor hitro bodo za to dani splošni pogoji.«⁶⁵ Ker pa so bila vprašanja, ki naj bi se bila na posvetovanju obravnavala, izredno pomembna, je naročil, naj partijske organizacije »izvedejo izčrpnjše posvetovanje v pokrajinskem obsegu po vsej Sloveniji« z enakim dnevnim redom, kot ga je bil določil za osrednje slovensko posvetovanje. V pismu, ki ga je poslal Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko, je najprej poudaril, da se peta kolona v Združenih državah Amerike in Veliki Britaniji trudi, da bi se vojna prenesla s področja boja proti Hitlerju na področje boja proti SZ in da je zato tudi protiljudska reakcija na Slovenskem povečala svoje napore, ki se kažejo v večji aktivnosti bele garde in sredine in v poskusih, razbiti enotnost Osvobodilne fronte. Zato je naročil, naj posvetovanje pri obravnavanju političnih razmer poudari zlasti troje:

»1. Bela garda, ki se politično razvija na vsem področju Slovenije, se bo brez dvoma še bolj reaktivizirala tudi na področju izven Ljubljanske pokrajine... V Primorju je treba okrepiti politično akcijo proti beli gardi z razkrinkavanjem konkretnih pojavov in ljudi, a istočasno z orožjem zadušiti vsak pojav in poskus oboroženega ustvarjanja kakršnih koli belogardistično-mihailovičevskih formacij.

Treba je razbijati trditve, da v Primorju bela garda nima tal. Točno je, da imate vi več možnosti kakor kateri koli del Slovenije, da že zdaj razbijete belogardistično akcijo v taki meri, da ne bo mogla dobiti trdnjših tal. Toda ves naš partijski in OF-ovski sistem si mora biti na jasnem, da bo reakcija oživelala tudi na Primorskem. Ni dvoma, da si bo tam poskušala dobiti oporišča in organizacijska središča po cerkvenih farožih. Zato posvetite največjo pozornost politični obdelavi duhovnikov in sicer v tem smislu, da jih pritegnete k aktivnemu delu na terenu in pritegnite jih tudi v vojsko...

2. Sredina, ki izpoveduje v glavnem oficialno londonsko smer, je v zvezi z mednarodnimi procesi postala direkten zaveznik bele garde in zbiratelj vsega tistega, kar se je šele v zvezi z novimi procesi začelo aktivizirati proti ljudstvu.

Sredino politično odločno razbijajte. Pri tem je seveda treba imeti pred očmi dejstvo, da se primorska sredina še ni imela časa razviti do take skrajnosti, kakor ona v Ljubljanski pokrajini. Menimo, da boste — glede na razvojno stopnjo naše borbe — lahko pritegnili k OF in Partiji še marsikatero elemente, ki slede danes še sredini. Kakor koli morate potemtakem imeti stalno pred očmi nepretrgano tendenco sredine, da preide na odkrite belogardistične pozicije, je vendarle vaša dolžnost, da ta proces s pravilno politiko čim bolj zadržite in sredino samo čim bolj diferencirate.

3. V sami OF so se tendence za posebno oformljenje malomeščanskih skupin — zopet na nekakšni sredinski platformi — močno okrepile in bodo poslej predstavljale vedno večjo nevarnost. Jasno je, da bodo te tendence

⁶⁵ Pismo CK KPS 28. 3. 1943 v arhivu IZDG, f. 555.

šle za tem, da bi se likvidirala hegemonija delavskega razreda in avantgardna vloga naše Partije v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju.

Procesom v OF je treba posvečati največjo pozornost. Razvijajte odnose v duhu okrožnice odnosno izjave, ki so jo podpisale tri osnovne skupine v OF...«

V zvezi z razpravo o nalogah partijskega dela med množicami je naročil, naj posvetovanje obdela »vprašanje dela terenskih odborov OF, organizacijo mladine, žensk, financ, agitacije in propagande, Slovenske narodne pomoči itd.« ter poudaril:

»Ena osnovnih nalog OF mora biti, da postanejo terenski odbori OF bolj politični organi, bolj organi borbe in oblasti, kakor pa so bili doslej. Zoperstavite se tolmačenju terenskih odborov zgolj kot organov za organiziranje pomoči partizanom in podobno...«⁶⁶

Pismo, ki ga je sestavil Edvard Kardelj, je Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko prinesel njegov član Anton Velušček, ki se je nekoliko pozneje kot drugi delegati vrnil v Slovensko Primorje. O njem so razpravljali prve dni aprila in »sprejeli celo vrsto sklepov«. Za samo pokrajinsko posvetovanje pa se niso odločili, ker bi bilo združeno z velikimi tehničnimi težavami (sovražnikovi napadi in preiskovanje hiš, preveliko razdobje od sklicanja delegatov pa do njihovega povratka v okrožja in rajone itd.). Zato so se raje odločili za tri okrajna posvetovanja, na katerih bi bil navzoč vsaj en član Pokrajinskega komiteja KPS.⁶⁷ Posvetovanje za okraj Severna Primorska je bilo 2. maja 1943, za okraj Srednja Primorska v drugi polovici aprila, za okraj Južna Primorska pa 4. junija 1943.

2. Upad osvobodilnega gibanja spomladi 1943.

V zimskih mesecih, ki so sledili prvi pokrajinski partijski konferenci, je bilo osvobodilno gibanje v Slovenskem Primorju v močnem poletu. Razmere pa so se zelo poslabšale aprila 1943.

4. aprila 1943 je Pokrajinski komitej KPS za Primorsko še poročal o nespremenjenih razmerah: »Splošne politične razmere se zadnji čas pri nas niso mnogo spremenile. Bela garda mnogo robanti, čeprav najbrže ne toliko, kakor izgleda po poročilih iz okrožij. Ves zadnji čas se namreč dogaja, da se poročila o nastopih oborožene bele garde izkažejo pozneje za netočna. Naša kampanja je vzbudila ljudsko čuječnost do take stopnje, da ima zdaj strah včasih prevelike oči...«⁶⁸

Naslednje dni pa so se razmere začele hitro slabšati. Februarja in marca sta rekrutacija novincev in spremljanje le-teh v osrednje predele Slovenije tako zaposlila naše čete, da niso napravile skoraj nobenega napada.⁶⁹ Sovražnik je to izkoristil in začel spomladi močno napadati osvobodilno vojsko. Tako je samo v obmejnih predelih od 23. marca do 24. aprila 1943 napravil devet čiščenj (pri tem je imel 14 mrtvih in 35 ranjenih).⁷⁰ Ko pa sta se ustanovili prvi primorski brigadi, je napadal še močnejše in od 26. aprila 1943 dalje je bilo Slovensko Primorje, posebno

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 4. 4. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1365.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Poročilo PK KPS za Primorsko 29. 6. 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko v arhivu IZDG, f. 533.

⁷⁰ Poročilo poveljstva obmejnih straž XI. arm. zbora 24. 4. 1943 v arhivu IZDG.

njegov severozahodni del, prizorišče velikih bojev. Te boje je spremljalo sovražnikovo nasilje nad civilnim prebivalstvom, zlasti množične aretacije, ki so bile v vseh okrožjih od Tolmina do Trsta. Tedaj so padli ali bili aretirani tudi nekateri sekretarji in člani okrožnih komitejev KPS oziroma zaupniki. Italijani so v tem času aretirali precej sorodnikov partizanskih rekrutirancev, poveljstvo suhozemske vojske v Rimu pa je marca 1943 predlagalo vpoklic moških od 42. do 50. leta starosti v delavske bataljone, interniranje vseh, za vojaško službo nesposobnih od 19. leta starosti dalje in interniranje vseh družin upornikov, njihovih pomagačev in somišljenikov. Toda notranje ministrstvo v taboriščih ni imelo več prostora kot za tisoč žena in otrok.⁷¹ Tako obsežno interniranje torej ni bilo več mogoče, zato pa se je italijanski fašistični bes izražal na druge načine. Tako je 27. aprila 1943 PK KPS za Primorsko poročal:

»Neaktivnost naših čet, hajke, masovne aretacije in preseljevanje z osamljenih kmetij, povrhu vrsta proval — vse to je močno izpodklopalo moralo ljudstva, ki jo je bela garda skušala z vsemi silami izrabljati zase. Pojavili so se v znatnih količinah belogardistični letaki (besedilo prilagam). Tudi organizacijska aktivnost bele garde je narastla... Beli zaznamujejo nekaj uspehov na terenu. Prihajajo vesti o tem ali onem doslej našem župniku, ki se je pasiviziral ali celo stopil v stik z belimi.«⁷²

Meseca maja so bile politične razmere še vedno neugodne. Še vedno so se pojavljali belogardistični letaki, polni laži in obrekovanj. Med lažmi, ki so se širile, je bila tudi laž o tem, da hočejo komunisti priključiti Primorsko sovjetski republiki Julijski Krajini in ne Sloveniji.

O svojih naporih v boju proti beli gardi je PK KPS za Primorsko poročal 18. maja 1943:

»Težak političen položaj na Primorskem skušamo reševati, kakor smo že omenili, z napani za pridobivanje novih zaveznikov med sredino ter italijansko manjšino in vojaštvom. Glede sredine smo zelo na široko pisali okrožnim odborom in jim pojasnili, kaj sredina pomeni in kako delati z njo. Hkrati skušamo izvesti nekaj organizacijskih ukrepov političnega pomena. Iz ostankov bivšega Primorskega pokrajinskega plenuma OF, ki so nam ga Lahi večji del polovili in konfinirali, skušamo zbrati nekaj najvidnejših predstavnikov...«⁷³

Pokrajinski komite KPS je nameraval razširiti POOF za Primorsko z Mirom Špacapanom, Mihaelom Lebanom in Ludvikom Slokarjem. Ti trije bi po mnenju PK KPS skupaj z Brankom Babičem in Antonom Veluščkom »bili še dovolj dober kolektiv predstavnikov, ki bi lahko nastopal v imenu vsega prebivalstva, nam pomagal razširjati osnovo in v določenem trenutku lahko igral vlogo začasnega primorskega narodnoosvobodilnega sveta.«⁷⁴

Čez dva dni je Pokrajinski komite KPS za Primorsko v posebni okrožnici okrajnim in okrožnim komitejem KPS naročil:

»1. Okrepite delo med italijanskim vojaštvom. Mi smo v ta namen izdali letak, napisan v italijanščini, namenjen italijanskim vojakom. Letak

⁷¹ Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953, str. 363.

⁷² Arhiv CKZKS, št. 1367.

⁷³ Arhiv CKZKS, št. 1379.

⁷⁴ Prav tam.

je imel po doslej prispelih poročilih odličien odmev v italijanskih garnizonih. Odslej bo izhajal tudi posebni list v italijanščini za italijansko vojsko in za italijansko narodno manjšino na Primorskem. List bo nosil naslov »Pace e libertà« in bo izhajal vsakih 14 dni. Naročamo vam, da se resno pobrigate, da pride ta list v prave roke...

2. Izsledite belogardistične tiskarne in organizirajte zaplembo njihove literature in tiskarn. Razkrinkajte vnaprej njihove laži...!

4. Pritegnite v boj vse poštene Slovence, to je ljudi, ki so doslej mogoče stali ob strani, ter tudi tiste, ki so sicer pristaši OF, a so se v zadnjem času pasivizirali zaradi poostrenih oblik borbe. Posvetite vso pozornost poštenim duhovnikom in jih prepričajte o pravilnosti naše politike. Pojasnite takim ljudem, da je stvar osvoboditve slovenskega naroda v prvi vrsti stvar naše lastne borbe...⁷⁵

Tudi junija razmere niso bile dosti boljše. Tedaj se je fašistični pritisk odražal zlasti na vojaškem področju, saj se je število italijanskih vojakov v Slovenskem Primorju znatno povečalo. Prvega junija 1943 je začel namreč v Vidmu delovati XXIV. armadni zbor, ki je sredi junija 1943 začel močno ofenzivo, ki ni prenehala niti ob padcu fašizma in je imela namen ozemlje očistiti partizanov. Močne italijanske vojaške enote v moči divizije ali pa še močnejše so stalno zasledovale obe primorski partizanski brigadi. Zato je komandant Primorske operativne cone Mirko Bračič »prišel do zaključka, da zaradi teh težav brigade na Primorskem ne bodo mogle vzdržati, če nočejo tvegati težkih izgub na živi sili.«⁷⁶

Pokrajinski komite KPS za Primorsko pa je menil, da bi umik brigad iz Slovenskega Primorja imel slabe politične posledice, in o tem pisal namestniku komandanta Glavnega štaba NOV in POS Jaki Avšiču:

»Že danes, ko je le del Primorske od partizanov relativno prazen, je povsod opazati oživitev bele garde... V bodoče bo ta nevarnost in nevarnost dejanske anglofilske sredine še večja... K temu dodajamo še tisto okolnost, ki smo jo že dostikrat poudarjali: našo dolžnost dvigniti sosedne italijanske province v oboroženi boj proti fašizmu...

Iz vseh teh okolnosti sledi torej nedvomno naša dolžnost, da poskušamo vzdržati z brigadami na Primorskem in da kljub temu ne žrtvujemo lahkomišljeno partizanskih življenj. Ali je izhod iz položaja?⁷⁷

Predlagal je, naj bi brigadi taborili ločeno po bataljonih, ki bi se združili šele neposredno pred samim napadom na sovražnika.

Predlog o umiku brigad iz Slovenskega Primorja je prišel tudi do Glavnega štaba NOV in POS, ki je 22. junija pisal štabu Primorske operativne cone:

»Iz pripovedovanja nekaterih tovarišev (političnih delavcev), ki so bili na Primorskem, izgleda, da vas okupator stalno napada z večjimi močmi in da vas hoče za vsako ceno razbiti, da so brigade večkrat delno razbite, ki se pa ponovno zopet zberejo skupaj. Mi smatramo, da taki stalni napadi močno vplivajo na padec morale pri borcih. Pri tem pa imamo tudi stalno precej velike izgube, možnost za novo mobilizacijo, kakor nam je znano,

⁷⁵ Navodilo PK KPS za Primorsko 20. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

⁷⁶ Pismo PK KPS za Primorsko 8. 6. 1943 Jaki Avšiču v arhivu IZDG, f. 533.

⁷⁷ Prav tam.

pa je zelo majhna. Zaradi tega je naše mnenje, da V. in VI. brigada prekoračita jugoslovansko-italijansko mejo in se povežeta z našimi enotami, ki se nahajajo na ozemlju »Ljubljanske pokrajine«. Če pa se je medtem situacija spremenila v našo korist, potem pa naj ostaneta brigadi do nadaljnjega na svojem starem ozemlju z nalogo, da skupno vršita akcije...«⁷⁸

Vendar štá brigadi na zahtevo Pokrajinskega komiteja kljub hudemu sovražnikovemu pritisku ostali še naprej v Slovenskem Primorju.

Napravili sta celo nekaj uspešnih napadov, tako je del Gregorčičeve brigade napadel protipartizanski oddelek pri Vojskem (15 mrtvih in pet ranjenih Italijanov), oddelek Gradnikove brigade pa je porušil železniški most pri Podmelcu.

Kljub resnim sovražnikovim poskusom, da bi z ofenzivami, internacijami, aretacijami in požigi celih vasi politično in vojaško uničil osvobodilni boj v Slovenskem Primorju, sta vendarle zmagali moč in volja Komunistične partije in Osvobodilne fronte. Tako je mogel Centralni komite KPS pozitivno oceniti njuno delo, kar kaže njegovo pismo z dne 20. junija 1943, ki v njem pravi:

»Naša ocena rezultatov dosedanjega dela na Primorskem je naslednja:

a) uspela mobilizacija predstavlja brez dvoma največji rezultat vsega dosedanjega osvobodilnega boja primorskih Slovencev; politična in organizacijska linija te mobilizacije je bila v osnovnem popolnoma pravilna;

b) v političnem pogledu je Slovensko Primorje trenutno brez dvoma pridobljeno za Osvobodilno fronto; razveseljivo je tudi dejstvo, da po ostreneh represalije okupatorja miso mogle odvrniti množic politično od Osvobodilne fronte, čeprav so marsikje povzročile precejšen preplah in pasivizacijo...«⁷⁹

Hkrati je opozoril na to, da nevarnost bele garde še vedno obstaja, čeprav se je zaradi mednarodnega političnega razvoja, uspele partizanske rekrutacije in posebnih primorskih okoliščin zmanjšala, in na to, da se je zato povečala možnost za nastop sredine, »da se sredinska miselnost zlasti zaradi italijanskih represalij pojavlja marsikje med primorskimi množicami«. Potem je ugotovil, »da je naša agitacija in propaganda še zmeraj šibka in marsikod celo povsem nezadostna, končno, da je organizacijsko zajetje ljudskih množic v Osvobodilno fronto na Primorskem skrajno nezadostno... Končno je opozoril še na to, da je poleg odsotnosti terenskih odborov OF poglobljena pomanjkljivost še nerazvitost ženskega in mladinskega gibanja ter da je partijska organizacija ob svojih velikih uspehih v političnem zajemanju ljudskih množic in partizanski rekrutaciji ostala organizacijsko in kadrovsko še vedno zelo šibka.

Ko govori o nalogah, pravi: »Spričo mednarodnega in domačega razvoja je danes na Primorskem osnovno, preprečiti 'sredini' uspehe med ljudskimi množicami. Sredino je treba razkrajati še naprej... Dejstvo, da predstavlja Osvobodilna fronta na Primorskem vsekakor tako enotno vseljudsko osvobodilno gibanje, je izredno velik plus in sad vaše pravilne politične linije. Razvijati in utrjevati ga je treba še naprej. Na osnovi tega dejstva vam bo mogoče izvesti tudi uspešno borbo za pritegnitev tistih sredincev, ki jih je mogoče pritegniti in ki jih morate pritegniti. Pri tem

⁷⁸ Arhiv IZDG, f. 535.

⁷⁹ Arhiv IZDG, f. 535.

se zavedajte, da je borba za sredino uspešna le tedaj, kadar imamo opravka s političnim poletom in organizacijskim zajetjem osnovnih ljudskih množic. Organizacijsko zajetje pa prav pri vas izredno šepa in je potemtakem potrebno to pomanjkljivost na vsak način popraviti...⁸⁰

Tedaj je Centralni komite KPS poslal v Slovensko Primorje svojega pooblaščenca Dušana Kvedra, da bi uredil vsa ta vprašanja in da bi rešil tudi vprašanje kolektivnega dela Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko. Najočitnejša pomanjkljivost, na katero je opozoril Centralni komite KPS, je bila organizacijska slabost organizacij Osvobodilne fronte, ki je bila še posebej občutna v nekaterih okrožjih (Pivka, Vipavsko, Kanalsko, Trst). Povzročile pa je niso samo sovražnikove ofenzive, nasilje, posebno aretacije, marveč tudi ustanovitev okrajev, ki je vzela iz okrožij najboljše aktiviste. Takoj ko je prišel Dušan Kveder v Slovensko Primorje, so — 7. julija — analizirali tamkajšnje razmere in 8. julija 1943 je Pokrajinski komite KPS za Primorsko poročal:

»Seveda v vseh okrožjih imamo še neobdelan teren. Zadnje mesece smo v tem pogledu še raje nazadovali kot napredovali, ker smo zaradi represalij (aretacij in streljanj aktivistov in tudi povprečnih pristašev) stalno na novo mašili vrzeli v odborih in so se zaradi teh izmenjav zveze s terenom le s težavo obdržale ali pa celo izgubljale.«⁸¹

Poročal je tudi, da je pregledal teren in dobil sliko, ki je slabša od pričakovanj. Aktivisti OF, ki so prišli iz katoliških vrst in so bili nekoč zelo navezani na »staro narodno vodstvo«, s katerim je februarska konferenca obračunala, so se priključili Osvobodilni fronti iz nacionalne borbenosti zato, ker drugega narodnega vodstva dejansko ni bilo, niso pa še docela prenehali zaupati staremu »narodnemu vodstvu«. Tudi nekateri bivši nacionalisti iz TIGR so še čakali, da se njihovo vodstvo vrne iz italijanskih zaporov. Ena izmed težav je bila tudi v tem, da je duhovščina — »kot edina slovenska inteligenca v stiku z ljudstvom — silno navezala ljudi na vero in cerkev«. Tako se je v tem času dogodilo, da je bila n. pr. na Tolminskem »skoraj vsa partijska organizacija verna in vršila svoje verske dolžnosti iz prepričanja.«⁸²

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je sklenil izvesti vrsto ukrepov — tako organizacijskih kot političnih. Dal je navodilo, da se poostri sprejem v Partijo tam, kjer so prevladali verniki, da se napravi več za pritegovanje proletariata v Partijo in izboljša ideološka vzgoja članov Partije. Krepkeje je udaril po anglofilski reakciji, začel močnejše poudarjati zahtevo po priključitvi Slovenskega Primorja k Jugoslaviji. Sklenil je tudi organizirati okrožne plenuma OF, ki naj bi vanje poleg članov okrožnih odborov OF pritegnili še nekaj dobrih ljudi iz vrst srednjih in premožnih kmetov in malih meščanov.⁸³ Toda do tega ni prišlo, ker so se zgodile stvari, ki so postavile v ospredje druge naloge.

Kljub temu začasnemu upadu osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju je bilo vzdušje v Slovenskem Primorju mnogo boljše kot pa v

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Arhiv CKZKS, št. 1407.

⁸² Prav tam.

⁸³ Poročilo D. Kvedra 11. 7. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1394.

Ljubljanski pokrajini. Tako je dr. Joža Vilfan 11. julija 1943 sporočil Izvršnemu odboru OF:

»Vtisi, ki sem jih dobil po poti, od kar smo prestopili staro mejo, po karavlah in pri ljudeh, kjer smo se ustavili zaradi hrane, potrjujejo v obilni meri sliko, ki so jo dali tovariši pred odhodom: Primorska je obljubljeni dežela OF.«⁸⁴

3. Polet osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju po padcu fašizma.

Julija 1943 je prišlo na jugu Evrope do pomembnih dogodkov, ki so tako ali drugače vplivali tudi na razvoj osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju. Najprej so se 10. julija 1943 na Siciliji izkrkali zahodni zavezniki. Pokrajinski komite KPS za Primorsko je štiri dni nato izdal okrožnico vsem okrajnim in okrožnim komitejem KPS in jim z njo naznanil, da je v Evropi vzpostavljena druga fronta, ki jo je treba pozdraviti kot uspeh demokratičnih sil v svetu. Hkrati jim je dal naslednje naloge:

»1. Aktivizirati prebivalstvo v vojaškem pogledu...

2. Povečati defetistično agitacijo med italijanskim vojaštvom s pomočjo napisov, letakov in razgovorov...

3. Izkoristiti otvoritev druge fronte za dviganje morale in borbenosti slovenskega prebivalstva s tem, da prepričujemo ljudi, da vojna ne more več dolgo trajati in da ravno druga fronta dokazuje, kakšno moč imajo sile, ki kopljejo fašizmu grob in pripravljajo vstajenje zaslužjenih narodov ter delovnega ljudstva.

4. Izkoristiti otvoritev druge fronte za razkroj sredine, katere 'čakalna taktika' je postala očitna in za vsakogar razumljiva izdaja tistih zaveznikov, na katere se je sredina najbolj sklicevala...«⁸⁵

Istega dne je Glavni štab NOV in POS sklenil, da bo »potegnili večino naše vojske začasno iz Primorske s ciljem, da jo notranje utrdi in pripravi za težje borbe«. Zato pa je ukazal, naj tam ustanovijo Primorski odred.

Ker pa ta ne bi bil mogel na terenu toliko politično delati, kot sta dotlej obe brigadi, je Centralni komite KPS naročil Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko, naj organizira politično delo tako, da bo potekalo tudi brez vojske. Obenem je naročil, naj razširi Pokrajinski odbor OF »s predstavniki raznih skupin; če pa teh ni, pa iz ljudi, ki imajo pri množicah ugled in uživajo zaupanje«, pri čemer pa mora biti seveda zagotovljena vodilna vloga KPS. Vanj naj takoj vključijo dr. Jožo Vilfana, ki je v začetku julija 1943 prišel v Slovensko Primorje.⁸⁶

O izvajanju teh nalog je Pokrajinski komite KPS za Primorsko poročal 27. julija 1943:

»Izvajajoč vaše direktive iz prejšnjih pisem, smo politično delo preko terenskih organizacij že tako organizirali, da potegnitev vojske z našega terena ne bo oslabil političnega dela na terenu.

Tovariša Vilfana smo že pritegnili v POOF in uspešno dela na terenu zlasti med sredino. Napeli bomo tudi vse sile, da bomo POOF razširili v smislu vaših direktiv...«

⁸⁴ Arhiv IZDG, f. 435.

⁸⁵ Okrožnica PK KPS za Primorsko 14. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

⁸⁶ Navodila CK KPS 14. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

Pokrajinski komite je tudi sklenil, da bosta novi Primorski odred sestavljala dva bataljona. Prvi bataljon z dvema minerskima skupinama naj bi bil na severu, drugi z eno minersko skupino pa na jugu.⁸⁷

Centralni komite KPS je sredi julija poklical na svoj sedež v Kočevskem Rogu Dušana Kvedra in dr. Aleša Beblerja. Prvi je odšel tja sredi julija, drugi pa konec julija 1943.⁸⁸ V prvi polovici avgusta 1943 je Centralni komite KPS razpravljal o narodnoosvobodilnem boju v Slovenskem Primorju in o nalogah v zvezi z izkrcanjem zaveznikov na Siciliji. Dne 13. avgusta 1943 je tudi Izvršni odbor OF razpravljalo o razmerah v Slovenskem Primorju in sklenil: »Odobri se dosedanje politično in organizacijsko delo Poverjeništvu IOOF za Primorsko.«⁸⁹ Še preden se je dr. Aleš Bebler vrnil v Slovensko Primorje, je Centralni komite KPS sporočil Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko, »da je bila politična linija Partije na Primorskem in s tem v zvezi linija OF v osnovi pravilna, ker so iz izvajanja pravilne politične linije sledili lepi uspehi, ki jih Partija na Primorskem lahko zaznamuje«. Nakazal mu je tudi glavne smernice in naloge:

»1. Reorganizirati in izpopolniti Pokrajinski komite, ki bo sposoben za delo...

2. Vreči vse sile na to, da se organizirajo proletarski centri...

3. Veliko pozornost polagati sredinskim elementom, treba jih je na eni strani pritegovati v OF, na drugi strani pa razkrajati. Nevarnost bele in plave garde ni minila.

4. Formirati nove organizacije in krepiti stare. Oživeti AFŽ, organizirati žene, dekleta in mladino.

5. Po stopnjah organizirati okrožne komiteje, njihove teritorije zmanjšati in postaviti več okrožnih komitejev.«⁹⁰

V tem času so se razmere v Slovenskem Primorju že toliko izboljšale, da je Pokrajinski komite za Primorsko 27. avgusta 1943 mogel poročati:

»Že pred padcem Mussolinija so se na Primorskem pojavljali znaki novega poleta narodnoosvobodilnega boja. Našo vojsko je prebivalstvo povsod sprejemalo s takim navdušenjem, kakor še nikoli poprej. Posamezni sredinski in na pol belogardistični elementi so dajali OF vdanoštne izjave. Po padcu Mussolinija pa se je začel na Primorskem nov močan polet narodnoosvobodilne borbe. Prišlo je do popolnoma spontanah manifestacij in celo do vojaških nastopov ljudstva... Vendar pa naše partijske in OF-organizacije niso bile sposobne, da bi popeljale množice v akcije, za katere so bile množice pripravljene. Razen omenjenih krajev (Gorica, Trst, Tržič, Istra — op. p.) in Brkinov, kjer je prišlo do sabotažnih akcij NZ (ta dejanja se množijo), se ob padcu Mussolinija, kljub borbenemu razpoloženju prebivalstva ni nikjer nič pomembnejšega dogodilo. Ko smo z odgovornimi tovariši na svojem potovanju govorili o teh vprašanjih, smo ugotovili, da so akcije možne in so tovariši prevzeli dolžnost, da jih tudi organizirajo. Že iz vsega tega sledi, da organizacijsko še vedno nismo zajeli tako na široko, kakor so široke simpatije ljudstva za OF...

⁸⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 27. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Zapisnik seje IOOF 13. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 432.

⁹⁰ Pismo CK KPS 20. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1401.

Zaradi naše organizacijske slabosti v mestih, trgih in večjih krajih pa vse naše kampanje niso dovolj ali sploh niso prodrle do sredine, tako da nam še do danes ni uspelo sredine v večji meri diferencirati oz. pridobiti za OF. Pri tem smo imeli uspeh med sredino na vasi...«

Pokrajinski komite KPS in Pokrajinski odbor OF za Primorsko sta tedaj nameravala sklicati konferenco Primorskega pokrajinskega plenuma OF in ga hotela še bolj razširiti. Njegove naloge naj bi bile: pozvati Primorce k enotnosti v OF, poudariti, da je OF slovenska ljudska oblast in da so vrata vanjo odprta vsem, ki se hočejo iskreno bojevati za narodno osvoboditev, poudariti našo zunanjepolitično orientacijo, označiti naš odnos do italijanskega protifašističnega gibanja in ponovno poudariti vse osnovne točke politike OF.⁹¹ Zaradi dogodkov, ki so se tedaj vrstili, pa do name-ravane konference ni prišlo.

Ko je Pokrajinski komite KPS za Primorsko to poročal, se je dr. Aleš Bebler že vračal v Slovensko Primorje. Po primorskih karaulah je že srečaval močne skupine partizanskih novincev. Bili so v glavnem ubežniki iz italijanskih posebnih bataljonov.⁹² Do tedaj, ko je prispel na sedež Pokrajinskega komiteja KPS, se je samo na Južnem Primorskem že zbralo okoli dve sto novincev. Zato je predlagal, naj bi Glavni štab NOV in POS dovolil ustanoviti v Primorskem odredu še tretji bataljon, ki bi bil na desnem bregu reke Soče.⁹³ Precej novincev so nameravali poslati na No-tranjsko v XIV. divizijo, kamor je v začetku avgusta 1943 odšla že Grad-nikova brigada.

Čez tri dni je prišlo do novega, zelo pomembnega dogodka. Italija je 8. septembra 1943 zvečer objavila kapitulacijo vseh svojih oboroženih sil. Pokrajinski komite KPS za Primorsko je pozval primorsko ljudstvo v splošno oboroženo vstajo. Ljudstvo se je pod vodstvom okrožnih in rajon-skih komitejev KPS oborožilo in skupaj z na novo ustanovljenimi enotami Narodne zaščite in redkimi partizanskimi enotami razoroževalo odhajajočo italijansko vojsko, zasedlo uradne zgradbe in vzpostavilo legalno ljudsko oblast. Kmalu je bilo mlado in staro pod orožjem, ustanovili so okrog tri-deset novih bataljonov narodnoosvobodilne vojske, pred Gorico so napravili pravo fronto, zavarovali osvobojeno ozemlje itd.

Dogodki po 8. septembru 1943 so bili rezultat vztrajnega političnega in organizacijskega dela Komunistične partije Slovenije predvsem po prvi po-krajinski partijski konferenci za Primorsko in so pokazali, da je bila Osvo-bodilna fronta edina politična sila in oblast v Slovenskem Primorju. »Ne samo, da so povsod nastopile samo organizacije OF, v pokrajinskem in krajevnem merilu, temveč so tudi vsi iskali in se obračali na OF.«⁹⁴ Tedaj se je 11. septembra 1943 »iz vseh živih in borbenih sil, ki so doslej vodile naš osvobodilni boj na Primorskem, ustanovil Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo kot predstavnik primorskega ljudstva, da bi pod vod-

⁹¹ Poročilo PK KPS za Primorsko 27. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1403.

⁹² Poročilo dr. A. Beblerja 30. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1358.

⁹³ Poročilo PK KPS za Primorsko 5. 9. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1346.

⁹⁴ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 9. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 538.

stvom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja primorskega ljudstva in za utrjevanje njegove narodne oblasti.«⁹⁵

V.

Oris organizacijskega razvoja KPS in OF po posameznih predelih Slovenskega Primorja

Pokrajinski komite KPS za Primorsko

Pokrajinski komite KPS za Primorsko, ki so ga sestavili aprila 1942, je obstajal le kratek čas. Okrog 10. avgusta 1942 je pri Kromberku padel Jože Lemut-Saša.⁹⁶ Na njegovo mesto je sekretar Tomo Brejc-Lojze predlagal Darka Marušiča-Emila Sirka iz Trsta⁹⁷ in, ko je 28. novembra 1942 na Vogrskem še sam padel v roke policije, je le še ostal Anton Velušček-Matevž. Zato je dr. Aleš Bebler 3. decembra 1942 predlagal, naj bi v Pokrajinski komite sprejeli Darka Marušiča in Dušana Pirjevca,⁹⁸ ne vedoč, da je CK KPS že 16. novembra 1942 naročil, naj sprejmejo Darka Marušiča in mu poverijo organizacijo mladine.⁹⁹ Da pa ju ne bi preveč odtrgali od njunega glavnega dela in da bi bili stiki med pokrajinskim in okrožnimi vodstvi neposrednejši, je Bebler tudi predlagal, da naj se pokrajina razdeli na severni in južni del. V vsakem delu bi ustanovili sekretariat Pokrajinskega komiteja. V severnem delu bi ga vodil Dušan Pirjevec, v južnem pa Anton Velušček in Darko Marušič, od katerih je prvi dobro poznal Gorico, drugi pa Trst. Ker pa je bil Dušan Pirjevec tudi politkomisar Soškega odreda, naj bi mu dodelili enega ali celo dva pomočnika, morda Franca Casermana-Tesarja¹⁰⁰ ali pa Rudija Mahniča.¹⁰¹ Oba — Darko Marušič in Dušan Pirjevec sta bila sprejeta v Pokrajinski komite na prvi pokrajinski partijski konferenci v začetku decembra 1942.¹⁰² Tako so zdaj Pokrajinski komite KPS za Primorsko sestavljali sekretar Anton Velušček ter člana Darko Marušič in Dušan Pirjevec. Dela pa si niso delili po panogah, marveč po ozemeljskih področjih. Dušan Pirjevec je odgovarjal za severnoprimska, Anton Velušček za srednjeprimorska, Darko Marušič pa za južnoprimska okrožja. To je dr. Aleš Bebler 14. decembra 1942 takole pojasnil:

»Odstop od načela kolektivnega vodstva se nam je zdel v tukajšnjih prilikah dopusten zaradi razsežnosti teritorija in ker je koordinacija izvedljiva iz centra, kjer sem poleg Matevža — starega člana Pokrajinskega

⁹⁵ Proglas Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 11. 9. 1943 v Primorskem poročevalcu, II/9, 15. 9. 1943. O delu Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo glej Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, I, 1957, str. 7—37.

⁹⁶ Tomo Brejc: Saševa smrt, Goriški zbornik, Nova Gorica 1957, str. 114—119.

⁹⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 22. 8. 1942 v arhivu IZDG, f. 533.

⁹⁸ Poročilo dr. A. Beblerja 3. 12. 1942 v arhivu CKZKS, št. 576.

⁹⁹ Pismo CK KPS 16. 11. 1942 v arhivu CKZKS, št. 573.

¹⁰⁰ Padel novembra 1943 pri Idriji.

¹⁰¹ Glej op. 98! Padel 19. novembra 1943 v Topolovem v Beneški Sloveniji kot politkomisar Goriške divizije.

¹⁰² Poročilo dr. A. Beblerja 14. 12. 1942 v arhivu CKZKS, št. 577.

Narodni heroj Darko Marušič-Blaž

komiteja — tudi jaz. Razen tega imamo itak možnost, da se vsakih 10—14 dni zberemo na skupno sejo.«¹⁰³

29. decembra 1942 je sekretar CK KPS Franc Leskošek-Luka dobil nalogo, naj gre v Slovensko Primorje in tam s svojimi bogatimi partijskimi in vojaškimi izkušnjami pomaga razširiti in utrditi osvobodilno gibanje. Ko je na Novo leto 1943 odrinil iz Hruševega pri Dobravi,¹⁰⁴ je odšel z njim tudi Branko Babič-Vlado, ki ga je Centralni komite KPS določil za sekretarja Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko. Tedaj so po dveh dneh (10. in 11. januarja 1943) temeljitega razpravljanja o razmerah v Slovenskem Primorju predlagali nov Pokrajinski komite, ki bi ga sestavljali sekretar Branko Babič ter člani Anton Velušček, ki bi bil tudi član Okrožnega komiteja KPS Gorica, Dušan Pirjevec, ki bi odgovarjal za Severno Primorsko in vojsko, Franc Ravbar-Vitez, ki bi odgovarjal za Južno Primorsko, posebno Trst, Darko Marušič, ki bi odgovarjal za mladino, in Vincenzo Gigante-Ugo kot zastopnik Italijanov.¹⁰⁵ Inštruktorja Pokrajinskega komiteja naj bi postala Bojan Štih, ki bi bil hkrati glavni obveščevalec, in Franc Caserman, dotedanji namestnik politkomisarja Soškega odreda. Predlog pa

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Partizanski dnevnik, 18. 5. 1947, spom. izdaja.

¹⁰⁵ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1945 v arhivu IZDG, f. 533.

ni obveljal, ker je Franc Ravbar v tistem času že padel v Poljanski dolini na Gorenjskem, pa tudi Vincenzo Gigante-Ugo ni postal član. Tako so Pokrajinski komite KPS vse do konca avgusta 1943 sestavljali sekretar Branko Babič in člani Dušan Pirjevec, Anton Velušček in Darko Marušič. Sekretar je v začetku marca 1943 odšel v Trst, člani pa so delali na tistih ozemeljskih področjih, ki jim jih je določila prva pokrajinska partijska konferenca za Primorsko. Kmalu pa je Centralni komite KPS to kritiziral in določil, »da se PK ne organizira več na osnovi teritorialne delitve sektorjev (med tovariše v PK), ampak si je treba delo deliti po sektorjih dela (organizacijski, vojaški, OF, masovne organizacije itd.). PK naj funkcionira kot enotno telo, ki naj ima tudi svoj center, kamor se bodo zares stekale vse niti našega dela na Primorskem.«¹⁰⁶ To se je nato, tudi zgodilo, ko so spomladi 1943 ustanovili okrajne komiteje KPS.

Pozimi 1942—1943 je imel Pokrajinski komite svoj sedež v bunkerju pri Petru Fornazariču na Vogrskem. Od članov komiteja je bil tam le Anton Velušček, ki je vodil organizacijske posle (tehnika, radio, nabave itd.), medtem ko je partijsko dopisovanje vodil dr. Aleš Bebler, ki se zaradi poškodovane noge ni mogel mnogo gibati po terenu. Italijani so 10. marca 1943 bunker iskali, a ga niso našli.¹⁰⁷ Zato so takoj sedež preselili na sedež Primorske operativne cone, ki je bil v bunkerju pri Kokošarju v Tolminskem Lomu. Tudi tukaj je bil od članov komiteja zgolj Anton Velušček z dr. Alešem Beblerjem. Sekretar Branko Babič je bil ves čas v Trstu, Darko Marušič na Krasu, Dušan Pirjevec pa pri brigadah in je mogel le redko priti sem.¹⁰⁸ Centralni komite KPS je 20. junija 1943 ostro kritiziral ta način dela, rekoč: »Popolnoma nepravilen je sistem vašega vodstvenega dela, zlasti partijskega. Iz vaših dokumentov sploh ni razvidno, ali deluje ali ne deluje Pokrajinski komite Partije... Smatramo, da se nepravilni sistem vašega vodstvenega dela izraža tudi na samem terenu v dejstvu, da ljudske množice niso zadostno organizacijsko zajete. Tak način dela v samem vodstvu se mora namreč konec koncev izroditi zgolj v razvijanje političnega vpliva. Nikakor namreč ne koristi izpopolnjevanju in širjenju organizacije samo podenje po terenu. Gre poleg pridnosti in požrtvovalnosti, ki je vsekakor neobhoden pogoj, tudi in predvsem za *sistem dela*.«¹⁰⁹ To vprašanje so pretresali, ko je 7. julija 1943 prišel na sedež Pokrajinskega komiteja pooblaščenec Centralnega komiteja KPS Dušan Kveder, s katerim je prišla vrsta aktivistov: dr. Joža Vilfan, Zora Rupena-Katja,¹¹⁰ Dušan Bravničar-Veljko in Edo Brajnik-Štefan,¹¹¹ Dušan Kveder je že 11. julija 1943 poročal Centralnemu komiteju:

»Pokrajinski komite je treba razširiti. Pritegniti je treba vanj najmanj dva nova člana. Na terenu se je v zadnjem času razvilo nekaj dobrih mlajših kadrov. Najbolje kažejo trije sekretarji okrajnih komitejev...«¹¹²

¹⁰⁶ Navodilo Edvarda Kardelja 20. 2. 1943 v arhivu CKZKS, št. 365.

¹⁰⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 18. 3. 1943 v arhivu CK ZKS, št. 1368; Partizanski dnevnik, 5. 9. 1953, spom. izdaja.

¹⁰⁸ Poročilo PK KPS za Primorsko 8. 7. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1407.

¹⁰⁹ Arhiv IZDG, f. 535.

¹¹⁰ Padla februarja 1945 v Slovenskih goricah.

¹¹¹ Glej op. 108!

¹¹² Arhiv CKZKS, št. 1394.

Pred bunkerjem PK KPS za Primorsko nad Grudnico pri Čepovanu 1. maja 1943. (Prvi z desne dr. Aleš Bebler, drugi Anton Velušček, prvi z leve Ivan Bratko, v sredi administratorki in kurirja)

Ko je bilo to pismo na poti, so partizanski kurirji nesli Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko pismo Centralnega komiteja KPS, ki je v njem Dušana Kvedra in dr. Aleša Beblerja poklical na svoj sedež v Kočevski Rog in določil: »Pokrajinski komite KPS naj bo skupaj, vsaj trije člani, tako da bo vodstvo zagotovljeno... PK KPS sestavljajo začasno sledeči tovariši: Branko — sekretar, Matevž, Blaž in Ahac.«¹¹³ Sredi avgusta 1943 so sedež Pokrajinskega komiteja prenesli iz Grudnice nad Čepovanom nad Volče. V Pokrajinski komite so sprejeli dotedanjega sekretarja Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko Rudija Mahničiča-Brkinca.¹¹⁴

Ko je Centralni komite KPS po Kvedrovem in Beblerjevem poročilu pretresel vprašanje osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju, posebej še delo Partije in njenega vodstva, je 20. avgusta 1943 sporočil, da sestavljajo novi Pokrajinski komite KPS za Primorsko sekretar Albin Kovač-Jaka Baški, dr. Aleš Bebler, Branko Babič, Anton Velušček, Dušan Pirjevec in Rudi Mahnič. Poudaril je tudi, da mora novi komite »skrbeti za ekspeditivnost in okrepiti tempo dela, pri tem pa budno paziti na kadre, da ne padajo, kakor se je doslej dogajalo v Trstu, kjer smo izgubili najboljše ljudi«. Toda zaradi dogodkov, ki so sledili kapitulaciji Italije, ni prišlo do sestave novega pokrajinskega komiteja. Ker je bila organizacija v Sloven-

¹¹³ Arhiv IZDG, f. 533.

¹¹⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 27. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1405.

skem Primorju že ustaljena, ni bil več potreben poseben inštruktor Centralnega komiteja KPS. Zato je dr. Aleš Bebler dobil še posebej pomembno nalogo »organizirati partijski tečaj za kadre in še posebno šolanje članov pokrajinskega komiteja«. Dobil pa je tudi posebna navodila in naloge za sodelovanje s Komunistično partijo Italije.¹¹⁵

Razdelitev Slovenskega Primorja na področja oziroma okraje in okrožja

Po prihodu dr. Aleša Beblerja v Slovensko Primorje so nameravali razdeliti pokrajino na dva dela z dvema sekretariatoma Pokrajinskega komiteja. Na severu bi ga vodil Dušan Pirjevec-Ahac, na jugu pa Anton Velušček-Matevž in Darko Marušič-Blaž.¹¹⁶ Toda na prvi pokrajinski partijski konferenci so področja razdelili drugače, o čemer je dr. Aleš Bebler poročal 14. decembra 1942:

»Delo pa smo razdelili drugače nego smo sprva nameravali. Pokrajino smo namreč razdelili ne na dve, marveč na tri področja (južno, srednje in severno), vsako s štirimi okrožji. Ta področja so si člani PK med seboj razdelili tako, da je Darko odgovoren za Trst, Slovensko Istro, Materijo in Kras, Ahac za Kanal, Tolmin, Idrijo in Bovec, Matevž pa za Gorico, Brda, Vipavsko in Pivko. To smo morali storiti, ker je Ahac menadomestljiv v vojski, Darko pa v Trstu...«¹¹⁷

Toda tudi te delitve niso docela izvedli. Partijsko posvetovanje za Severno Primorsko v noči od 22. na 23. december 1942 je sicer razdelilo to področje na štiri okrožja, vendar pa niso ustanovili bovškega okrožja, marveč baško v dolini reke Bače.¹¹⁸

V okrožjih so bili okrožni komiteji KPS in okrožni odbori OF. Če pa še ni bilo dovolj ljudi zanje, so do njihove ustanovitve delali »zaupniki« Pokrajinskega komiteja, ki so imeli nalogo, ustanavljati in voditi organizacije KPS in OF in čimprej ustanoviti okrožne komiteje KPS in okrožne odbore OF. Kot smo videli, so bili kadri sprva zelo šibki in je moral Pokrajinski komitej vzeti z vojske partijske voditelje, da je lahko za vsako okrožje dobil vsaj zaupnika. Okrožne komiteje KPS in okrožne odbore OF na severnem in srednjem področju so ustanovili že do začetka maja, na južnem področju pa do začetka junija. Edini okrožji, kjer nista bila ustanovljena okrožni komitej KPS in okrožni odbor OF, sta bili Beneška Slovenija in Trbiž. Prvo je imelo od spomladi 1943 do avgusta 1943 zaupnika, v drugem pa spomladi 1943 poskus organiziranja ni uspel.

Tako je bilo v začetku aprila 1943 v Slovenskem Primorju štirinajst okrožij. Pokrajinski komitej KPS za Primorsko je menil takrat razdeliti materijsko okrožje v dve novi okrožji in mesto Gorico povzdigniti v samostojno okrožje. 4. aprila 1943 je poročal Centralnemu komiteju KPS, da postaja število okrožij vse večje, češ da je »ta okolnost vzrok, da je postala nujna reorganizacija, ki smo jo imeli že nekaj časa v mislih. Pokazalo se je namreč, da večina naših okrožnih komitejev kot transmisij od nas do množic ne posluje, kakor bi bilo treba. Med glavnimi vzroki je bilo in je danes v še večji meri pomanjkanje osebnega stika z okrož-

¹¹⁵ Pismo CK KPS 20. 8. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1401.

¹¹⁶ Poročilo dr. A. Beblerja 3. 12. 1942 v arhivu CKZKS, št. 576.

¹¹⁷ Arhiv CKZKS, št. 577.

¹¹⁸ Poročilo D. Pirjevca 24. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532.

Narodni heroj Rudi Mahnič-Brkinc

nimi funkcionarji, ki je pri obsežnosti ozemlja zelo težavno (potovanje od nas do sedeža okrožnega komiteja Istra po karavljah traja tri tedne!).¹¹⁹ Zato so postali potrebni vmesni organi, ki smo jih po dolgih razmišljanjih nazvali okrajne komiteje. Organiziramo tri take komiteje in sicer za jug, center in sever ...

Področje okrajnega komiteja za sever se krije s področjem Severno-primorskega odreda, področje okrajnega komiteja za center s področjem Južnoprimorskega odreda razen Kraškega bataljona, področje okrajnega komiteja za jug pa s področjem Kraškega bataljona. Taka razdelitev bo olajšala sodelovanje okrajnih komitejev z odgovarjajočimi štabi omenjenih formacij, to sodelovanje pa bo olajšalo part. organizacijo v četah (kar zdaj povsod postavljamo v ospredje).

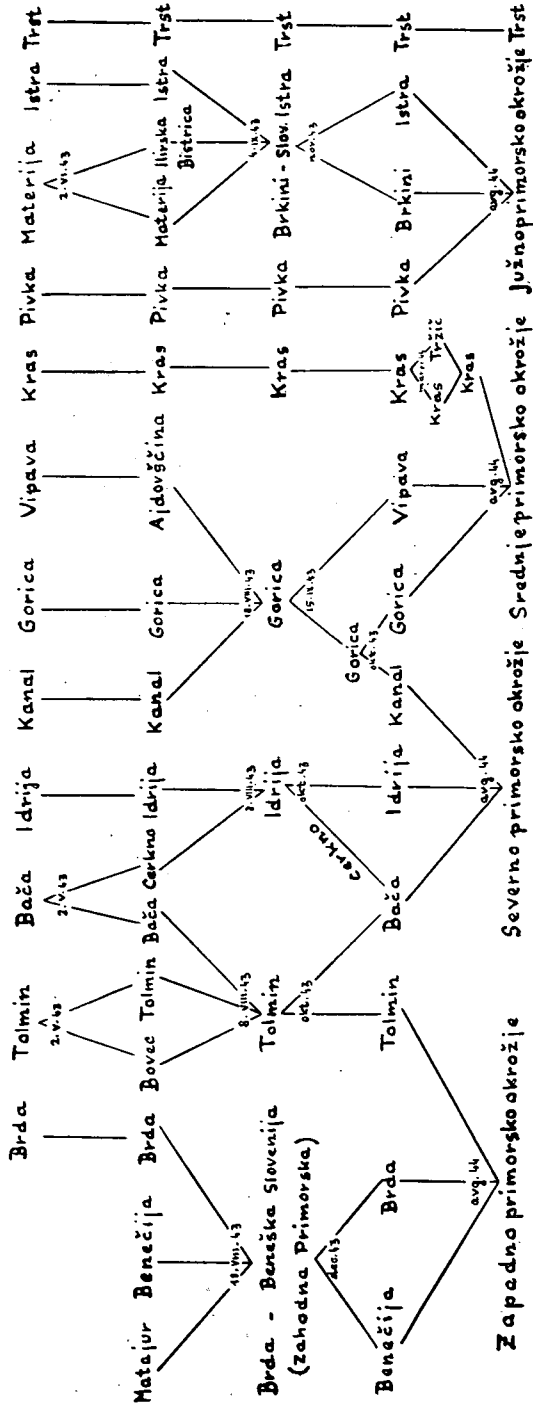
Prepričani smo, da bo ta organizacija rodila dobre sadove. Z okrajnimi komiteji bo mogoč pogostejši osebni stik, prav tako bo mogoč osebni stik med okrajnimi in okrožnimi komiteji.¹²⁰

Okrajni komite KPS za Severno Primorsko, ki so ga ustanovili 2. maja 1943, so sestavljali sekretar Franc Caserman ter člana Albin Kovač

¹¹⁹ Sedež PK KPS za Primorsko je bil tedaj pri Tolminskem Lomu, sedež OK KPS Istra pa v Rižani.

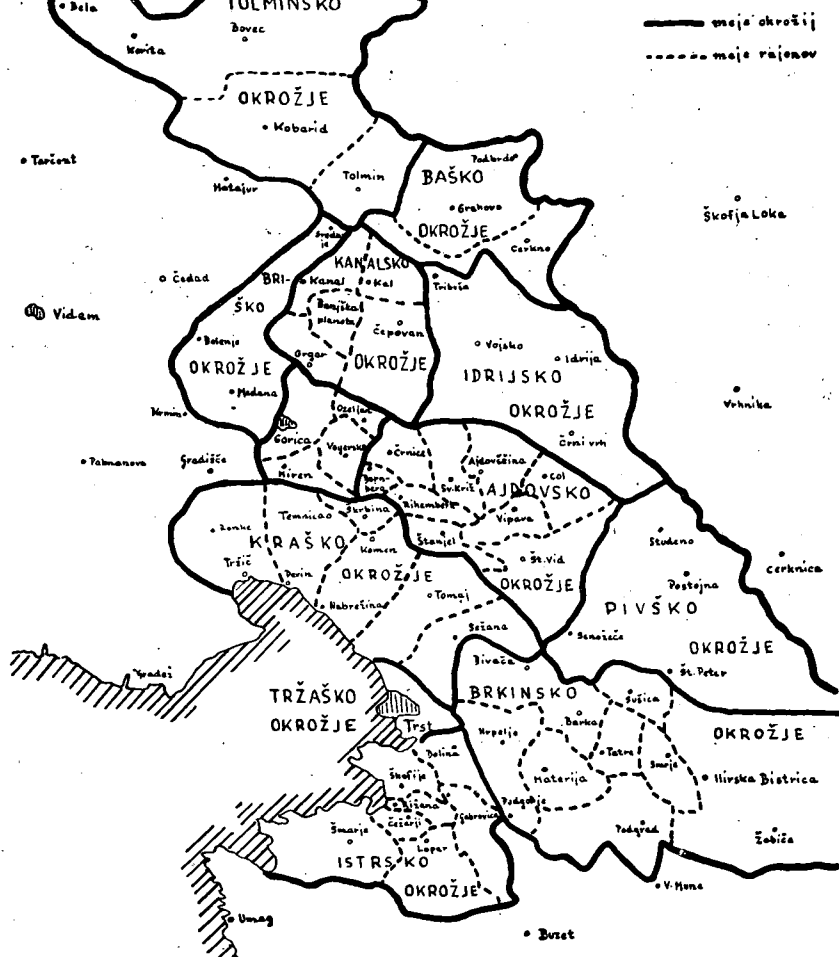
¹²⁰ Poročilo PK KPS za Primorsko 4. 4. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1365.

ZORUŽEVANJE IN DELITEV OKROŽIJ NA PRIMORSKEM OD DECEMBRA 1942 DO MAJA 1945

OKROŽJA IN RAJONI NA PRIMORSKEM

OD DECEMBRA 1942 DO MAJA 02. JUNIJA 1943.

in Ferdo Kravanja. V okraj so spadala okrožja Bovec, Tolmin, Brda (do 25. junija 1943, ko se je priključilo k srednjeprimorskemu okraju), Beneška Slovenija (do 25. junija 1943, ko se je južni del priključil k srednjeprimorskemu okrožju, severni del pa so sprva nameravali organizirati kot posebno okrožje Matajur, nato pa je spadalo v bovško in tolminsko okrožje), Bača in Cerkno.

Okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko, ki se je ustanovil konec aprila 1943, so sestavljali sekretar Julij Beltram ter člana Emil Filipčič in Adrijan Kumar. (Po prvem načrtu naj bi bil postal član Srečko Čebrom, a ga niso mogli pogrešati v ajdovskem okrožju.) V začetku julija 1943 je Adrijana Kumarja, ki je postal sekretar Okrajnega komiteja SKOJ

za Srednjo Primorsko, zamenjal Jože Krajc.¹²¹ V okraj so spadala okrožja Idrija, Kanal, Gorica in Ajdovščina (do 25. junija 1943, ko se je priključilo k južnoprimorskemu okraju in v prvi polovici avgusta, ko so ga vrnili srednjeprimorskemu okraju).

Okrajni komite KPS za Južno Primorsko, ki so ga ustanovili 2. junija 1943, so sestavljali sekretar Rudi Mahnič ter člana Franc Segulin¹²² in Avgust Špacapan. Po prvem načrtu 4. aprila 1943 naj bi bila člana Avgust Dugulin in Vidko Hlaj, a sta bila oba v tistem času nenadomestljiva kot sekretarja okrožnega komiteja KPS. V okraj so spadala okrožja Pivka, Materija, Ilirska Bistrica, Slovenska Istra in Kras.

Okrožje Trst, kjer je osvobodilno gibanje vodil sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Branko Babič, je ostalo izven okrajev.

Da je Pokrajinski komite mogel ustanoviti okrajne komiteje, je moral vzeti iz vojske Emila Filipčiča in Franca Segulina, uporabil je tudi dotedanje svoje inštruktorje Franca Casermana, Jožeta Krajca in Rudija Mahniča. Vzeti pa je moral tudi nekaj najboljših sekretarjev okrožnih komitejev, kar je bila slaba stran te organizacije, posebno še, ker se je število okrožij zdaj povečalo na 17 (brez Trbiža). V severnoprimorskem okraju se je namreč tolminsko okrožje razdelilo v tolminsko in bovško okrožje, baško pa v baško in cerkljansko okrožje; v južnoprimorskem okraju se je materijsko okrožje razdelilo v materijsko in ilirskobistriško okrožje, kraško pa bi se naj razdelilo v vzhodnokraško in zahodnokraško okrožje. Jasno je, da je bila ob izločitvi najboljših sekretarjev in povečanju števila okrožij kakovost okrožnih komitejev precej slabša.

Kljub temu, da je — po mnenju Pokrajinskega komiteja — »organizacija okrajnih komitejev dala odlične rezultate«, saj so ti »bolje porazdelili okrožne kadre, ker so od bližje poznali potrebe posameznih okrožij in so tako poživili marsikatero okrožje, ki je spalo«,¹²³ pa je imel Centralni komite KPS že od začetka tehtne pomisleke. Sporočil jih je Edvardu Kardelju, ki je bil tedaj na Hrvaškem. Edvard Kardelj je odgovoril:

»Strinjam se pa, da je ustanavljanje okrajnih komitejev škodljiva stvar. Prvič vsakdo ve, da je okraj manjše, področje od okrožja in zato nima nobenega smisla splošne ljudske pojme postavljati na glavo. Drugič pa taka množina ustanov onemogoča živo vodstvo partijskega CK odnosno PK. Pišite jim takoj pismo, kjer odločno razveljavite njihov odlok.«¹²⁴

Tedaj pa je v Slovensko Primorje že prispel Dušan Kveder, ki je 11. julija 1943 v svojem poročilu zapisal:

»Prezgodaj bi bilo dati oceno o politični liniji Pokrajinskega komiteja. Pač pa sem na prvi pogled opazil upravičenost kritike sistema okrožnih in okrajnih komitejev, ki smo jo ugotovili na seji CK.

Okrajne komiteje je prinesel razvoj. Razvoj je ustvaril enega po enega cel kup (17 po številu) okrožij, ki jih Pokrajinski komite ni mogel obvladati. Dokončno so jih formirali in pregledali kadre šele okrajni komiteji, sestavljeni iz najboljših aktivistov. To je bil začasen ukrep v nastajanju in afirmiranju okrožij, je pa preživel.

¹²¹ Utonil v Soči 11. julija 1944.

¹²² Ubit v tržaški rižarni 1945. leta.

¹²³ Poročilo PK KPS za Primorsko 8. 7. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1407.

¹²⁴ Arhiv CKZKS, št. 1362.

OKRAJI, OKROŽJA IN RAJONI NA PRIMORSKEM

OD MAJA OZ. JUNIJA DO AVGUSTA 1943

Pri tem sistemu PK v resnici deluje kot nekakšen CK... (poškodovan tekst — op. p.). PK se je s tem oddaljil od množic in organizacij. PK na ta način ne pozna in ne spoznava jedra svojih kadrov. PK na ta način komplicira zveze z nižjimi organizacijami in zakasnuje prihod direktiv v osnovne organizacije. PK je s tem umetno razrezal pokrajino na tri področja, ne upoštevajoč zgodovinske, gospodarske, tradicionalne zaokroženosti posameznih predelov (n. pr. Benečijo je razdelil na dva dela in dodelil del v severni, del v srednji okraj). PK je okrožja degradiral na rajone s šibkimi kadri.

Izvedli bomo splošno reorganizacijo. Ukinili bomo okrajne komiteje, združili bomo več okrožij in ustanovili 7—8 močnih okrožij. Najboljše člane bomo kooptirali v PK ali vsaj dodelili PK kot inštruktorje. S tem bomo utrdili zvezo PK z okrožji. Ostale člane okrajnih komitejev bomo

OKROŽJA IN RAJONI NA PRIMORSKEM

OD AVGUSTA DO SEPTEMBRA 1943

vključili v okrožne komiteje. S tem bomo dali ostalim najboljšim kadrom možnost za neposredno delo na terenu. Okrepili bomo, številčno, okrožne komiteje in ustvarili tako trdnejše organizme, ki bodo vodili neposredno delo po rajonih in na terenu. Glavno je to, da bomo PK približali množicam, ker bo odpravljena vmesna institucija. To delo seveda ni enostavno, ker je treba vzporedno reorganizirati ZKM, AFŽ, VOS, tehnike. Razumljivo je torej, da je bilo treba najprej zlomiti strah pred težkim organizaijskim delom, vendar so se sedaj tovariši pridno vrgli na delo. Te dni imamo seje severnega in srednjega okrajnega komiteja, kjer bomo te stvari uredili.¹²⁵

Toda do reorganizacije tedaj še ni prišlo, ker sta Dušan Kveder in dr. Aleš Bebler morala hitro odpotovati na sedež Centralnega komiteja

¹²⁵ Glej op. 112!

KPS. Tam so v začetku avgusta 1943 razpravljali tudi o nameravani reorganizaciji okrožij v Slovenskem Primorju in ugotovili:

»Kakor je bilo pred reorganizacijo na Primorskem preveliko število okrožnih komitejev (18), je sedaj število 7 (plus mesto Trst) premalo. Sedanji okrožni komiteji imajo prevelike teritorije.«

Zato so sklenili: »Po stopnjah organizirati okrožne komiteje, njihove teritorije zmanjšati in postaviti več okrožnih komitejev.«¹²⁶

Toda tedaj je bila reorganizacija že v teku. Okrajni komite KPS za Severno Primorsko so odpravili že 8. avgusta 1943, bovsko, tolminsko in baško okrožje pa združili v novo *tolminsko* okrožje. Zatem so 18. avgusta 1943 odpravili okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko in združili idrijsko

¹²⁶ Pismo CK KPS 20. S. 1943 v arhivu CKZKS, št. 1401.

OKROŽJA IN OKRAJI NA PRIMORSKEM
OD AVGUSTA 1944 DO MAJA 1945

in cerkljansko okrožje v novo idrijsko okrožje, goriško, kanalsko in ajdovsko okrožje v novo goriško okrožje, briško in beneško okrožje sta se združili v novo briško ali zapadnoprimorsko okrožje. Okrajni komite KPS za Južno Primorsko so odpravili v začetku septembra 1943 in združili materijsko, ilirskobistriško in istrsko okrožje v novo okrožje *Brkini-Slovenska Istra*, medtem ko sta *kraško* in *pivško* okrožje ostali še naprej. Prav tako je ostalo še naprej *tržaško* okrožje.

Navodila Centralnega komiteja KPS so izpolnili šele jeseni 1943, ko so ustvarili pet novih okrožij. Najprej se je skladno z odlokom Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo sredi septembra od goriškega odcepilo ajdovsko okrožje. Oktobra se je od goriškega odcepilo tudi kanalsko okrožje, novembra so okrožje Brkini-Slovenska Istra razdelili v brkinsko in istrsko okrožje, decembra pa se je od briškega odcepilo

beneško okrožje. Teh 13 okrožij je živelo dobrega pol leta, dokler jih niso avgusta 1944 združili v pet večjih okrožij: baško, idrijsko in kanalsko v *severnoprimorsko*, tolminsko, beneško in briško v *zahodnoprimorsko*, goriško, ajdovsko in kraško v *srednjeprimorsko* in pivško, brkinsko ter istrsko v *južnoprimorsko*, tržaško okrožje pa je ostalo še dalje. Ta razdelitev Slovenskega Primorja se je nato obdržala do osvoboditve.

Tolminsko okrožje

Severnoprimorsko področje je dokončno razdelilo na okrožja šele partijsko posvetovanje za Severno Primorsko. Tolminsko okrožje je poleg samega Tolminskega obsegalo še Kobariško, Bovško in Rezijsko. Okrožni komite KPS in okrožni odbor OF so sestavljali sekretar Franc Šavli-Tone Medved ter člana Ferdo Kravanja-Skalar in Mirko Skočir-Miško.¹²⁷ Tedaj so bili v okrožju, ki so ga na partijskem posvetovanju za Severno Primorsko razdelili v tolminski, kobariški, bovški, trentski in rezijanski rajon, 4 člani in 12 kandidatov KPS ter 18 terenskih odborov OF.¹²⁸ Delo je lepo napredovalo in 17. februarja 1943 je sekretar Franc Šavli poročal:

»Tukaj gre še kar dobro. Dela je veliko, ker je okrožje zelo obsežno in sva samo dva, to je jaz in Peter Skalar. Skalar se omejuje samo in zgolj na Kobariško, vse ostalo ostaja meni, no pa že gre. Na Bovško je bilo v začetku zelo težko prodreti, sedaj je pa kar dobro urejeno. Celokraj je postal pravo mravljišče, vsak dela, kar le more, nihče me mara biti zadnji.«¹²⁹

Do tega časa sta bila že dva rajonska in 34 terenskih odborov OF ter 11 tako imenovanih »vaških zastopstev«, to je ljudi, ki so bili nekakšni zaupniki v vaseh, kjer ni bilo terenskih odborov OF. Partijska organizacija je štela že 31 članov in 9 kandidatov, SKOJ pa 18 članov.¹³⁰ Ko pa je sekretar Franc Šavli 18. marca 1943 umrl za ramo, ki jo je dobil teden pred tem v italijanski čistki, je delo nekoliko zastalo. Kmalu pa je na njegovo mesto stopil Ferdo Kravanja, član okrožnega komiteja pa je postal Drago Rebec-Peter Kovač. Aprila je delo oviralo sovražnikovo nasilje in aretacije, ki so okrnile večino terenskih odborov OF, predvsem v kobariškem in tolminskem rajonu. Del aretacij je povzročil izdajalec iz Trnovca, ki so ga partizani že skušali likvidirati, a je po naključju ostal živ in izdajal še naprej.¹³¹ Zmanjšalo se je tudi število članov KPS, vendar ne toliko zaradi sovražnikovih vdorov v organizacijo, kolikor zaradi italijanskih represalij in odhoda v partizane. Kljub temu jih je bilo še vedno 41 (v tolminskem rajonu 4, v kobariškem 17, v bovškem 20) in nekaj kandidatov. O Osvobodilni fronti pa je Okrožni komite poročal naslednje:

»V tolminskem in kobariškem rajonu je OF prodrla v vse vasi, izvzete so le tri vasi ob robu Beneške Slovenije. Slabše je organizacijsko stanje v bovškem rajonu in okoli Rablja, kjer so organizirali teren le partizani... Sedaj bo tam delal tov. Borotin (Franc Čopi — op. p.)... Zadnji sovražnikov

¹²⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 553. Padel 1944. leta v Slovenskem Primorju.

¹²⁸ Poročilo D. Pirjevca 24. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532.

¹²⁹ Arhiv IZDG, f. 532.

¹³⁰ Prav tam.

¹³¹ Poročilo OK KPS Tolmin 20. in 23. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

vdor v organizacijo v Tolminu, Kobaridu, Trnovem in drugih vaseh nam je pobral večino odborov ali pa so ti zelo okrnjeni...¹³²

2. maja 1943 je na novo ustanovljeni Okrajni komite KPS za Severno Primorsko razdelil tolminsko okrožje v dve okrožji: tolminsko in bovško.

V tolminskem okrožju je tedaj sekretarja Ferda Kravanjo zamenjal Drago Rebec, člana pa sta postala Ignac Manfreda-Simon¹³³ in Marica Kavčič-Nadja.¹³⁴ Novo, zdaj manjše okrožje, je imelo v začetku junija 1943 že 40 članov in 9 kandidatov KPS,¹³⁵ v začetku julija 1943 pa 45 članov in 9 kandidatov KPS.¹³⁶

Ko so odpravili okraje, je 8. avgusta 1943 prišlo do nove reorganizacije okrožij. Tolminsko, bovško in baško okrožje so se združila v novo in večje tolminsko okrožje, ki je imelo štiri rajone: tolminski (I.), baški (II.), kobariški (III.) in bovški (IV.). Tisti čas je bilo v tolminskem rajonu 16 članov in 12 kandidatov KPS ter rajonski in 10 terenskih odborov OF, v kobariškem rajonu 17 članov in 19 kandidatov KPS ter rajonski in 11 terenskih odborov OF, v bovškem rajonu 45 članov in 9 kandidatov KPS ter rajonski in 5 terenskih odborov OF, v baškem rajonu pa 20 članov in 14 kandidatov KPS ter rajonski in 19 terenskih odborov OF. Skupaj je bilo potemtakem 98 članov in 44 kandidatov KPS ter 4 rajonski in 45 terenskih odborov OF. Bilo je tudi že 5 aktivov SKOJ, 34 vaških odborov SPZZ z okrožnim odborom, ustanovljenim 17. avgusta 1943, ter 6 aktivov ZSM.¹³⁷ Sekretar novega okrožnega komiteja je postal Albin Kovač, člani pa Ferdo Kravanja, Drago Rebec, Franc Čopi in Anica Srimšek.

Bovško okrožje

Bovško okrožje so ustanovili 2. maja 1943 po razdelitvi tolminskega okrožja. Sekretar okrožnega komiteja je postal Franc Čopi-Borotin, člani pa Stanislav Lužnik-Danko, Anica Čopi-Danila, Albin Cuder-Vojko in Casarese-Giovanni.¹³⁸ V začetku julija 1943 je imelo 47 članov in 8 kandidatov KPS, ko pa je 8. avgusta 1943 postalo rajon tolminskega okrožja, je bilo v njem 45 članov in 9 kandidatov KPS ter rajonski in 5 terenskih odborov OF (Bovec, Čezsoča, Plužna, Kal-Koritnica in Žaga-Srpenica).¹³⁹

Baško okrožje

Kraji v dolini reke Bače so 1942. leta imeli vrsto dobrih političnih delavcev. Ko pa so po partijskem posvetovanju za Severno Primorsko decembra 1942 ustanovili okrožni komite KPS, so bili v njem sekretar

¹³² Poročilo OK KPS Tolmin 23. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹³³ Padel 1944. leta v Slovenskem Primorju.

¹³⁴ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko 21. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹³⁵ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko, 1. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹³⁶ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko 29. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹³⁷ Poročilo OK KPS Tolmin 21. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

¹³⁸ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko 21. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 533; Franc Čopi, ustni vir.

¹³⁹ Poročilo OK KPS Tolmin 21. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 535; Franc Čopi, ustni vir.

Albin Kovač-Jaka ter člana Andrej Brovč-Janko Baški in Mirko Jeklin-Stojan.¹⁴⁰ Poleti 1942 so bili v teh krajih le 3 člani in 10 kandidatov KPS,¹⁴¹ v začetku februarja 1943 pa že pet celic KPS s 30 člani in 24 kandidati. Bilo je tudi že sedem rajonskih (Cerkno, Cerkno-okolica, Bukovo, Vrh, Pomikve, Sv. Lucija, Baška grapa) in 38 terenskih odborov OF.¹⁴² Delo je lepo potekalo, dokler ga niso zavrle aretacije, ki so se začele aprila, ko je policija prestregla pisma dveh aretiranih kurirk.¹⁴³

2. maja 1943 so okrožje razdelili v dve novi okrožji: baško in cerkljansko. Sekretar okrožnega komiteja KPS Bača je postal Andrej Brovč, člani pa Mirko Jeklin, Franc Hvala-Peter, Ludvik Podgornik-Rado in Franc Čufar.¹⁴⁴ V okrožju je bilo konec junija 1943 20 članov in 8 kandidatov KPS,¹⁴⁵ ko pa je 8. avgusta 1943 postalo rajon tolminskega okrožja, je bilo v njem 20 članov in 14 kandidatov KPS ter rajonski in 19 terenskih odborov OF.

Cerkljansko okrožje

Cerkljansko okrožje so ustanovili 2. maja 1943 iz cerkljanskega rajona baškega okrožja, ki ga je vodil Jaka Štucin-Cvetko, pomagal pa mu je Jože Primožič-Miklavž. Okrožni komite KPS Cerkno sta sestavljala sekretar Jaka Štucin in član Jože Primožič. V začetku julija 1943 je bilo v okrožju 24 članov in 23 kandidatov KPS.¹⁴⁶ 8. avgusta pa so ga priključili k idrijskemu okrožju.

Idrijsko okrožje

Na Idrijsko je konec avgusta 1942 prišel Jaka Platiša-Franc Medved, ki je 22. novembra 1942 na sestanku v gozdu na Kovačevem rovtu ustanovil Mestni odbor OF Idrija, ki so ga sestavljali sekretar Franc Medved-Groga, Janez Pirc-Nikolaj, Leopold Berčič, Ivan Gantar, Albin Filipič in Minka Treven-Milica.¹⁴⁷ Do srede decembra 1942 je ustanovil partijsko celico s 6 člani in 7 kandidati. Ustanovil je tudi 10 terenskih odborov OF in poročal:

»1. OF in partizani so v Idriji zelo popularni, o OF in partizanih se govori zelo veliko in povsod...

2. OF je v Idriji in okolici pri nižjem sloju dobro organizirana in se iz dneva v dan izpopolnjuje...

3. V OF sodelujejo vsi tokovi. V mestnem odboru so zastopani krščanski socialisti, sokoli in komunisti. Za kakšno osnovanje bele ali plave garde ni govora in ne strahu, da bi se mogli v tem kraju organizirati. Začeli so, pa smo jih takoj razbili in razkrinkali...¹⁴⁸

¹⁴⁰ Padel v Slovenskem Primorju.

¹⁴¹ Poročilo Albina Kovača julija 1942 v arhivu IZDG, f. 535.

¹⁴² Poročilo OK KPS Bača 6. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁴³ Poročilo OK KPS 28. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁴⁴ Andrej Brovč, ustni vir.

¹⁴⁵ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko 29. 6. 1943, v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁴⁶ Prav tam.

¹⁴⁷ L. S.: Zapiski iz slavnih dni ljudske revolucije, Slovenski Jadran, Koper, 3. 12. 1954.

¹⁴⁸ Poročilo Jake Platiše 12. 12. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

Okrožni komite KPS Idrija so ustanovili po partijskem posvetovanju za Severno Primorsko v drugi polovici decembra 1942 in sta ga sestavljala sekretar Jaka Platiša in član Albin Filipič. Iz baškega okrožja bi bil moral priti Jože Primožič, a ga ni bilo. Zato je februarja 1943 postala članica okrožnega komiteja Minka Treven in, ko so Italijani februarja 1943 zaprli Albina Filipiča, je postal član komiteja Franc Bezeljak-Ciril.

Do srede januarja 1943 je število članov KPS naraslo na 13, število kandidatov pa je ostalo nespremenjeno. Tedaj je Jaka Platiša poročal:

»Delo v OF lepo napreduje, postavili smo nekaj terenskih odborov. Postavili smo tudi dva rajonska odbora OF. Dobil sem stik s Spodnjo in Zgornjo Trebušo... s Črnim vrhom in Krnicami ter Jagerščem.«¹⁴⁹

Januarja 1943 so v okrožju nabrali 23.160 lir narodnega davka in 12.000 lir posojila svobode. Do srede februarja 1943 je število članov KPS naraslo na 20, kandidatov pa na 30 (med njimi 8 žensk).¹⁵⁰ Ustanovili so tudi že okrožni odbor OF.

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je še istega dne, ko je tržaški okrožni komite KPS izgubil svojega sekretarja, sklenil, da pošlje tja Jaka Platiša. Ta je res konec februarja 1943 odšel iz idrijskega okrožja. Novi sekretar okrožnega komiteja je postal Franc Bezeljak, ki je 7. aprila poročal, da je v okrožju že 38 članov KPS, o OF pa:

»OF je pri nas močno utrjena. Edina kraja v našem okrožju, ki ne sodelujeta, sta Zavratac in Godovič. Tja pa bo zelo težko prodreti... V drugih krajih pa so ljudje že precej prekaljeni. Tudi na policiji se drže dobro. Nobeden še ni nič izdal, četudi so aretirali okrog 170 oseb iz našega okrožja.«¹⁵¹

28. aprila 1943, to je istega dne, ko je v Trstu padel Jaka Platiša, so Italijani aretirali Franca Bezeljaka. Zato je Okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko sredi junija 1943 postavil nov okrožni komite, ki so ga sestavljali sekretar Franc Medved-Groga, Minka Treven, Anton Žgavec-Božič in Fanči Hladnik-Zora. Tedaj je bilo samo v Idriji 11 partijskih celic (5 v rudniku), 18 terenskih odborov OF itd.¹⁵²

Okrožje je najprej spadalo v severnoprимorsko področje, po ustanovitvi okrajev pa v srednjeprimorski okraj. Po ukinitvi okraja 8. avgusta 1943 so mu priključili cerkljansko okrožje. Tedaj so novi okrožni komite sestavljali sekretar Franc Caserman in člani Jaka Štucin, Franc Medved in Minka Treven.

Kanalsko okrožje

Dolina reke Soče med Solkanom in Mostom na Soči in Banjška planota sta bili do prve pokrajinske partijske konference politično skoraj neobdelani. Tam je bilo le pet kandidatov KPS in nekaj terenskih odborov OF, kot je to ugotovilo partijsko posvetovanje za Severno Primorsko. V na novo ustanovljenem okrožju sta začela delati Franc Jakopič in Adrijan Kumar-Borigoj, prvi v vaseh severno od Kanala, drugi pa okrog Čepo-

¹⁴⁹ Poročilo 10. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁵⁰ Poročilo OK KPS Idrija 7. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁵¹ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁵² Poročilo Emila Filipiča sredi junija 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

vana.¹⁵³ 13. februarja 1943 se jima je pridružil Franc Caserman-Tesar, ki je postal tudi inštruktor Pokrajinskega komiteja. Približno v istem času je začel delati tudi Mirko Zimic-Miro Brdar,¹⁵⁴ zato pa sta že marca 1943 Franc Jakopič in Adrijan Kumar odšla iz okrožja. Sekretar okrožnega komiteja Franc Caserman je 7. marca 1943 poročal, da je okrožje razdeljeno na pet rajonov: čepovanski, banjški, grgarski, kanalski in kalski. V kanalskem rajonu je bila ena celica z dvema članoma in štirimi kandidati, v kalskem rajonu pa dva člana in devet kandidatov KPS. Do 9. aprila 1943 je bilo že 10 članov in 20 kandidatov KPS, ustanovili pa so tudi prvi rajonski komite (kanalski rajon).¹⁵⁵

Ko so ustanovili okraje, je Franc Caserman odšel za sekretarja Okrajnega komiteja KPS za Severno Primorsko. Okrožni komite KPS so odtelej sestavljali sekretar Mirko Zimic in člani Arkadij Pirih-Mirko, ki so ga Italijani poleti 1943 aretirali, Franc Jakopič in Marica Šuligoj-Dora. Obdržali so razdelitev na pet rajonov, od katerih sta bila najboljša kanalski (3 člani in 10 kandidatov KPS) in kalski (10 članov in 8 kandidatov KPS).¹⁵⁶ Še dolgo časa so bile razmere v okrožju zelo slabe, kar potrjuje poročilo Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko 28. 6. 1943:

»V splošnem je v tem okrožju organizacija zelo slaba, pomanjkljiva, posebno v banjškem in grgarskem rajonu, kjer sploh nimamo naših organizacij, razen nekaj zaupnikov.«¹⁵⁷

Tisti čas je bilo v kanalskem rajonu 16 članov in 10 kandidatov KPS ter 5 terenskih odborov OF, v kalskem rajonu rajonski komite s 5 celicami oziroma 17 člani in 6 kandidati, v čepovanskem 2 člana in 5 kandidatov KPS ter 3 terenski odbori OF.¹⁵⁸ Razmere se niso mnogo izboljšale niti do srede julija 1943 (v kalskem rajonu so bile tedaj 4 partijske celice in en odbor OF, v kanalskem pa ena celica z dvema članoma in 10 kandidati ter 4 terenski odbori OF).¹⁵⁹ Sredi avgusta 1943 so okrožje razdelili na dva rajona (kalsko-kanalski in grgarsko-čepovanski) in ga priključili h goriškemu okrožju.

Goriško okrožje

Na območju goriškega okrožja so italijanske aretacije v letu 1942 porabile skoraj vse aktiviste. Po prvi pokrajinski partijski konferenci je imelo okrožje le zaupnika Julija Beltrama-Janka, ki mu je pomagal Bojan Štih. Pač pa so decembra 1942 ustanovili okrožni odbor OF, ki ga je vodil tajnik Julij Beltram, člani pa so bili Franc Volk-Čaven iz Ozeljana, Ludvik Slokar-Lovrenc in Jože Gregorčič iz Prvačine.¹⁶⁰ 29. decembra 1942 sta Julij Beltram in Bojan Štih poročala:

¹⁵³ Poročilo D. Pirjevca 24. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532; Adrijan Kumar, ustni vir.

¹⁵⁴ Padel 15. avgusta 1944 v vasi Homec pri Livških ravnah.

¹⁵⁵ Poročilo OK KPS Kanal 9. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

¹⁵⁶ Poročilo OK KPS Kanal 24. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 615.

¹⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 615.

¹⁵⁸ Prav tam; poročilo OK KPS Kanal 1. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 615.

¹⁵⁹ Poročilo OK KPS Kanal 17. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 615.

¹⁶⁰ Julij Beltram, ustni vir.

»Gibalne sile OF so enostavno zajele pretežno večino vsega prebivalstva, da skoraj ni hiše, kjer bi ne bilo aktivista, podpornega člana ali vsaj simpatizerja OF. Seveda so tja in sem še vedno zakrknjenci ali celo sovražniki, toda na te odpade le majhen odstotek.«¹⁶¹

V tem času so bili terenski odbori OF že v vseh vaseh, razen v Šempasu in Vitovljah, Štandražu in Renčah. Sredi januarja 1943 je bilo 11 članov in 22 kandidatov KPS.¹⁶² Število se je zmanjšalo ob rekrutaciji v partizane. »Pri mobilizaciji so se partijci in kandidati dobro izkazali kot dokaj samostojni in iniciativni delavci. Vso mobilizacijo od Mirna do Volčje drage so partijci in kandidati s sodelovanjem Kraškega bataljona sami izvedli.«¹⁶³ Tako so bili konec februarja 1943 le še 4 člani in 6 kandidatov KPS.¹⁶⁴ Okrožje je bilo razdeljeno v štiri rajone: Gorica, Ozeljan, Vogrsko in Miren.¹⁶⁵

Po ustanovitvi okrajev je Julij Beltram aprila 1943 postal sekretar Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko, kamor je spadalo tudi goriško okrožje. Bojan Štih pa je odšel v Gradnikovo brigado.¹⁶⁶ Okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko je tedaj postavil okrožni komite, ki so ga sestavljali sekretar Ludvik Slokar-Lazar in člana Franc Žižmond-Ivan in Jožef Vodopivec-Andrej, ki so ju Italijani pobrali že v prvi polovici maja 1943.¹⁶⁷ Zato pa je junija 1943 začel Ludviku Slokarju pomagati Franc Pregelj-Boro. Ta dva sta 30. junija 1943 poročala Juliju Beltramu:

»Moralno stanje v našem okrožju se počasi, toda stalno izboljšuje. Prav tako razpoloženje do OF. Razen določenih in tudi tebi znanih predelov v okolici mesta lahko rečemo, da imamo množice za sabo. Danes je edino še vas Solkam brez našega odbora. Na splošno je naša organizacijska mreža že skoraj popolna v številu odborov (še nekaj mladinskih, pa morda še nekaj AFŽ odborov manjka), toda glede kakovosti imamo še mnogo dela pred sabo, posebno pa glede izgradnje aktiva kadrov. Zveza je pa precej dobra. Tukaj imamo 5 partijcev in 12 kandidatov.«¹⁶⁸ Tudi Okrajni komite KPS za Srednjo Primorsko je poročal podobno:

»V vseh vaseh imamo predstavnike OF. Res je, da nimamo povsod polnoštevilnih odborov, toda stalno se izpopolnjujejo (ker stalno sem in tja tega ali onega aretirajo). Šibka je organizacija v okolici mesta in v mestu samem.«¹⁶⁹

Ko so odpravili okraje, sta se sredi avgusta 1943 h goriškemu okrožju priključili vipavsko in kanalsko okrožje. Novo okrožje so razdelili v devet rajonov: kalsko-kanalski (sekretar Franc Jakopič), grgarsko-čepovanski (sekretar Franc Hojak-Grom), goriški s predmestjem (sekretar Ludvik Slokar), vogrski (sekretarka Milena Peršič-Magda), mirenski (sekretarka Roza Nemeč-Snežnica), šentviški (sekretar Franc Lavrenčič-Grenki), ajdovski (se-

¹⁶¹ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁶² Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁶³ Poročilo OK KPS Gorica 24. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁶⁴ Prav tam.

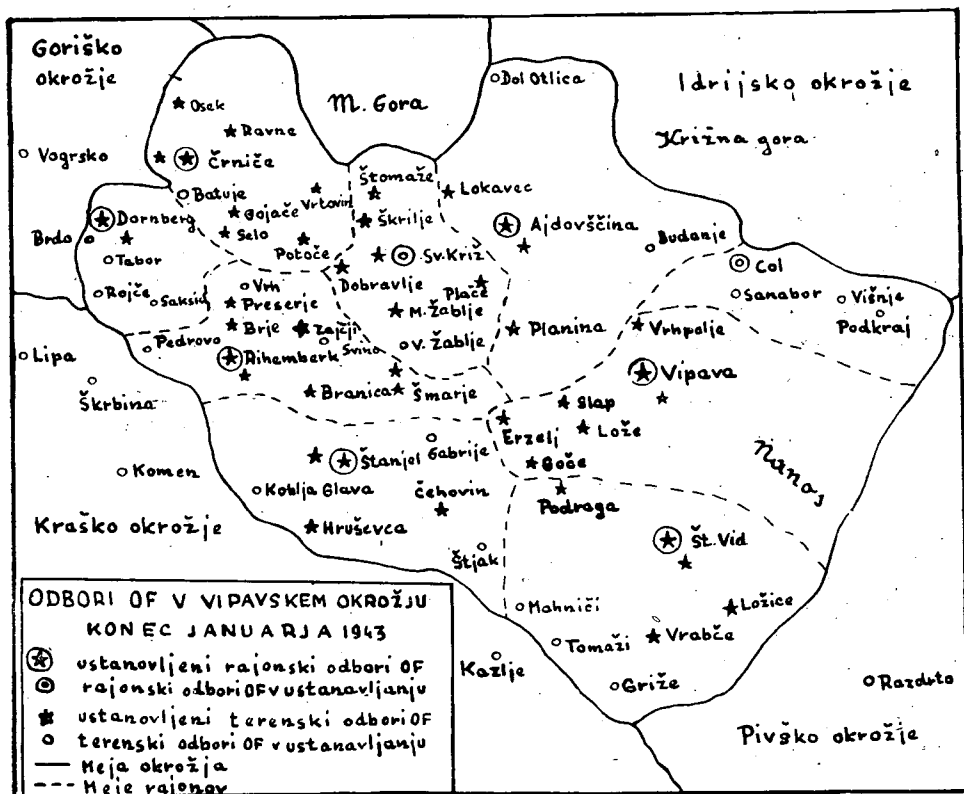
¹⁶⁵ Julij Beltram, ustni vir.

¹⁶⁶ Bojan Štih, ustni vir.

¹⁶⁷ Julij Beltram in Franc Žižmond, ustni vir.

¹⁶⁸ Arhiv IZDG, f. 615.

¹⁶⁹ Arhiv IZDG, f. 615.

kretar Aleš Baša), črniški (sekretar Srečko Čebren-Zdravko) in dornberški (sekretar Franc Pregelj). Ugotovili so, »da je OF (kot politična organizacija) slaba, da niti po vseh vaseh v prejšnjem ajdovskem okrožju v pretežni večini terenskih odborov nimamo, da so ti odbori precej šibki, intendantski, da smo še vedno slabi v industrijskih središčih« itd. Zato so po temeljiti analizi razmer poslali ljudi v rajone s potrebnimi smernicami in navodili. V celem okrožju je bilo takrat okoli 40 članov KPS, ki niso bili povezani v celice, razen v kalskem rajonu. Sestavili so tudi nov okrožni komite. Sekretar je postal Julij Beltram, člani pa Emil Filipčič, Ludvik Slokar, Mirko Zimic in Gabrijel Kumar-Jelko.¹⁷⁰ Novi okrožni komite je 24. avgusta 1943 poročal:

»Okrožnega odbora OF nimamo. Imamo pa povsod postavljene rajonske odbore OF (ponekod še niso polnoštevilni). Toda če malo globlje pogledamo, vidimo, da so bolj partijski forumi nego OF. Treba bi bilo samo kandidate prevesti v Partijo, malo politične izgradnje in imeli bi partijske rajonske komiteje. Tako tudi mislimo napraviti.«¹⁷¹

Še preden je prišlo do tega, je okrožje doživelo novo reorganizacijo. Sredi septembra 1943 se je od njega odcepilo vipavsko ali ajdovsko okrožje.

¹⁷⁰ Poročilo OK KPS Gorica 18. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁷¹ Arhiv IZDG, f. 615.

Vipavsko okrožje

V Vipavski dolini sta bili v tistem času dve žarišči narodnoosvobodilnega gibanja. V zgornjem delu Vipavske doline sta delala Ivan Lavrenčič-Grenki (Filozof) in Štefan Nabergoj-Janez (Vipavec). Prvi je nadaljeval delo, ki sta ga začela Jože Lemut-Saša in Ivan Mohorčič-Tiger, drugi pa je spomladi 1942 začel organizirati mladinske krožke, a zaradi huděga sovražnikovega nasilja ni uspel, jeseni pa je pomagal Ivanu Lavrenčiču postavljati terenske in rajonske odbore OF. Ker nekaj časa nista dobila zveze s spodnjevipavskim delom okrožja, kjer so delali Srečko Čebtron-Zdravko, Ivo Kosovel-Borotin (Seržente) in Stričko, sta »sama pričela organizirati rajone po takrat dobljenih navodilih« in 16. decembra 1942 poročala: »Sedaj je na redu organizacija terenskih krajevnih in rajonskih odborov, h koncu za zaključek bomo pa sestavili okrožni odbor... (Prehajava k organiziranju ženskih odborov in Narodne zaščite, za zaključek pa bova organizirala mladinske odbore.«¹⁷²

Do začetka januarja 1943 so v Vipavski dolini že organizirali pet rajonov: šentviški, vipavski, ajdovski, braniški in colski.¹⁷³ V njih je bilo že 26 članov in 30 kandidatov KPS. Okrožni komite KPS sta sestavljala sekretar Srečko Čebtron in član Ivo Kosovel.¹⁷⁴

25. in 26. januarja 1943 so imeli neke vrste okrožno konferenco OF, ki je ugotovila, da je v Vipavski dolini že 5 rajonskih (šentviški, vipavski, ajdovski, črniški, rihemberški) in 38 terenskih odborov OF, da 2 rajonska (svetokriški in štanjelski) in 7 terenskih odborov OF še vzpostavljajo, za 2 rajonska (colski in domberški) in 6 terenskih odborov OF pa da so že navezali stike s ljudmi. Le 7 krajev še niso čisto nič zajeli. Okrožje so razdelili v 9 rajonov: šentviški, vipavski, colski, ajdovski, svetokriški, črniški, rihemberški, domberški in štanjelski s petčlanskimi rajonskimi odbori OF. Ustanovili so okrožni odbor OF s tajnikom Srečkom Čebtronom in člani Ivanom Kosovelom, Ivanom Lavrenčičem, Štefanom Nabergojem in Stričkom.¹⁷⁵

Po mirnem in uspešnem januarju so se začele hude razmere zaradi izdaj in sovražnikovega nasilja. Najprej je začel izdajati Cvetko Grilanc-Nedeljko, ki je pobegnil iz Kraške čete, nato pa še Ivan Kerševan-Črni Martin. Ko so ga Italijani ujeli, se mu je s pomočjo aktivistov posrečilo zbežati iz zapora, čez nekaj dni pa se je sam prijavil Italijanom in začel na veliko izdajati. Izdaja je zajela predvsem vipavsko in goriško okrožje. Tako je 10. marca 1943 padla vipavska okrožna tehnika na Gočah, skrivališče papirja itd. Istega dne so Italijani besneli tudi na Vogrskem.

Razmere so bile zelo hude še avgusta 1943, o čemer priča poročilo Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko 13. avgusta 1943:

»Moralno stanje je bilo zaradi velikih represalij v tem okrožju, posebno v šentviškem rajonu, zelo nizko. V tem rajonu so pobili okrog 26 ljudi in požgali okrog 60–70 hiš. Dve vasi so izselili, v dveh vaseh pa pobrali vso

¹⁷² Poročilo Štefana Nabergoja 16. 12. 1942 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁷³ Poročilo Štefana Nabergoja 6. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁷⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁷⁵ Poročilo OOOV Vipava 26. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

živino... Stanje Partije je tudi zelo šibko, vsega 11, ki sploh niso povezani v celice.«¹⁷⁶

Ker so italijanske aretacije razbile šentviški, vipavski in ajdovski rajonski odbor OF, so število rajonskih odborov OF zmanjšali od devet na štiri: črniški (sekretar Srečko Čebren), ajdovski (sekretar Aleš Baša), šentviški (sekretar Franc Lavrenčič), dornberški (sekretar Franc Pregelj).¹⁷⁷

Poleti 1943 so okrožni odbor OF sestavljali tajnik Gabrijel Kumar-Jelko in člani Srečko Čebren, Franc Lavrenčič in Anton Semenič-Medved. Sredi avgusta pa se je okrožje, ki je po 25. juniju spadalo v južno-primorski okraj, od začetka avgusta pa spet v srednjeprimorski, s svojimi štirimi rajoni priključilo h goriškemu okrožju.

Briško okrožje

Leta 1942 so v Goriških Brdih delali Andrej Kumar-Stric Marko, Ivan Gravnar-Zapad, Anton Reya-Sever in drugi. Po prvi pokrajinski partijski konferenci so ustanovili okrožni komite KPS s sekretarjem Benediktom Simčičem-Kavkazom (Dike, Matic), Ludvikom Vitezom-Slavkom in Albertom Miklusom-Železničarjem. V Brdih je bilo tedaj 6 članov in 3 kandidati KPS.¹⁷⁸ To število se je zaradi rekrutacije v partizane zmanjšalo na štiri,¹⁷⁹ oziroma po aretaciji sekretarja na tri člane (Ludvik Vitez, Cvetko Žižmond in Albert Miklus).¹⁸⁰ Tako so bili ti trije hkrati okrožni komite KPS, ki ga je vodil Ludvik Vitez. Že aprila 1943 pa je prišel z Gorenjskega Jože Krajc-Zakelj, ki je postal sekretar okrožnega komiteja KPS in tudi instruktor Pokrajinskega komiteja KPS.¹⁸¹ Maja 1943 pa je prišel še politikomisar 3. čete III. bataljona Soškega odreda Jožef Peršolja-Filip. Oba, Jože Krajc in Jože Peršolja, sta bila vse do svoje tragične smrti srce in duša osvobodilnega gibanja v Goriških Brdih in Beneški Sloveniji. Dne 2. junija 1943 je postal sekretar okrožnega komiteja Jože Peršolja,¹⁸² člana pa sta ostala Cvetko Žižmond in Albert Miklus.¹⁸³ Do avgusta 1943 jim je uspelo ustanoviti še dve partijski celici, ki sta imeli 15 članov.¹⁸⁴ Postavili so tudi štiri rajonske odbore OF: Južna Brda, Zapadna Brda, Južna Idrija in Severna Idrija in tajnika za peti rajonski odbor OF — Matajur. V OF so do tedaj zajeli vse vasi, razen Medane, kjer je bila sovražna postojanka.¹⁸⁵

2. septembra 1943 sta se briško in beneško okrožje združili v okrožje Zapadna Primorska. Sekretar okrožnega komiteja KPS je postal Jože Krajc, člani pa Jože Peršolja, Alojz Mavrič, Cvetko Žižmond in Ludvik Vitez.

¹⁷⁶ Arhiv IZDG, f. 615.

¹⁷⁷ Prav tam.

¹⁷⁸ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁷⁹ Poročilo Benedikta Simčiča 16. 3. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁸⁰ Poročilo Ludvika Viteza 19. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁸¹ Dopis štaba Gorenjskega odreda 10. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

¹⁸² Utonil v Soči 11. julija 1944.

¹⁸³ Poročilo OK KPS Brda 6. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁸⁴ Poročilo OK KPS Brda 9. 8. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁸⁵ Poročilo OK KPS Brda 17. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 615.

Beneška Slovenija

Področje med reko Idrijo in italijansko-slovensko jezikovno mejo na zahodu so spomladi 1943 organizirali kot posebno okrožje, a se v njem v tem času ni ustanovilo okrožno vodstvo in je zato ostalo pri zaupniškem sistemu.

Že v prvi polovici marca 1943 je Alojz Mavrič-Oton navezal stike z nekaterimi vasi v Beneški Sloveniji. V drugi polovici marca ga je Pokrajinski komite KPS za Primorsko poslal tja kot »zaupnika«. Ob tej priliki je naročil svojemu instruktorju Francu Casermanu, ki je bil tedaj tudi sekretar Okrožnega komiteja KPS Kanal:

»Pred odhodom moraš tovariša kot instruktor PK KPS poučiti o vseh sektorjih dela, posebno pa mu moraš dati nasvete, kako pričeti z delom v do sedaj popolnoma neobdelani pokrajini.

Pri tem Te opozarjamo zlasti na naslednje: Čeprav naj bo tovariš poučen o vseh oblikah in sektorjih našega dela, naj ne prične z vsem naenkrat, temveč naj najprej prepotuje svoje okrožje in si poišče stikov v glavnih krajih, ne da bi ljudem, ki jih pri tem najde, dajal pretežke naloge. Šele postopoma naj formira terenske odbore OF in šele ko se posamezniki iz teh odborov dobro izkažejo, lahko misli na njihov sprejem v Partijo. Seveda je v današnjih časih ta proces lahko hitrejši, kakor pa bi bil pred letom dni. Glede agitacije v Beneški Sloveniji se nam zdi — kolikor poznamo tamkajšnje razmere, da mora biti ta nekoliko drugačna kakor v ostalih okrožjih. Zaradi upadle narodne zavesti je treba v Beneški Sloveniji bolj poudarjati *socialni smisel* naše narodne osvoboditve, z drugimi besedami poudarjati, da se danes slovenski narod bori za tako združeno Slovenijo, v kateri bosta delavec in kmet uživala vse plodove svojega truda.«¹⁸⁶

Alojz Mavrič je prišel v Beneško Slovenijo v začetku aprila 1943. Do srede meseca je pridobil že prve ljudi za aktivno politično delo in imel nekaj sestankov s prebivalci. 7. maja 1943 je poročal:

»Jaz sem še vedno tukaj pri svojem delu in sem do sedaj pridobil štiri vasice, kjer je bilo skupno 26 hiš, poleg tega imam še drugih, raztresenih 20 hiš. Ljudje so precej zavedni, priznavajo, da je OF edina rešitev delovnega ljudstva izpod okupatorjevega jarma.«¹⁸⁷

V Beneško Slovenijo sta kmalu odšla še dva aktivista in 16. maja 1943 je Jože Peršolja-Fulip poročal:

»O teh treh, ki so v Benečiji, sem slišal, da so že nekaj vasi organizirali, kar se bo tudi dalo nadaljevati, to sem tudi poskušal, ko smo imeli sestanek s 25 beneškimi delavci pod Matajurjem. Vsi so protifašisti, le da niso bili poučeni o cilju in smotru naše borbe...«¹⁸⁸

Tudi tolminsko okrožje je v tem času imelo nekaj stikov z Beneško Slovenijo, o čemer je Okrožni komite KPS Tolmin poročal 20. aprila 1943:

»Z Benečani imamo stalne zveze. Pred tremi tedni smo imeli z njimi sestanek, kateremu je prisostvoval tudi komandant Severnoprimskega odreda (Tone Bavce-Cene, op. p.). Govorili smo o mobilizaciji Furlanov

¹⁸⁶ Arhiv IZDG, f. 535.

¹⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁸⁸ Arhiv IZDG, f. 532.

in Benečamov v njih Squadre mobile (tako se namreč imenujejo italijanski partizani). Izgledi za bolj masoven dotok v te squadre mobile so bolj slabi. To pa zato, ker ne znajo organizirati bolj na široko. Pravijo, da bi bilo to zanje kot terenske delavce nevarno, da bi bili razkrinkani. Povedali smo jim, da če se tega bojijo, naj gredo v ilegalo in bodo tako imeli še večje uspehe...¹⁸⁹

Ko so bili ustanovljeni okraji, je severni del Beneške Slovenije spadal v severnoprimorski okraj, jugovzhodni del pa v srednjeprimorski okraj. Okrajni komite KPS za Severno Primorsko je nameraval v severnem delu Beneške Slovenije ustanoviti posebno matajursko okrožje, južneje od njega pa bi bilo beneško okrožje. Ker so nastala vprašanja glede razmejitve, je dal PK KPS za Primorsko okrožnemu komiteju KPS za Brda 3. julija 1943 naslednja navodila:

»1. Okrožje Brda in Beneška Slovenija sta odslej priključeni okraju srednja Primorska...

6. Glede območja vašega in beneškega okrožnega komiteja velja tole: vsak okrožni komite seže tako daleč kot more, to se pravi, organizira slovenske vasi iz svojega središča v vse smeri, dokler ne naleti na vasi, ki jih je že organiziralo sosednje okrožje. Glede vasi od Marijinega Celja do Kobalarja menimo, da sploh še niso organizirane, in da bi bila zato vaša dolžnost, da prodirate tudi v to smer. Glede okrožja Beneška Slovenija pa sporočite tovarišu Otonu, ki je pričel organizirati v skrajnem južnem delu Benečije, da se Benečija organizira tudi s severnega konca in da je tam organizirano okrožje Matajur, ki spada pod Okrajni komite za severno Primorsko. On naj torej prodira proti severu, dokler ne naleti na vasi, povezane z matajurskim okrožnim komitejem.¹⁹⁰

Obenem je PK KPS poklical iz Brd Jožeta Krajca, ki je bil dotlej instruktor PK KPS za Primorsko in sicer predvsem za Goriška Brda. Določil ga je za člana Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko. Jože Krajc je ravno tedaj obiskal nekaj vasi v Beneški Sloveniji: (Selci, Kodrmaci, Bavdeži, Kovačevica in Matajur) ter tam ustanovil terenske odbore OF. Sestal se je tudi z Okrajnim komitejem KPS za Severno Primorsko. Na sestanku so sklenili:

»Bolj v Vzhodni Benečiji bomo postavili tričlanski okrožni odbor. Ker pa ni na razpolago kadra, bomo postavili za sekretarja tovariša Otona.¹⁹¹ To okrožje bi bilo zaenkrat delno odvisno od briškega okrožja, vsaj glede tehnike. Ciklostil sicer imamo, nimamo pa tehničarja... Torej iz tega področja bi prodirali proti zapadni Benečiji in od tam proti vzhodni. Če bi imeli na razpolago potrebni kader, bi postavili matajursko okrožje, tako bo pa prevzel to nalogo OK KPS Tolmin in Bovec.¹⁹²

Zaradi ukinitve okrajev in združitve manjših okrožij v večja, beneško okrožje še ni dobilo svojih političnih organov. Beneška Slovenija je od avgusta 1943 dalje spadala v briško okrožje, dokler se ni pozimi 1943-1944

¹⁸⁹ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁹⁰ Arhiv CKZKS, št. 2166.

¹⁹¹ Člana bi naj postala Albert Miklus-Janez in Zofija Velušček-Silva.

¹⁹² Poročilo J. Krajca 10. julija 1943 v arhivu IZDG, f. 535.

spet odcepila od njega kot posebno okrožje, katerega sekretar je postal Jože Peršolja.

V Beneški Sloveniji so od junija do septembra 1943 delale tudi tri politično-organizacijske točke. Njihov nastanek je v zvezi z znanim pohodom Gregorčičeve brigade v Beneško Slovenijo.

Za uspešen politični razvoj osvobodilnega boja v Beneški Sloveniji je bilo potrebno na tem ozemlju z večjimi operacijami proti fašistični vojski moralno-politično podpreti prebujajoče se protifašistične množice. Ker so bile na tem področju, kjer se je spomladi 1943 ustanovil XXIV. armadni zbor s sedežem v Vidmu, italijanske vojaške enote močno koncentrirane, so to malo lahko izvedle samo ustrezne operativne enote narodnoosvobodilne vojske, to je brigade. Zato sta v prvi polovici maja odšli proti Beneški Sloveniji novi primorski brigadi. Toda le ena, to je Gregorčičeva, je prišla v Beneško Slovenijo in tam naletela na splošne simpatije prebivalstva.

Ko je Gregorčičeva brigada odšla iz Beneške Slovenije, so tam organizirali tri politično-organizacijske karavle, o katerih je Dušan Pirjevec-Ahac poročal:

»Stvar smo uredili takole:

1. Organizirali smo politično-organizacijske karavle s precejšnjim številom moštva in enim politično sposobnim človekom. Eno karavlo smo postavili na levi, dve pa na desni strani Nadiže. Povezali smo jih že z Okrajnim komitejem KPS za Severno Primorsko. Ta jih bo povezal z Okrožnim komitejem KPS Brda-Benečija in s Krajcem...

2. Za nadzornika in vodjo teh karavel smo postavili tovariša Lada Krčana (France Perovšek — op. p.)... Te karavle imajo seveda tudi vojaške maloge in bodo lahko v najkrajšem času narastle v čete, če bodo le dovolj aktivne. V resnici so to torej nekakšne terenske čete oziroma vodi. Da smo to storili, nas je k temu prisililo zlasti dejstvo, da bi terenci z zgolj civilnimi zvezami po Benečiji bolj malo opravili, medtem ko bodo lahko partizanske patrolje z mitingi po vaseh žele velike uspehe...¹⁹³

Karavlo na rezijanski strani (12 partizanov) je vodil Ivan Varšek-Vare, v Zahodni Benečiji (na Miji 13 partizanov) je vodil Franc Perovšek, v Vzhodni Benečiji (na Matajurju 14 partizanov) pa Franc Črnugelj-Zorko. Iz teh partizanov je nastala Beneška četa.

Pivško okrožje

Od decembra 1942 je delal na Pivki zaupnik Niko Šturm-Tarzan iz Senožec, ki je prišel iz Brkinske čete. Sredi januarja 1943 je bilo poleg njega, ki je bil član KPS, še devet kandidatov.¹⁹⁴ 19. februarja 1943 je poročal:

»Stanje in delo naših organizacij je pa malo šibko, vzrok temu pa je seveda nepozna organizacija na tem področju... Narodna zaščita je v naših krajih le malo razvita. Oborožena sploh mi... Sestavljenih imam že več odborov, ki so povezani v rajone, za silo mi odgovarja tudi okrožni

¹⁹³ Poročilo D. Pirjevca 8. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

¹⁹⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

odbor ... Mitingov OF je bilo do zdaj zelo malo, največ so jih še organizirali partizani.

Mladinske in ženske organizacije tudi že obstajajo in mam nudijo vsakovrstno pomoč na vojaškem in organizacijskem področju.¹⁹⁵

Toda Niko Šturm je že 27. februarja 1943 padel v Sajevečah pri Senožeah.¹⁹⁶ Nekaj časa je delal na Pivki tudi Milan Trobec-Taras, ki je pribežal iz Trsta, a so ga kmalu poklicali v brigado.¹⁹⁷ Tako je bilo okrožje brez pravega vodstva vse do ustanovitve južnoprimorskega okraja, v katerega se je vključilo 2. junija 1943. Okrajni komite KPS za Južno Primorsko je zato že na svoji prvi seji 2.—4. junija 1943 sklenil, da vzame iz vojske politkomisarja čete Franca Hvaliča-Bolteja,¹⁹⁸ ki je že 1941. leta delal v Trstu, in ga postavi za sekretarja pivškega okrožja. Pomagal naj bi mu Viktor Heine-Perun. Ta je že nekaj časa delal v okrožju, toda »tako malo, ker je bil zaposlen z drugim delom, da ne moremo sploh govoriti o kakšnih odborih ali slično«.¹⁹⁹

Po ukinitvi okrajev avgusta 1943 je Pokrajinski komite KPS za Primorsko postavil za sekretarja okrožnega komiteja KPS španskega borca in bivšega političnega delavca na Reki in v ilirskobistriškem okrožju Matijo Gržino-Silva Robido, za člana pa Franca Hvaliča. Toda okrožje se je začelo prav razvijati šele po kapitulaciji Italije.

Kraško okrožje

Na Krasu sta že pred prvo pokrajinsko partijsko konferenco delala Avgust Dugulin-Maks Potokar in Avgust Špacapan-Strnad. Po konferenci je prvi delal na območju od srednjega Krasa proti Trstu, drugi pa od srednjega Krasa proti Furlaniji.²⁰⁰ Sredi januarja 1943 so bili v okrožju le trije člani KPS,²⁰¹ v enem mesecu pa se je njihovo število dvignilo na 10, število kandidatov pa celo na 18. Sredi februarja 1943 je bilo v okrožju tudi 28 terenskih odborov OF.²⁰² Darko Marušič pa je dan pred tem poročal:

»Kar se Partije tiče, je stvar precej slaba, zaradi precejšnjega sektaštva. Partije je 8, kandidatov pa 11. Celice še niso ustanovljene, ker so partijci precej raztreseni po okrožju, pa tudi partijskih vodstev, razen dvočlanskega okrožnega komiteja KPS, ni.

Precej bolje je glede OF. Sestavljen je okrožni odbor OF ter 5 rajonskih odborov, ki imajo v pregledu kakšnih 25 večjih vasi ... Precej široko so zajete tudi ženske in ženska mladina. Vendar niso niti ženske niti ženska mladina povezane v odbore OF, odnosno v aktive SKOJ.«²⁰³

Okrožni odbor OF Kras so tedaj sestavljali tajnik Avgust Dugulin, Avgust Špacapan, Mirko Pirc, Ciril Grmek, Miro Pupis in Mirko Pahor.

¹⁹⁵ Arhiv IZDG, f. 532.

¹⁹⁶ Anton Ferjančič, ustni vir.

¹⁹⁷ Milan Trobec, ustni vir.

¹⁹⁸ Padel pred osvoboditvijo na Krasu spomladi 1945.

¹⁹⁹ Poročilo D. Marušiča 4. 6. 1943; poročilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 10. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

²⁰⁰ Poročilo Avgusta Špacapana 15. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰¹ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

²⁰² Poročilo Avgusta Dugulina 17. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰³ Arhiv IZDG, f. 532.

Februarja 1943 se je povečalo italijansko nasilje, prišlo pa je tudi do mnogih aretacij, ki jih je povzročil partizanski dezertar Cvetko Grilanc-Nedeljko. Med aretiranimi je bil tudi član okrožnega komiteja Jožef Brundula.²⁰⁴ 5. marca 1943 je Avgust Dugulin poročal za svoje območje:

»Partijci so 4, ki so v eni celici in funkcionarji vaških odborov OF, rajonski komite KPS je eden, postavili bomo še dva, v okrožnem komiteju KPS sva še vedno dva člana... Kandidatov KPS je 5, kandidatka prav tako 5.

V sredo, po napadu na kamion nad Kazljami in Avberjem, kjer je bilo 12 vojakov mrtvih in več ranjenih, so skvadristi napadli Kazlje in ubili 8 domačinov, moške so aretirali, požgali so skoraj celo vas...²⁰⁵

Marca in aprila 1943 so bili na Dugulinovem območju trije rajonski odbori OF (komenski, tomajski in sežanski), ki so imeli 17 terenskih odborov OF. Bilo je tudi 6 članov KPS in 12 kandidatov,²⁰⁶ a se je do začetka maja 1943 njihovo število dvignilo na 11 članov (v treh celicah), 9 kandidatov in 12 kandidatka.²⁰⁷ Na Špacapanovem območju pa so bili trije rajonski odbori OF: spodnji ali ronški, srednji ali temeniški in zgornji ali škrbinski, ki so imeli 16 terenskih odborov OF. Bilo je tudi 6 članov KPS in 15 kandidatov.²⁰⁸

Ko je 2. junija 1943 Avgust Špacapan postal član Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko, pod katerega je do 25. junija in po 15. juliju 1943 spadalo tudi kraško okrožje (med 25. junijem in 15. julijem je spadalo v srednjeprimorski okraj), sta postala člana Okrožnega komiteja KPS Kras še bivši sekretar Rajonskega komiteja KPS Čičerija Davorin Cek-Danilo Mrkonja in Rudi Kodrič-Branke. Takrat je Darko Marušič poročal:

»Kraško okrožje ima šest rajonov, toda ni enega rajonskega komiteja, razen 'trokomiteja', ki ga je postavil tov. Maks za tri rajone skupaj. V vsem je 6 celic z 22 člani in 17 kandidati. Kvalitetno je Partija povprečna (za primorske razmere, se razume), tudi samoiniciativni so nekateri, toda čutiti je pomanjkanje najosnovnejših nauk, kar je precej krivo pomanjkanje krepkih zvez. Saj razen kratkega sestanka z mano ob Novem letu (31. decembra 1942 — op. p.) ni bilo nikogar več ne pri Maksu in ne pri Strnadu...

OF obsega 31 terenskih odborov, 6 rajonskih odborov, ki se ne zavedajo, da predstavljajo oblast in se smatrajo za nekakšne nabiralne organe za našo vojsko...²⁰⁹

Okrajni komite KPS za Južno Primorsko je v drugi polovici julija 1943 nameraval razdeliti kraško okrožje v dve okrožji. Meja med obema naj bi bila šla od Nabrežine čez Prosek in Repentabor ter po železniški progi Trst—Gorica do meje ajdovskega okrožja. Vzhodno od te črte naj bi bilo vzhodnokraško okrožje, ki bi ga vodil Avgust Dugulin, zahodno od nje pa zahodnokraško, ki bi ga vodil Rudi Kodrič.²¹⁰ Do razdelitve pa ni

²⁰⁴ Glej op. 202!

²⁰⁵ Arhiv IZDG, f. 532.

²⁰⁶ Poročilo Avgusta Dugulina 23. 3. 1934 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰⁷ Poročilo Avgusta Dugulina 3. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰⁸ Poročilo Avgusta Špacapana 12. 4. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁰⁹ Poročilo D. Marušiča 4. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹⁰ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 23. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

prišlo, ker je Pokrajinski komite KPS že mislil na združevanje okrožij in ne na njihovo delitev.

Ko so septembra 1943 odpravili južnoprimorski okraj, so Okrožni komite KPS in Okrožni odbor OF sestavljali sekretar Avgust Špacapan in člani Avgust Dugulin, Rudi Kodrič in Davorin Cek. Tedaj so okrožje razdelili v 7 rajonov: Komen (27 vasi), Tomaj (16 vasi), Opatje selo (12 vasi), Doberdob (11 vasi), Nabrežina (16 vasi), Sežana (43 vasi) in Opčine (11 vasi).²¹¹

Materijsko okrožje

Pokrajinski komite KPS za Primorsko je po prvi pokrajinski partijski konferenci poslal v Brkine enega svojih najboljših delavcev namestnika politkomisarja III. bataljona Soškega odreda Rudija Mahničiča-Brkinca. 21. januarja 1943 je ta že poročal o svojih uspehih:

»Drugače je šlo politično delo še precej dobro. Organiziranih je že precej vasi (o. 20), postavljeni terenski odbori OF, ki dobro delajo... Iz 10—15 vasi pa sem do 20. t. m. prejel 10.000 lir davka. Narodna zaščita se tudi snuje, do sedaj je osnovanih 5 čet...«²¹²

Poročal je tudi, da je v Brkinih našel člana KPS, ki je pribežal s Štajerskega²¹³ in da je od začetka decembra 1942 sprejel v Partijo tri člane in tri kandidate.²¹⁴ 7. februarja 1943 je spet poročal:

»Narodnoosvobodilnih odborov (terenskih) je 22 (dva in dvajset), to pomeni, da je toliko vasi organiziranih. Razmere v teh vaseh, ki so v sredini okrožja, so zadovoljive. Izdajalcev skoraj ni... Zamikanje za OF je veliko, vsi so za OF in ni belogardistov...«²¹⁵

Ko ga je Pokrajinski komite opozoril, naj ne uporablja več imena »narodnoosvobodilni odbori«, temveč »terenski odbori OF«, mu je odgovoril:

»Naziva »narodnoosvobodilni odbori« ne bomo več uporabljali, čeprav so bili ti odbori v večjih vaseh materijskega okrožja izvoljeni. Izvolila jih je vas sama, saj je nekaj takih vasi, ki so stoodstotno za OF, brez izdajalcev. Tam je vas po izvršenih mitingih sama izbrala terenski odbor...«²¹⁶

7. februarja 1943 je poročal tudi, da ima organizirane že tri rajone: materijskega, kjer je partijska celica s tremi člani in kandidatom, sežansko-barkškega, kjer je skupina treh kandidatov in ilirskobistriškega. Čez deset dni je poročal, da je v prvi polovici februarja ustanovil novih 11 terenskih odborov OF,²¹⁷ do 20. marca pa spet novih 12, predvsem v novem sušiškem rajonu,²¹⁸ v drugi polovici marca je ustanovil še podgradski rajon, kjer je bilo organiziranih 5 vasi.²¹⁹ Prve dni aprila je ustanovil še rodiško-herpeljski rajon.

²¹¹ Poročilo OK KPS Kras 8. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹² Arhiv IZDG, f. 532.

²¹³ Jožef Strnad-Pipan, ki so ga Nemci v začetku leta 1944 aretirali in odpeljali v Dachau, od koder se ni več vrnil.

²¹⁴ Prav tam.

²¹⁵ Arhiv IZDG, f. 532.

²¹⁶ Poročilo Rudija Mahničiča 10. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹⁷ Poročilo Rudija Mahničiča 18. 2. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹⁸ Poročilo Rudija Mahničiča 20. 3. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²¹⁹ Poročilo Rudija Mahničiča 31. 3. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

4. aprila 1943 je ustanovil okrožni komite KPS, v katerem so bili sekretar Rudi Mahnič in člana Albin Godina-Vojo Slavič in Josip Zidar-Jadran Hribar. 8. maja je postal njegov član tudi Franc Grm-Vlado Krašan. 21. maja pa je dotedanjega namestnika Kraškega bataljona Franca Segulina-Bora Kladivarja postavil za instruktora okrožnega komiteja.

V drugi polovici aprila je ustanovil tudi okrožni odbor OF, ki so ga sestavljali tajnik Rudi Mahnič in člani Albin Godina, Josip Zidar, Franc Grm, Tone Dougan, Tone Jurišič-Pavel Jerebica²²⁰ in Viktor Berce-Božo, župnik iz Slivja.

Do srede maja 1943, ko so ustanovili vse nameravane rajone, je bilo v okrožju devet rajonov: bistriški, materijski, čičarijski, suški, brkinski, vzhodnibrkinski, kraški, podgradski in križiški (Rodik—Herpelje—Podgorje) z 38 člani in 12 kandidati KPS²²¹. Ko se je tako povečalo število rajonov in ko je imelo okrožje že 15 partijskih celic in 5 skupin kandidatov oziroma 48 članov in 18 kandidatov KPS, 62 terenskih odborov OF, v 28 drugih vaseh pa zaupnike,²²² so ob ustanovitvi južnoprimorskega okraja razdelili okrožje v dve manjši okrožji: materijsko in ilirsko-bistriško. 10. junija 1943 je Okrajni komite KPS za Južno Primorsko določil mejo med obema okrožjema: Ležeče—Suhorje—Ostrožno Brdo—Janežovo Brdo—Prelože—Zajeveše—Podbeže—Sobonje—Starad (ti kraji pridejo v novo materijsko okrožje) in določil: »Naloga samih okrožnih komitejev je, da si temu primerno razdelita okrožji na rajone, poslužujoč se pri tem stare razdelitve okrožja na rajone.«²²³ Tako je novo materijsko okrožje imelo pet rajonov: Materija, Čičarija, Rodik-Herpelje, Kras (Barka-Divača) in Brkini²²⁴ z rajonskimi komiteji KPS in 10 celicami, v katerih je bilo 39 članov in kandidatov KPS. Bilo je tudi 5 rajonskih odborov OF z 41 terenskimi odbori OF in 5 zaupniki. Okrožni komite KPS so sestavljali sekretar Albin Godina in člani Tone Dougan, Franc Grm in Tone Jurišič.²²⁵ V okrožnem odboru OF pa je bil poleg članov okrožnega komiteja KPS še Viktor Berce, župnik iz Slivja. Ko so Italijani junija 1943 aretirali Albina Godina in Franca Grma, je postal sekretar okrožnega komiteja KPS in tajnik okrožnega odbora OF Tone Dougan, od srede avgusta 1943 pa je bil član obeh vodstev še Jožef Strnad.²²⁶

Do konca julija 1943 je število partijskih celic naraslo na 13, število članov in kandidatov KPS pa na 47,²²⁷ število terenskih odborov OF pa je ostalo v glavnem isto.²²⁸

Po ukinitvi južnoprimorskega okraja se je okrožje združilo z ilirsko-bistriškim in istrskim v novo okrožje Brkini-Slovenska Istra.

²²⁰ Padel septembra 1943 v Brkinih.

²²¹ Poročila OK KPS Materija 21. 4., 3. in 10. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532; Albin Godina, ustni vir.

²²² Poročilo OK KPS Materija 1. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²²³ Navodilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 10. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²²⁴ Sporočilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 4. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²²⁵ Poročili Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 10. in 26. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²²⁶ Albin Godina, ustni vir.

²²⁷ Poročilo OK KPS Materija 15. 7. 1943 v arhivu CKZKS.

²²⁸ Poročili OK KPS Materija 16. in 31. 8. 1943 v arhivu CKZKS.

Ilirsko-bistriško okrožje

Ilirsko-bistriško okrožje so ustanovili 2. junija 1943 iz štirih rajonov bivšega materijskega okrožja. Za sekretarja okrožnega komiteja KPS so določili Jožeta Zidarja, za člane pa Antona Primca-Dušana (odšel kmalu za okrajnega obveščevalca), Milana Ambrožiča-Ambroža in Marijo Mršnik-Dunjo (Italijani so jo kmalu zaprli). Za tajnika okrožnega odbora OF so določili Jožeta Zidarja, za člana Matijo Gržino-Silva Robido (ni prišel v to okrožje) ter Marijo Kirn-Orano. Okrožje je imelo štiri rajone: sušiški, spodnjepivški, smrjski in bistriški, v katerih je bilo tedaj 5 partijskih celic z 12 člani in 14 kandidati. Od okrog 70 vasi jih je 21 imelo svoj terenski odbor OF, 24 pa le zaupnike.²²⁹ Okrožju so kmalu priključili še vasi na drugi strani železnice Pivka—Postojna, ki so bile do tedaj v pivškem okrožju in še niso bile organizirane (okrog 12 vasi). Te vasi so bile odtelej združene v rajonu Št. Peter. Do srede julija 1943 so ustanovili še podgrajski in milonjski rajon. V vseh sedmih rajonih je bilo sredi julija 1943 že sedem partijskih celic in dve skupini kandidatov — vsega 14 članov in 21 kandidatov, 30 terenskih odborov OF in zaupniki v 24 vaseh.²³⁰

Po ukinitvi južnoprimorskega okraja v začetku septembra 1943 se je okrožje združilo z materijskim in istrskim v novo okrožje Brkini-Slovenska Istra.

Istrsko okrožje

Po prvi pokrajinski partijski konferenci je odšel v Slovensko Istro nekdanji politikomisar I. bataljona Soškega odreda Vidko Hlaj-Žižič, ki je bil ob svojem prihodu edini član KPS.²³¹ Da delo v začetku še ni steklo, priča njegovo poročilo 12. marca 1943:

»Ko sem prišel sem dol, sem imel smolo. Dan zatem, ko sem se sestal z odbornikom OF, kjer sem spal, so tega aretirali. Hotel sem k drugim tovarišem, toda vsak se me je bal sprejeti. Moral sem v četo. Tam sem počakal 20 dni, da sem dobil zvezo s karavlo, od koder sem potem začel prodirati v vasi...«²³² 24. januarja se je sestal z Darkom Marušičem in sta se pogovorila o delu. Drugič sta se sestala 21. februarja, o čemer je Darko Marušič poročal 22. februarja:

»Včeraj, 21. t. m., sem bil v Istri in sem se sestal s tov. Vidkom. Razmere v Istri so se precej izboljšale. Zelo značilen pa je za Istro tisti strah pred organizacijo, ki ga ima istrsko ljudstvo zaradi provokacij in izkoriščanj... Zdaj ima Partija 15 članov in 12 kandidatov, celic pa je 6. Rajonska komiteja pa sta kar 2 z ozirom na precej razsežno ozemlje, na katerem so ti partijci. Obstaja že nekakšen zametek okrožnega komiteja, ki se mi zdi dokaj dober...»

OF je prodrla v kakšnih 15—20 večjih vasi, ni pa še organizacijsko izoblikovana...«²³³

²²⁹ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 15. 6. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³⁰ Poročilo Okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko 15. 7. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³¹ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³² Arhiv IZDG, f. 532.

²³³ Arhiv IZDG, f. 532.

Do 12. marca 1943 je ustanovil 4 partijske celice z 22 člani in 14 kandidati KPS, 8 terenskih in 4 rajonske odbore OF.²³⁴ 11. aprila 1943 je ustanovil okrožni komite KPS, ki so ga sestavljali sekretar Vidko Hlaj ter člani Ivan Cah-Iskra, Franc Ivančič-Luka²³⁵ in Vincenc Kocjančič-Marko. V prvi polovici maja 1943 je ustanovil tudi okrožni odbor OF, v katerem sta poleg članov okrožnega komiteja KPS bili še Otilija Kocjančič-Tončka in Franeka Muženič. Do srede maja je bilo že 5 rajonskih komitejev KPS z 8 celicami, v katerih je bilo 20 članov in 14 kandidatov KPS, bili so tudi 4 rajonski odbori OF in 14 terenskih odborov OF.²³⁶

Po ustanovitvi okrajev je bilo okrožje v južnoprimorskem okraju. Junija 1943 so organizirali že sedem rajonov: rižanski, čežarski, škofijski, dolinski, gabroviški in loparski, v katerih je bilo že 69 terenskih odborov Osvobodilne fronte.²³⁷

Po ukinitvi južnoprimorskega okraja 4. septembra 1943 so se mate-rijsko, ilirsko-bistriško in istrsko okrožje združila v novo okrožje Brkini-Slovenska Istra. Okrožni komite KPS so sestavljali sekretar Franc Segulin ter člani Tone Dougan, Jože Zidar, Ivan Cah, Tone Jurišič in Jožef Strnad.²³⁸

Tržaško okrožje

Delo bratov Kovačičev in Zore Perello v Trstu sta od februarja 1942 nadaljevala Darko Marušič in Albin Čotar-Karel, od poletja 1942 pa še Pepi Udovič-Nino. Ob prvi pokrajinski partijski konferenci so okrožni komite KPS sestavljali sekretar Pepi Udovič ter člana Franc Mezgec-Stanko in Stane Bidovec. Tedaj je bilo v Trstu 14 članov in 10 kandidatov KPS.²³⁹ Okrožni odbor OF, ki so ga ustanovili konec novembra 1942 (tajnik Stane Bidovec-Nande ter člana Darko Marušič in Pepi Udovič), je dotlej ustanovil že preko 30 terenskih odborov OF, posojila svobode pa so v novembru in decembru 1942 nabrali za 24.558 lir.²⁴⁰

Sredi januarja 1943 pa so začeli padati udarci, drug za drugim. V neki hiši je bilo vskladiščenih okoli 30 parov čevljev za partizane, ki jih pa zaradi pretrganih zvez niso mogli spraviti iz Trsta. Človek, ki jih je daroval, je zahteval, naj jih čimprej odnesejo. Ko je Pepi Udovič 14. januarja odšel na njegov dom, ga je policija že obkolila. Bežal je po Via Gimnastica in streljal na zasledovalce. Ti so mu tudi na drugi strani ulice zaprli izhod iz obroča in, ko mu je pošlo strelivo, si je v neki veži sam vzel življenje.²⁴¹ Nato so v Okrožni komite sprejeli Jožeta Medveda od Sv. Jakoba. Decembra je hotelo oditi v partizane enajst mladeničev iz Trebč, a so se po spopadu s karabinjerji vrnili v Trst. Enega izmed njih, ki je bil ranjen, so Italijani ujeli in kmalu nato odkrili nekaj stanovanj in skoraj vse mladeniče aretirali. Aretirali so tudi tajnika Okrožnega odbora OF Stameta Bidovca. 22. februarja 1943 je Darko Marušič poročal:

²³⁴ Poročilo Vidka Hlaja 22. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³⁵ Padel 16. novembra 1944 v Šmihelu pod Nanosom.

²³⁶ Poročili OK KPS Istra 16. 4. in 15. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²³⁷ OF v Slov. Istri (začetki), Slovenski Jadran, Koper, 23. 4. 1954.

²³⁸ Sporočilo OK KPS Brkini — Slovenska Istra 7. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

²³⁹ Poročilo PK KPS za Primorsko 17. 1. 1943 v arhivu IZDG, f. 533.

²⁴⁰ Blagajniški zapiski D. Marušiča v arhivu IZDG; Darko Marušič-Blaž in leto 1942 v Trstu, Primorski dnevnik, Trst 29. 4. 1955.

²⁴¹ Stane Bidovec, izjava v IZDG.

»Partijcev mas je ostalo še 11 od 22. Kandidata pa imamo še 2. Okrožni komite je ves notri, od mestnega komiteja pa je ostal še eden (Danilo Pilat-Tone, op. p.)... OF je tudi precej prizadeta, imamo vsega še 8 terenskih odborov...«²⁴²

Konec februarja 1943 je poslal Pokrajinski komite v Trst Jako Platišo-Franca Medveda, ki pa je že po slabih dveh mesecih dela padel 26. aprila 1943 v Via Tigor.²⁴³ Marca 1943 je prišel v Trst tudi sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Branko Babič-Vlado. Čeprav je bila njegova glavna naloga poleg vodstva najpomembnejšega pokrajinskega organa še vzdrževanje stikov s predstavnikom CK KPI v Milanu, je ostal v Trstu vse do kapitulacije Italije in vzpostavil ne le organizacije KPS, marveč tudi organizacije KPI. Začel je uveljavljati določbe sporazuma, ki so ga 24. januarja 1943 sklenili predstavniki KPS in KPI. Posamezne točke sporazuma so zajemale obširen program dela in sodelovanja, prvič je bilo tudi razmejeno delo KPI in KPS v samem Trstu itd.²⁴⁴

Branko Babič je pomagal ustanoviti »Comitato del Litorale«, kakor se je imenovalo italijansko tržaško partijsko vodstvo, in vzpostavljati organizacijo »Fronte Nazionale d'Azione« itd. Kljub temu pa je šlo delo počasi od rok. O razmerah med slovenskimi komunisti je Branko Babič 18. junija 1943 poročal Edvardu Kardelju:

»Sedaj smo postavili slovenski mestni komite za Trst. Slovenskih partijcev je v Trstu vsega skupaj okoli 15.«²⁴⁵

28. junija 1943 pa je v svojem poročilu dr. Alešu Beblerju poročal:

»Bilo je do pred kratkim 12 članov Partije. Ko se je delo ravno začelo razvijati, pa so oblasti napravile med Slovenci močno racijo, ki je pobrala vse, kar je bilo količkaj sumljivega še iz starih časov slovenskih organizacij v Trstu. Tako so nam torej pobrali skoraj vse ljudi — aktiviste — med Slovenci. Danes o kakšni slovenski organizaciji v Trstu, kakor Partiji, tako tudi OF, ni mogoče več govoriti. Ostali so le posamezniki, in sicer samo dva partijca. Te racije niso bile posledica nobenih proval, ampak posledica velikega italijanskega terorja italijanskih oblasti nad slovenskimi elementi v Trstu.«²⁴⁶

Poleti so se razmere spet začele popravljati, posebno v OF, vendar pa se je število članov KPS povečalo le na štiri.

Politično delo se je med Slovenci v Trstu razmahnilo šele po kapitulaciji Italije. Oktobra 1943 so poslali v Trst sekretarja istrsko-brkinskega okrožja Franca Segulina. 20. oktobra 1943 je ustanovil okrožni komite KPS, ki so ga sestavljali sekretar Franc Segulin ter člani Franc Mezgec, Slavko Kjuder, Danilo Pilat, Jožef Ferfolja-Miloš in Riko Ukmar. 30. novembra 1943 pa so ustanovili tudi okrožni odbor OF, ki so ga sestavljali tajnik Ivan Kralj-Normin ter člani Franc Segulin, Franc Mezgec, Valerija Kocjančič-Špela, Zorko Lah, Jože Klemenčič itd.

²⁴² Arhiv IZDG, f. 532.

²⁴³ Poročilo D. Marušiča 24. 5. 1943 v arhivu IZDG, f. 532.

²⁴⁴ Arhiv CKZKS, št. 2120.

²⁴⁵ Arhiv IZDG, f. 532.

²⁴⁶ Arhiv IZDG, f. 532.

Na osnovi tega, kar sem doslej povedal, bi lahko napravil takšen zaključek:

1. Prvo leto osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju (od poletja 1941 do pomladi 1942) pomeni vzpostavlanje stikov med vodstvom osvobodilnega gibanja v Ljubljani oziroma njegovimi aktivisti (brata Kovačiča, Anton Velušček itd.) in domačimi protifašistično usmerjenimi ljudmi ter nastanek prvih žarišč osvobodilnega gibanja.

2. Prva polovica drugega leta osvobodilnega boja (od srede aprila do decembra 1942) pomeni vztrajno delo prvih aktivistov OF za pridobivanje primorskega ljudstva za OF in povezovanje posameznih žarišč osvobodilnega boja v celoto pod vodstvom Pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko.

3. Čas od prve pokrajinske partijske konference v začetku decembra 1942 do kapitulacije Italije pa pomeni zаетje pridobljenih simpatij primorskega ljudstva v trdno postavljeno mrežo organizacij OF.

Partija premaga svoje organizacijske težave in slabosti (sektaštvo in drobnjakarstvo) in prva pokrajinska partijska konferenca odpre vrata v Partijo vsem poštenim rodoljubom. Tako doseže velik številčni porast (avgusta 1942: le 53 članov in 31 kandidatov, januarja 1943: okoli 85 članov in 141 kandidatov, junija 1943: okoli 365 članov in 144 kandidatov, oktobra 1943: samo tolminsko, idrijsko in brkinsko-istrsko okrožje 409 članov in 134 kandidatov), s čimer se tudi poveča število aktivistov OF.

V močnem poletu osvobodilnega gibanja po prvi pokrajinski partijski konferenci, ki ga označujeta predvsem rekrutacija novincev v osvobodilno vojsko in razširjanje osvobodilnega gibanja na vse predele Slovenskega Primorja, Partija uspešno izbojuje boj za razširitev OF. Ob vztrajnem seznanjanju množic s temeljnimi točkami OF, previdnem pojasnjevanju razlik med staro in nastajajočo novo Jugoslavijo in neusmiljenem razkrinkovanju laži bele in plave garde, Partija vključi v Osvobodilno fronto skoraj vse podeželsko prebivalstvo in prepreči ustanovitev bele in plave garde. V boju za razširitev OF se Partija trudi, da bi našla predstavnike krščanskih socialistov in liberalcev in pri tem celo nekateri postanejo člani pokrajinskega vodstva OF. Toda ti so v glavnem že vsi člani Partije ali SKOJ. Njihovemu članstvu v vodstvu torej ni iskati vzroka v kakšnih krščanskosocialističnih ali liberalnih koncepcijah, ki bi jih izražali, ali skupinah, ki bi jih zastopali, marveč zgolj v vplivu, ki ga kot bivši krščanski socialisti ali liberalci še imajo na katoliško ali liberalno usmerjene ljudi.

Odbori OF imajo v tem času vse elemente organov ljudske oblasti, ki se izražajo v pomoči narodnoosvobodilni vojski, pobiranju narodnega davka in zbiranju posojila svobode (od oktobra 1942 do septembra 1943 po nepopolnih podatkih okoli 1.500.000 lir: tolminsko okrožje 321.832, baško 170.769, idrijsko 35.160, kanalsko 17.500, briško 199.230, beneško 5900, goriško 183.359, kraško 216.064, brkinsko 196.861, pivško 13.929, istrsko 16.495 in tržaško 58.874 lir) itd.

V tem času Partija tudi vzpostavi slovensko mladinsko in žensko protifašistično organizacijo in pomaga obnavljati organizacije Komunistične partije Italije v Trstu. Uspe ji tudi povečati osvobodilno vojsko, tako da ta predstavlja že močno udarno silo, ki veže nase nekaj italijanskih divizij.

Toda ta močan porast osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju nima ves čas enake intenzivnosti. Visokemu poletu pozimi in zgodaj spo-

mladi 1943 sledi ob povečani italijanski vojaški in policijski aktivnosti dvomesečni upad. Po nekaterih pomembnih dogodkih poleti 1943 (izkrcanje zaveznikov na Siciliji in odstranitev Mussolinija) pa pride zopet do poleta.

Ogromno delo, ki ga je Partija opravila po prvi pokrajinski konferenci v zelo težkih razmerah, je bilo osnovni pogoj, da je ob kapitulaciji Italije osvobodilni boj prerastel v novo, kakovostno višjo obliko oboroženega boja — v splošno ljudsko vstajo, ki začne novo poglavje zgodovine osvobodilnega boja v Slovenskem Primorju.

A BRIEF OUTLINE OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNIST PARTY OF SLOVENIA AND THE LIBERATION FRONT IN THE SLOVENE LITTORAL BETWEEN DECEMBER 1942 AND SEPTEMBER 1943

Summary

The author briefly draws an outline of the development of the CP of Slovenia and the Slovene People's Liberation Front in the Slovene Littoral, as, til now, that period has not been sufficiently studied, though it had a very great importance for the general people's uprising in 1943.

During the first year and a half of the second year of the war, the Liberation struggle in the Slovene Littoral consisted in establishing links between the leaders of Liberation movement in Ljubljana, or rather its activists and the antifascists of the Littoral; it equally comprised the efforts undertaken by CP and Liberation Front first activists to win the people of the Littoral to the Liberation Front and the union of the different focuses of Liberation movement into a whole movement under the leadership of the Provincial Committee of CP of Slovenia; between the first Provincial Party Conference and the collapse of Italy, it also meant turning into a firm net of Liberation Front organizations the sympathy shown to the movement by the people of the Littoral.

The Party overcame organizing difficulties and faults, (sectarianism and littleness) and the first Provincial Party Conference boldly opened the doors of the Party to all good patriots. Thus it numerically increased, bringing also an increase of the number of Liberation Front activists. The Conference divided, for the first time, the Littoral into districts; till the beginning of June 1943, there were fifteen CP district committees and as many Liberation Front Committees (Bovec, Tolmin, Bača, Cerkno, Idrija, Brda, Gorica, Kanal, Vipava, Pivka, Karst, Materija, Ilirska Bistrica and Trieste); in the Venetian district there was an agent of the Provincial Committee. From May-June to August-September 1943 the CP district Committees worked under the leadership of Regional Committees for Northern, Central and Southern Littoral. When those were cancelled, the number of districts fell down to eight (Tolmin, Idrija, Brda-Venetian, Gorica, Pivka, Brkini-Istria, Karst and Trieste). Those did not last farther than the middle of September 1943. Then every district was divided into areas with their own CP and Liberation Front Committees. In June 1943, the CP numbered about 365 members and 144 candidates, all of them gathered in small groups and working in the areas' Liberation Front Committees. Areas' Liberation Front Committees took in some way the place of the People's Powers organs: they helped the Liberation army, collected the national tax and Freedom Loan bonds. Uncomplete dates tell that from October 1942 to September 1943, they collected about 1,500.000 Liras from national tax and Freedom Loan.

After the first Provincial Party Conference, the Liberation movement grew stronger and stronger; it sent new recruits to the Liberation army and extended to the whole of the Slovene Littoral territory.

Recruiting taken up by Liberation Front district Committees and HQ of the Soča detachment gave the Liberation army about 1500 men. Then the Soča detachment parted into North Littoral and South Littoral detachments; at the end of April 1943, those became brigades: the Gregorčič brigade and the Gradnik brigade; both kept busy several Italian divisions. But, because of the lack of arms and of the impossibility of creating larger units, the bulk of new boys were sent to Inner and Lower Carniola (Notranjsko and Dolenjsko).

By informing the people's masses of the Liberation Front program, explaining cautiously the differences between former Yugoslavia and the new Yugoslavia then rising, by unveiling the lies spread by White Guard and Blue Guard, the CP succeeded in gaining almost the whole of the peasantry to the Liberation Front, thus preventing the organization of White Guard and Blue Guard.

At the same time, the CP-organized the Slovene Youths and the Antifascist Women's Front and helped to start the CP of Italy in Trieste.

Nevertheless, the development of the Liberation movement in the Slovene Littoral did not present the whole time the same intensity; it was at its highest in the Winter and early Spring of 1943; then owing to an increase of the activity of Italian army and police forces, there came a dead period of two months. After several great events that took place in the Summer of 1943 (The Allies landing in Sicily and Mussolini's downfall), the movement rose up again.

Thanks to the enormous amount of work done in very difficult conditions by CP after the first Provincial Party Conference, the Liberation struggle went a step further after the collapse of Italy; it rose to armed fight and became the general people's uprising in the Slovene Littoral.